

TÜRK-ALMAN İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI (1878-1914)*

CENK REYHAN**

Osmanlı Devleti'nin çöküş süreci dikkate alındığında, her yüzyıla damgasını vuran bir antlaşma ile karşılaşırız. Osmanlı, on yedinci yüzyılın sonunda imzalanan Karlofça Antlaşması (1699) ile Macaristan'ı ve Transilvanya'nın büyük bir kısmını, Mora ve Dalmaçya kıyılarını, Podolya ve Ukrayna'yı "Kutsal İttifak"¹ güçlerine bıraktı. Bu durum, basit bir toprak kaybının ötesinde, Osmanlı'nın Avrupa kıtasındaki egemenliğini kaybetmesinin de ilk işaretiydi. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) Devlet-i Âli Osmanî için tam bir yıkımın başlangıcı oldu. Bu antlaşma ile Osmanlı'nın nüfuz sahası üzerinde Rusya Çarlığı'nın etkisi artmaya başladı. Sonraki yüzyıl "hasta adam" tabir edilen Osmanlı Devleti'nin Avrupalı büyük güçler (düvel-i muazzama)² karşısındaki çöküş sürecinin hikâyesidir. 1878 Berlin Antlaşması ile başlayıp, 1918 Mondros Mütarekesi'ne kadar süren, kendi tarihinin en bunalımlı 40 yılının hikâyesi. Karlofça

* Bu makale, 3-4 Kasım 2003 yılında, "Tarihten Bugüne Türkiye-Almanya İlişkileri: Siyasal, Ekonomik, Kültürel ve Bilimsel Etkileşimler" başlığı ile toplanan "Çukurova Üniversitesi-Hannover Üniversitesi Uluslararası Konferans"a sunulan tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş suretidir.

** Yrd. Doç., Mersin Üniversitesi, İ.İ.B.F., Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ İttifakın kuruluşu ve takip eden olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi: I. Selim'in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Antlaşması'na Kadar*, c. III, k. I, Ank., 1988, s. 460-481, 509-584. Uzunçarşılı'nın belirttiğine göre; ittifak, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'nın göbeğine doğru ilerlemesinin engellenmesi için, Papa XI. Inosan'ın teşviki ile oluşturuldu. Avusturya ile Lehistan arasında yapılan ittifaka 1684 yılında Venedik üçüncü, 1694 yılında Rusya dördüncü müttefik olarak katıldı. s. 460. Ayrıca Karlofça Antlaşması'nın, gerçekte; bir yanda Osmanlı, diğer yanda, Avusturya, Polonya, Venedik ve Rusya ile yapılan bir dizi antlaşmaya verilen genel ad olduğuna dair bkz. Oral Sander; *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü: Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara, 1993, s. 124. Sander'e göre; Antlaşmalar, Rusya ile imzalanan ve Kırım'daki Azak Kalesi'nin ve etrafındaki kalelerin Rusya'ya terk edildiği İstanbul Antlaşması (1700) ile sonuçlanır. s. 125. Buna göre; Osmanlı'nın sadece Balkanlar'daki değil, kendi iç denizi olarak telakki ettiği Karadeniz üzerindeki egemenliği de son bulmuştur.

² Düvel-i muazzama=büyük devletler; İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'dır. Ferit Devellioğlu; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, 1993, s. 196.

Antlaşması ile başlayan Osmanlı'nın çöküşü neden bu denli uzunca bir zaman aldı? Bu sorunun cevabını "hasta adam"ın yaşama irade ve kararlılığında değil, büyük güçlerden İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki "denge diplomasisi"nde aramalıyız. Özellikle İngiltere ve Fransa, bu dönemlerde giriştikleri sömürgecilik faaliyetleri ile kendilerine yeni yayılma alanları buldular. Böylece mevcut Avrupa istikrarını bozma riskine de girmemiş oldular. Denge politikası Berlin Antlaşması'na değin sürdü. Paris Antlaşması'nda (1856) kabul edilen "Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı ve iç işlerine karışmama" ilkeleri Berlin Antlaşması'nda yer almadı. Bunun yerine, Berlin Antlaşması'nda, Bab-ı Âli'nin gayr-ı müslim tebası adına yapması istenilen reformları denetlemek için büyük güçlerin müdahalesine izin verildi³. Ancak, İngiltere, Fransa ve Rusya için, Osmanlı Devleti diplomatik bir denge unsuru değildi. Bu andan itibaren büyük güçlere karşı önemli bir diplomatik kozu kaybeden Osmanlı kendine yeni bir müttefik aradı. Bu müttefik, siyasi birliğini İngiltere ve Fransa'ya göre çok geç tamamlamış ve bundan dolayı dünya siyasetinde etkin bir rol alamamış; sanayileşmesini geç tamamlamış ama daha dinamik bir sanayi kapitalizmine sahip olmuş Almanya'dır⁴. Çökmekte olan Osmanlı, Almanya aracılığı rakiplerine karşı yeni bir denge politikası uygulayabilecektir. Sömürge arayan Almanya ise, Osmanlı vasıtası ile hammadde ve pazar ihtiyacını karşılayabilecektir.

Biri emperyalist aşamada, diğeri sömürgeleşme sürecinde olan ve bu yönleri ile birbirine zıt gelişmişlik düzeyinde ve toplumsal formasyonda bu-

³ Oral Sander; *A.g.e.*, s. 237. Feroz Ahmad; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul, 1999, s. 6.

⁴ Osmanlı-Almanya ilişkileri daha ön tarihlere kadar gitmektedir. Prusya Krallığı zamanında Osmanlı Devleti ile Büyük Friederich arasında, on sekizinci yüzyılın son çeyreğinde, askeri ittifaklar bile kurulmuştu. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli; *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki*, İstanbul, 1981. Ve Aynı yazarın; *Büyük Friedrich ve Osmanlılar: XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri*, İstanbul, 1985. Ayrıca, Salâhaddin Tansel; "Büyük Friedrich Devrinde Osmanlı-Prusya Münasebetleri Hakkında", *Belleten*, X/37, 1946, s. 133-165. 1868-1875 yılları arasında yaklaşık 750 Schwabenli dini muhalif, Templier'ler, Kutsal Topraklar'a göç etmiş ve orada müreffeh yerleşimler kurmuştu. 1842'de açılan Kudüs'teki Prusya konsolosluğu, faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçasını oluşturan yerel Yahudi cemaatlerin ve Templier'lerin desteği ve korumasıyla Filistin'de kısa sürede oldukça önemli bir konuma ulaşmıştı. Alman mühendisleri ve uzmanla 1870'li yıllardan beri Osmanlı ülkesinde oldukça etkindiler. Bunu demiryolu inşaatına ilgi gösteren şirketler izledi. Ulrich Trumpener; "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed., Marian Kent), (Çev., Ahmet Fethi), İstanbul, 1999, s. 130-131.

lunan iki devletin kaderi nasıl keşişti? Bu sorunun ayrıntısı Almanya'nın dünya siyasetine çıkış hikâyesindedir.

Bismarck ve İhtiyatlı-Uzlaşmalı Yayılımacı Dış Politika

Bilindiği gibi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, sanayileşmiş Batı Avrupa ülkeleri dünyanın geri kalan kısmını sömürgeleştirdiler. Almanya'nın bu aşamaya geç ulaşması ve diğer emperyalist devletlere rakip olması uluslararası siyasal sistemi bozan bir unsur oldu. Bu bakımdan, Almanya'nın, Prusya önderliğinde siyasal birliğini kurduğu 1871 yılı dünya siyasal sisteminde dengeleri alt-üst eden önemli bir kırılma noktasıdır. Bu tarihten itibaren Bismarck, Almanya'yı birleştirme görevini yerine getirmiş olduğunu ve artık çatışmanın ve "realpolitik" in yerini, sağlama ve tasarrufun alması gerektiğini hissetti. İkinci reich (imparatorluk) doymuş bir erk olduğuna göre, daha fazla toprak katılımı gereksiz ve arzu edilemez bir durumdu. Almanya'nın kazanımlarının, daha fazla Alman yayılımcılığı pahasına tehlikeye atılma riski vardı. Bunun yerine, Almanya yatırılmalı ve barışçı olmalıydı. Bu bakımdan, yeni devletin iç uyumunu bozacak veya uluslararası dengeleri alt-üst edebilecek faktörlerin, önceden sezilerek harekete geçilmesi ve bunların etkisiz hale getirilmesi, Bismarck'ın başlıca politik kaygıları oldu⁵. Bismarck, dış politikada Avrupa içi problemlerle ağırlık verdi. Öncelikli hedefi, Avrupa içindeki antlaşmazlıkların savaşa dönüşmeden çözümlenmesiydi. Doğu Avrupa'da; 1860'lı yıllarda Almanya'yı birleştirmek için uyguladığı realpolitik Prusya, Avusturya ve Rusya arasındaki uzlaşmayı zedelemişti. Almanya'ya karşı, muhtemel bir Avusturya-Rusya işbirliği ya da ileride Almanların da içine çekileceği bir Avusturya-Rusya savaşı olabilirdi. Bu bakımdan, bu iki devlet arasındaki gerilimleri gidermeliydi. Batı Avrupa'da ise; 1871'de ağır yenilgiye uğratıldığı Fransa ile ilişkiler gergindi. Ayrıca, sömürgeci devletlerle Avrupa dışı sömürge çatışmalarında, Almanya'nın bir sömürge politikası bulunmadığı yolunda büyük güçleri inandırması da gerekiyordu. Bismarck 1871'den sonra Fransa'yı dış politikada tecrit etmeye ve Almanya ile Avusturya ve Rusya arasında bir dostluk sağlamaya muvaffak oldu. Bundan başka sömürge siyasetinin Almanya için bir zaaf teşkil edeceğini, çünkü sömürgeler için kuvvetli bir donanmaya sahip olmak lazım geldiğini, halbuki Almanya'nın coğrafi du-

⁵ Stephen J. Lee; *Avrupa Tarihinden Kesitler (1789-1980)*, (Çev. Savaş Aktur), Ankara, 2002, c. II, s. 153-154. Dönemin Alman dış politikası hakkında temel bilgiler için bkz. *A.g.e.*, s. 153-164.

rumunun böyle bir filo kurmasına elverişli bulunmadığını, defalarca, nutuklarında açıkladı⁶. Zira, Almanya'ya, Doğu Avrupa'da Ruslar tarafından "Berlin ihaneti"nden,⁷ Batı Avrupa'da Fransızlar tarafından "Alsace-Lorraine"den⁸ dolayı kin duyuluyordu. Kıtanın iki yakasında Almanya'ya karşı olabilecek bir ittifak Bismarck'ın en büyük endişesiydi. O halde, bu devletlerden Prusya, Avusturya ve Rusya arasında daha önce varolan uzlaşma onarı-

⁶ Enver Ziya Karal; *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri(1876-1907)*, Ankara, 1995, c. VIII, s. 167.

⁷ İfade pan-slavist Danilevskiy'e aittir. Fahir Armaoğlu; *Siyasi Tarih (1789-1960)*, Ankara, 1973, s. 278. Diğer pan-slavistler de, Berlin Kongresi sonrasında, Almanya ve Avusturya'ya; "biz buraya ümitlerimizin cenaze törenini yapmak için toplandık" şeklinde ifade edilen bir kin beslemiştir. Halbuki, Bismarck Osmanlı delegelerini de kongreden önce uyarıyordu; "Bugünkü durumu sizden saklamak istemem; kongrenin Osmanlı Devleti için toplandığı zannına kapılarak kendinizi aldatmayınız. Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Ayastafanos Antlaşması, Avrupa devletlerinin menfaatine dokunur bazı maddeleri ihtiva etmeseydi olduğu gibi bırakılırdı. İşte bu menfaadlerin uzlaştırılması için bu kongre toplanmıştır". Enver Ziya Karal; *A.g.e.*, s. 75. Kongre'de alınan kararların metni hakkında bkz. Mahmud Celaleddin Paşa; *Mirat-ı Hakikat (Tarihî Hatıraların Aynası)*, (Haz. İsmet Miroğlu), İstanbul, 1983, s. 684-698. Gerçekte, asıl hayal kırıklığını Rus pan-slavistleri değil, Avrupa'da kendine yeni dost olarak algıladıkları Almanya şansöyesinin bu tavrı ile, Osmanlı delegeleri yaşamış olmalı. Berlin Kongre metni incelendiğinde, belki de, Osmanlılar adına bir "Berlin ihaneti"nden gerçekten söz edilebilir. Özellikle 23. maddede "(...) mahalli ihtiyaçlara uygun nizamnameler yapılması, (...) üyelerin çoğu yerli halktan olmak üzere komisyonlar kurulması, (...) tanzim edilecek teşkilât projelerinin (...) Bab-ı Ali tarafından neşredilmeden önce (...) Avrupa komisyonu ile işiştir edilmesi"nden bahsedilmektedir. s. 691. Kongre'de görüşülen konular, Osmanlı azınlıklarına verilecek haklar ve oluşturulacak sınırlar üzerinedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Bkz. Ali Fuad Türkgeledi; *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye*, (Haz. Bekir Sıku Baykal), Ankara, 1987, c. II., s. 57-91.

⁸ 1870'ler ve 1880'ler boyunca Fransa tarafından 1871 bozgununun öcünü almak için girişimde bulunması olasılığı Bismarck'ın akından hiç çıkmadı. Frankfurt Antlaşması'nda Alsace-Lorraine'den feragat edilmesi yoluyla keskin bir kine dönüşmüş olan bu durum derin bir psikolojik şok etkisi bıraktı. Stephen Lee; *A.g.e.*, s. 154. Bu yenilgi Fransa'da birden bire bir milliyetçilik akımının ortaya çıkmasına sebep oldu. Okul kitaplarından politik nutuklara kadar, yazılan ve söylenenler, sadece ve sadece Fransız milliyetçiliğinin, yeni bir milli şuurun canlandırılması amacını güttü ve Fransa adeta bir militarist hava içine büründü. Alsace-Lorraine bu milli uyanışın sembolü haline geldi. Fahir Armaoğlu; *A.g.e.*, s. 184-185. Fransa açısından bakıldığında; bir kıyı devleti olan Fransa, Atlas Okyanusu ile batısından, Pirene Dağları ile güneyinden ve İsviçre Alpleri ile de güney doğusundan bir dereceye kadar güvendedi. Saldırıya açık bölgesi Almanya idi. Alsace-Lorraine ve Ren akarsuyu bölgelerine sahip olduğu süre göreli güvenlik içinde sayılabılırdı. Fakat bu bölgeler 1871 antlaşması ile Almanların eline geçtiğine göre Fransa artık saldırıya açık bir konumda bulunuyordu. Stratejik güvenliğini sağlamak için bu bölgenin Fransa'nın elinde olması şarttı. Nitekim, I. Dünya Savaşı'nın en kanlı savaşları da bu bölgede verildi. 1871 ile 1914 yılları arasında Avrupa tarihinin hiç değişmeyen ögesinin Almanya ve Fransa arasındaki düşmanlık olduğu hakkında bkz. Oral Sander; *Siyasi Tarih*, Ankara, 1989, c. I, s. 171-172. Alman İmparatorluğu'nun, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar, tutarlı bir biçimde Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu'na ilgi göstermeyeceği ve Alman faaliyeti daima biraz zorlama ve yapay olduğu ve bölgenin kaderinin hiçbir zaman Alsace-Lorraine Bölgesi'nin geri alınması ya da Polonya'nın bölünmüş bir ülke olmaya devam etmesi, Habsburg İmparatorluğu'nun varlığının korunması gibi, Almanya'nın temel çıkar ve ilgi alanında yer almadığına dair bir yorum için bkz. Matthew Smith Anderson; *Doğu Sorunu (1774-1923): Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. İdil Eser), İstanbul, 2000, s. 399.

lip Fransa kıtada yalnızlaştırılırsa Almanya bu şeytan üçgeninden kurtulabilirdi. Bu yaklaşım sonucudur ki, Bismarck dönemi Alman dış politikasında Osmanlı Devleti öncelikli bir gündem maddesi oluşturmaz. Zaten, Bismarck Almanyası ile Osmanlı arasında, ikili ilişkileri mecburileştirecek bir toprak sınırı da yoktu. Bismarck'ın dengeci dış politik anlayışını ve başbakanlığının ilk devirlerinde Almanya'nın henüz ekonomik bir kudret haline gelememiş olduğunu da düşünürsek, Bismarck Almanyasının Osmanlı toprakları üzerinde yayılması da söz konusu olamazdı⁹.

II. Wilhelm ve Nüfuz Eden-Saldırgan Yayılımacı Dış Politika

İngiltere ve Fransa gibi kapitalist-emperyalist devletlerden farklı olarak Almanya, Bismarck'ın istifasına değin onun önderliğinde, "ihtiyatlı-uzlaşmacı ve iktisadî nüfuz edici" bir dış politika geliştirdi. Bu politik yaklaşım, sanayi ve banka sermayesi ile yakın ilişki içinde olan Kayzer II. Wilhelm'in, 1890'da, Bismarck'ı makamından azletmesine değin sürdü. Almanya, Bismarck sonrasında doğrudan yayılımacı bir dış politika izlemeye başladı. Alman dış politikasını Bismarck öncesi ve sonrası diye iki kutba ayıran Blondel durumu şöyle özetlemektedir;¹⁰

Prens Bismarck zade-i deha ve teşebbüsü olan kuvvetli büyük Almanya o dahinin zaman-ı idaresinde tekmil Avrupa'ya ve hatta bütün cihana ferman-fermâ (hüküm süren) olmuş idi. Fakat o günler çoktan geçmiştir. Bugün o muazzam devletin re's-i-kârında (iş başı, devleti idare eden mevki, baş) bulunanlar bu takım mesail-i dahiliyye ve hariciyye karşusunda bulunuyorlar ki o mesail kendilerine endişe tevliid (sebebe olma) itmekden bir an hâli değildir. (...) Almanya'da kuvvetli bir ordu bir vasıta-i sulh ve salah telakki olunmaktadır. Niçün? Çünkü: (beyne'l-millel bir teşevvüş (karışıklık) vukuunda onunla ifa-yı tesir ve taziyik idilmelidir) fikri perverde (beslenmiş) idiliyor. İsteniliyor ki; bu alet-i tehdidkâr sayesinde daha vasi' müsaadat koparılsun ve karşularında oturan müzakereciler bununla tehdid ve tahvif (korkutma) idilebilsün. Bugün, kuvve-i maddiyyeye istinad (delil gösterme) iderek, herhangi bir mutalabenin (talepte bulunma) derece-i vüsatını (fırsat) ve bir itilaf ve ittihadın suver (suretler) ve eşkalini tayin ve tehdid itdirmek hususı kabil-i tervic (-bir fikri-destekleme) bir keyfiyyet degildir. Bununla beraber Almanya'nın takib itdigi maksad

⁹ Bismarck döneminde Almanya için Osmanlı üzerinde bir hammadde ve pazar teşebbüsünün de henüz söz konusu olamadığı hakkında bir yorum için bkz. Enver Ziya Karal; *A.g.e.*, s. 168.

¹⁰ J. Blondel; *Bismarck'tan Sonra Alman Siyaseti*, (Çev. Raşid Edhem), Dersaadet, 1332, s. 8-12.

budur. (...) Almanlar hükümetlerinin eskisi gibi kendilerini hüsn-i idare itmedigini ve devletin vaziyetini nevan-mâ (bir bakıma) duçar-ı mazallata (alçaklığa uğramış) iddigini iddia idiyorlar ki bu tamamen doğrudur.”

Büyük Friedrich’i örnek alan II. Wilhelm, ordu ve donanma komutanlarını, sivil bakanlarından veya meclisten (Reichstag) daha fazla dikkate alarak askerî hususlara kesin bir öncelik hakkı taniyordu. Şuna inanıyordu ki; Alman Reich’ını şekillendiren parlamentoların kararı değil, askerler ve ordu dur. Böylece Tirpitz, Schlieffen ve Moltke’nin gö rüşleri ve askerî strateji üzerine yaptıkları vurgu, Bismarck’ın diplomatik yaklaşımını köreltti¹¹. Değişimin yönünü Bismarck ve halefi Caprivi’nin yaklaşımları çok güzel özetlemektedir; Bismarck “İstanbul’dan gelen posta çantasını açmak zahmetine bile katlanmam (...) Bütün Balkanları tek askerın kemiğine değışmem” diyecek kadar iç ve dış siyasette “Avrupa Uyumu”nu sürdürmek istemekte iken; halefi Caprivi “ya mal ya da insan ihrac etmek zorundayız. Bu kadar artan nüfusla yaşayamayız” demektedir¹². Fakat, özellikle Şark Meselesi ve Osmanlı örneğinde görüldüğü gibi, iktisadî nüfuz edici politikalar da sürdürüldü. Almanya, takip eden dönemde, dünyanın egemen devletleri İngiltere, Fransa ve Rusya ile rekabet eden emperyalist bir dış siyasete başladı. Avrupa kıtasının merkezinde bulunduğu için büyümesi aynı anda birkaç büyük gücü tehdit ediyordu. Bu bakımdan, Alman yayılcılığı deniz aşırı bölgelere yönelmeliydi. Fakat bu yönelme, “diğer büyük güçlerin nüfuz alanlarına girmeden nereye varabilirdi?”¹³ Latin Amerika’ya doğru bir yönelim ancak A.B.D. ile savaş pahasına sürdürülebilirdi. Çin’e yönelme, 1890’lı yıllarda Rusya ve İngiltere tarafından olumsuz karşılandı ve 1905’te Japonya’nın Rusya’yı yenmesinden sonra söz konusu olmaktan çıktı. Bağdat Demiryolunu geliştirme çabaları İngiltere ve Rusya’yı tedirgin etti. Portekiz sömürgelerine yönelme yine İngiltere tarafından önlendi. Almanya’nın temel sorusu

¹¹ Stephen J. Lee; *A.g.e.*, s. 160-161.

¹² İlber Ortaylı; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 2002, s. 40-41. Mal ihracı zaten başlamıştı. Fakat insan ihracı nasıl olacak? 1887’de kurulan “Pan-Cermen Birliği” (Alldeutsche Verband), bu konuda; Avrupa, Ukrayna, Orta Avrupa, Balkanlar ve Yakın Doğu’da Almanları yerleştirmeyi bile savundu. Osmanlı söz konusu olduğunda ise, pan-ermenistler, Anadolu ve Mezopotamya’ya Alman göçmenlerin yerleştirilmesi konusunda yoğun bir propaganda yürütüyordu. Dr. Iek Jaeck şöyle konuşuyordu; “Orada, Türkiye’de Anadolu ve Mezopotamya var. Anadolu, doğan güneş ülkesi. Mezopotamya ise eski bir cennet. Bu adlar bizim için birer simge olmalıdır”. Lothar Rathmann; *Alman Emperyalizminin Türkiye’ye Girişi: Berlin-Bağdat*, (Çev. Ragıp Zarakolu), Zarakolu’nun Önsözü, s. 11.

¹³ Paul Kennedy; *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri: 1500’den 2000’e Ekonomik Değişme ve Askerî Çatışmalar*, (Çev. Birtane Karanakçı), Ankara, 1984, s. 248.

şuydu;¹⁴A.B.D. dünyanın Batı yarımküresinde etkisini genişletebilirken, Japonya Çin'e uzanabilirken, Rusya ve İngiltere Orta Doğu'ya sızabilirken, Fransa Kuzey Batı Afrika'daki kazançlarını tamamlayabilirken, Almanya'nın eli boş mu kalacaktı? 1900-1909 yılları arasında başbakanlık yapan, weltpolitik (dünya politikası) ve donanma programını teşvik eden Başbakan Bülow'ün, 1899'da, yaptığı konuşmasında; "hiçbir yabancı gücün, hiçbir yabancı Jüpiter'in, bize; ne yapılabilir ki? Dünya zaten bölüşülmüş durumda demesine izin veremeyiz" şeklindeki uyarısı da buna duyulan bir öfkenin ifadesiydi.

Dünya zenginliklerinin emperyalist devletler arasındaki bölüşümünden pay almak için giriştiği mücadeleden sonuç alamayan genç emperyalist Almanya'nın önünde bir seçenek daha vardı: Osmanlı İmparatorluğu. Üç kıtaya yayılmış bu geniş ülkede, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı tarihsel bir düşmanlık vardı. Özellikle on sekizinci yüzyıl Osmanlı-Rus savaşları şeklinde geçmiş ve Osmanlı'nın çöküş süreci bu yüzyılın sonunda Rusya ile yapılan Küçük Kaynarca ve Yaş Antlaşmaları ile başlamıştı. On dokuzuncu yüzyılda Rus kışkırtıcılığı pan-slavizm ideolojisi ile kendini göstermiş ve Balkan ülkeleri Osmanlıya karşı isyanlara girişmişti. Paris Antlaşması örneğinde olduğu gibi; İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'ya yardımları ise kendi çıkarlarını Rus-

¹⁴ Paul Kennedy; *A.g.e.*, s. 248-249. Bkz. incelememizde dpt. 62. Genç emperyal Almanya'nın üzerlerinde egemenlik kurabileceği bazı ülkeler vardı. Bunlar, İngiltere ve Fransa'nın doğrudan sömürgeleştiremediği Çin, İran ve Osmanlı gibi modern öncesi imparatorluklardı. Almanya neden ilk iki ülkede değil de Osmanlı ülkesinde egemenlik kurabilirdi? İlber Ortaylı bunun sebebini, İran ve Çin üzerinde Almanya'dan önce Rusya, İngiltere ve Fransa'nın egemenlik kurduklarına, Almanya'nın ise bu bölgeler üzerine onlarla deniz ve demiryolu ile rekabet edebilecek mesafeden çok uzak olmasına bağlamaktadır. İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 20-25. Parvus; *Umumi Harb Neticelerinden: Almanya Galib Gelirse*, Kader Matbaası, Yer belirtilmemiş, 1330. Adli eserinde; Alman emperyalistlerinin amaçlarının öteden beri "Almanya'nın geniş sömürgelere sahip olmak" olduğunu, fakat, yaşadıkları çağda, İngiltere'nin, Akdeniz, Asya ve hatta Afrika'daki egemenliğinin buna mani olduğunu açıklar. Buna karşılık Karadeniz'deki (Rus tehlikesi de göz önüne alındığında) tek kapının Osmanlı egemenliğinde bulunmasının Almanya için taşıdığı önemi vurgulayıp, yapılacak ıslahatlar vasıtası ile Osmanlı Devleti'nin Karadeniz sahillerinden Edirne ve Basra Körfezi'ne kadar uzanan bölgelerde egemenlik kurabileceğini belirtir. *A.g.e.*, s. 14-21. Neticede, Almanya'nın durumunu şöyle değerlendirir; "Muharebeden mukaddem (önce) Almanya'nın şark hakkındaki politikası muhafaza-i sulh ve müsalemete (barışçılık) aid esbab (sebepler) ve mütalaatdan (düşünceler) dolayı bi'z-zarure zaafa uğramış bulunuyor idi. s.23. (...) Her tarafta menfaatler çakışmaya başladı. Bu menafi artık vesait-i sulhiyye ile telif idilemez." s. 24. Lenin, Almanya'nın üretim güçlerindeki, özellikle kömür ve demir sanayiinde Fransa, Rusya ve hatta İngiltere ile kıyaslanamayacak derecede hızlı geliştiğini ve bu konuda İngiltere'ye bile ezici bir üstünlük sağladığını belirttiikten sonra, sorduğu şu soru ile konuyu açıklar; "Sorun şudur: Bir yandan üretici güçlerin gelişmesi ile sermayenin yoğunlaşması arasındaki, diğer yandan da sömürgelerin paylaşımı ile mali sermayenin "nüfuz bölgeleri" arasındaki eşitsizliği, kapitalizm koşullarında ortadan kaldırmak için savaştan başka araç var mıdır?" Vladimir İlyiç Lenin; *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması: Emperyalizm*, (Çev. Olcay Geridönmez), İstanbul, 2001, s. 130.

ya'ya karşı pekiştirmekten öteye gitmemiştir. Osmanlı Devleti'nin bakışıyla, Almanya bu üç emperyal devlete karşı dengeleyici bir rol oynayabilirdi. Almanya açısından değerlendirildiğinde, böyle bir yaklaşım içindeki Osmanlı Devleti üzerinde egemenlik kurmak için geleneksel-emperyalist bir yöntem uygulamaya gerek kalmadı. Almanya, Osmanlı Devleti'nin kendi rızasıyla Osmanlı ülkesine nüfuz edebildi. Dünya siyasetinde yükselen ve kendine dünya zenginliklerinden pay almaya başlayan Almanya ile çökmekte olan ve bunu liberalist-modernist reformlarla önlemeye çalışan Osmanlı'nın karşılaşması, Osmanlı üzerinde Alman hegemonik etkisini başlattı (1878)¹⁵. Bu etki Osmanlı'nın çöküşüne dek sürdü (1918),¹⁶ fakat Osmanlı'yı kurtarmadı.

¹⁵ Almanya'nın Orta Doğu politikası belliydi. İngiltere'nin tersine Osmanlı'yı kongre masasında bölüşmek yerine, imparatorluğun zenginlik kaynaklarına barışçı yollarla sızmayı amaçlıyordu. İngiltere'ye karşı sultan II. Abdülhamit'te de derin bir kaygı vardı. Ona göre, İngiltere, Arabistan'ı yutmak istiyor, işgal ettikleri Mısır'daki gafil hidivi halife yapıp bütün İslam alemini kendi çıkarları doğrultusunda gütmek istiyordu. Bununla da kalmayıp Devlet-i Ali Osmanî'nin aleyhine bir planla, İngiltere, Rusya'ya karşı oynayabilmek için büyük Bulgaristan'ı gerçekleştirme istiyordu. Abdülhamit'in İngiliz aleyhtarlığında, Abdülaziz'i halledenlerin de, Ali Suavi'yi isyan ettirenlerin de gerçekte İngilizler olduğunu düşünmesinin etkisi olduğu söylenebilir. Ona göre; Girit Ayaklanması'nda bile İngiliz parmağı vardı. İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 53. Abdülhamit, özel doktoru Atuf Hüseyin'e şöyle demiştir; "Evelce de söylemiştim yine de söylerim. Bize her fenalık İngiltere'nin eli altından çıkar. Fransızlar da hayrımızı istemezler. Benim felâketim İngilizlerin eliyle olmuştur. Daha evvel "Sultan Aziz Vakası" da yine İngilizlerin teşvikiyle, Mithat Paşa ve komitesi tarafından vukua geldi. *A.g.e.*, s. 173. Osmanlı padişahları on sekizinci yüzyılda da Avusturya ve Rusya'ya karşı Prusya'ya yakınlaşmışlardı. Enver Ziya Karal, *A.g.e.*, 163. Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya yaklaşıratan etkenler hakkında, bir Osmanlı paşasının yorumu için bkz. Mahmut Muhtar (Paşa); *Maziye Nazar: Berlin Antlaşmasından Birinci Dünya Savaşı'na Kadar Avrupa ve Türkiye-Almanya İlişkileri*, (Transkript, Nurcan Fidan), Ankara, 1999, s. 19-43. Paşa, eserinde, Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya yaklaşıratan etkenleri özetledikten sonra, açıklamasını tedirgin bir ifade ile bitirmektedir; "bizlere gelince, düşmanlarla çevrili bir Almanya'ya yaslanmaktan doğacak sonuçlara katlanmamız zorunluydu" s. 43. Paşa, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarını da bu yakınlaşmanın hesaplaşması olarak yorumlamaktadır.

¹⁶ Esasen, Osmanlı'nın bütünlüğünü sürdürmesi ve bağımsız bir şekilde yaşaması Almanya bakımından olmazsa-olmaz bir politika değildir. Konjonktüre bağlı olarak, emperyal aşamadaki Almanya da sömürgeleşme sürecindeki Osmanlı ülkesini paylaşmayı düşünen İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın oluşturduğu "emperyal blok"un yanında yer alabilmektedir. Bu konuda, Sir E. Goschen'in Sir E. Grey'e gönderdiği 2 Haziran 1913 tarihli mektup açıklayıcıdır (Vesika No: 532); "Alman büyükelçisi Rusların Ermenistan planlarını beğenmediklerini, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya toprak bütünlüğünü muhafaza etmek istediklerini, fakat Türk yurdu parçalanırsa kendi hisselerini almak istediklerini söyledi" şeklindedir. Erol Ulubelen; *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1967, s. 175. Bir başka belge, Sir E. Grey'den Sir E. Goschen'e gönderilen 27 Haziran 1913 tarihli mektuptur (Vesika No: 526); "Asya Türkiyesinin parçalanması kuvvetlerin menfaatine bağlıdır. Bu da Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması veya tamamen ortadan kalkması şeklinde olacaktır. Fransa birinci durumu tercih eder. Alman elçisiyle bu mevzuu gördüm, Türklerin hakimiyetini tercih ettiklerini söyledi. Fakat Türkiye tamamen çökerse Almanya kendi menfaati olan bölgelerde ilerleyecektir dedi. Ben, bizim en çok istediğimiz yerlerin Basra ve İran olduğunu söyledim." *A.g.e.*, s. 174-175. Örnekler çoğaltulabilir.

Berlin Kongresi, büyük güçlerin “Şark Meselesi”ne bakışı açısından bir dönüm noktası oldu;¹⁷ Kongre (13 Temmuz 1878), sadece büyük güçler arasında kriz yaratan Ayastefanos Antlaşması’nı (3 Mart 1878) iptal etmekle kalmayıp, bu antlaşma ile Rusya lehine bozulmuş olan “devletler dengesi”ni de yeniden kurmayı amaçladı. Ayastefanos Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu’nun sadece Balkan topraklarını, Rusya’nın etkisinde, Balkan devletlerinin paylaşımına bırakırken; Avusturya-Macaristan’ın Bosna-Hersek’e yerleşmesi, İngiltere’nin Kıbrıs’a egemen olması örneklerinde olduğu gibi, Berlin Kongresi, imparatorluğun bütün Balkan topraklarını büyük güçlerin emperyal etki ve denetimine bırakan bir bölüşüm öngörüyordu¹⁸. Berlin Kongresi’nden itibaren, büyük güçler, Paris Kongresi’nden beri sürdürdükleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun bütünlüğünü korumak ve iç işlerine karışmamak ilkelerini terk ettiler. Aksine, Berlin Kongresi’nde, devletlerarası bir hukuk kaidesi olarak, büyük güçler Osmanlı Devleti’nin hükümlerinde olduğu eyaletlerde “vilayet nizamnameleri” yayımlatıp bunların uygulanmasını denetlemek hakkını bile elde ettiler. Böylece, “idarî reform ve bunların denetimi” bahanesi ile Osmanlı’ya tabi devletler merkezî denetimden özerkleşmiş

¹⁷ Cenk Reyhan; “Şark Meselesi’nin Helen Kökenleri”, *Folklor/Edebiyat*, 2005/1, c. 11, sayı 41, s. 156-157. Büyük güçlerin, imparatorluğun bağımsızlığına saygı göstermeyi vaad ettilerse de “Avrupa Barışı” için duydukları ortak kaygılar dolayısı ile Osmanlı’nın içişlerine müdahaleden kaçınmadıkları konusunda bkz. Albert Hourani; *Arap Halkları Tarihi*, (Çev. Yavuz Alogan), (Haz. Tanıl Bora), İstanbul, 1997, s. 330-333. Fermanın sağladığı teminatlar sonucu imparatorluğa yönelen yabancı sermaye yatırımları hakkında bkz., Stefanos Yerasimos; *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul, 1980, c. II, s. 102-103.

¹⁸ Enver Ziya Karal; *A.g.e.*, 78. Aslında bu gelişimi, yüzyıllardır süregelen “Şark Meselesi” bakışıyla yorumlarsak, diyebiliriz ki; süreç, kırk yıl sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması (31 Ekim 1918) ve takiben Sevr Antlaşması (24 Nisan 1920) ile tamamlanır. Bu kez, imparatorluğun elinde kalan yegâne vatan Anadolu da büyük güçler tarafından paylaşılır. Böylece, Şark Meselesi, Osmanlı açısından, büyük güçlerin zaferi ile sonuçlanmış olur. Şark Meselesi’nin, Osmanlı gazilerinin Gelibolu’ya çıkması ile başladığı hakkında bir yorum için bkz. Yuluğ Tekin Kurat; *Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması*, Ankara, 1986, s. 9. Kurat’a göre; Avrupa açısından Şark Meselesi, önce Türklere karşı Avrupa topraklarını koruyabilmek, 1683 Viyana galibiyeti ile Türklere Avrupa’dan atmak şeklinde gelişir. İngiltere, Fransa ve Rusya için sorun; XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde, gerilemekte olan Osmanlı İmparatorluğu’nun geleceği iken, XIX. yüzyıl başında, Türklere Avrupa topraklarından Asya’ya atmak. Bu haliyle, çağın gerçeklerine uymayan bir çözüm sunulmuş olur. s. 9. Yakın Doğu ve Balkanlar üzerine, Rusya ile Avrupa devletleri arasında gerginleşen ilişkiler sonucunda 1853 yılında Kırım Savaşı’nın başlamasından sonra Marx ve Engels New-York Daily Tribune gazetesinde Şark Meselesi hakkında yazılar yayımladılar. Konunun, Osmanlı-Türkiye ile ilgili kısımlarının derlendiği eser için bkz. Karl Marx ve Friedrich Engels; *Doğu Sorunu: Türkiye*, (Çev. Yurdakul Fidancı), Ankara, 1977. Bu eser, Elenor Marx Aveling ve Edward Aveling; *The Eastern Question*, London, 1897. Adli İngilizce aslından çevrilmiştir. Gerek Marx’ta, gerekse Engels’ta, Asya Türkiyesi (Anadolu) Osmanlı İmparatorluğu’nun ana gövdesi (Marx, s. 100; Engels, s. 32) olarak alınır. Şark Meselesi’ni üst başlık olarak kabul edersek, Osmanlı, İran, Hindistan ve Çin vb. alt başlıklarını da düşünebiliriz. Mesela, Marx için Osmanlı yarı-şark, Çin tam-şarkur (s. 102).

ve doğrudan büyük güçlerin etkisi altına alınmış oluyordu. Son kertede ulaşılabilecek aşama bu bölgelerin bağımsızlaşması olacaktır¹⁹. Nitekim öyle de oldu.

Berlin Kongresi'nden sonra Osmanlı iç işlerine yabancı siyasi ve mali müdahaleler arttı, Avusturya-Macaristan Devleti bir Balkan gücü olarak ortaya çıktı, Yakın Doğu'da İngiliz varlığı güçlendi, Balkan devletleri arasında ulusal bağımsızlık hareketleri arttı ve bu ortamda Osmanlı İmparatorluğu'na Alman ilgisi yoğunlaştı²⁰. Esasen, yukarıda özetlediğimiz mevcut ortam da, Osmanlı üzerinde Alman nüfuzunun yayılması için elverişli bir durum yaratmıştı. İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Osmanlı tebasından azınlıkları kışkırtması,²¹ hele ki İngiltere'nin meşrutî yönetimi teşvik etmesi Sultan Abdülhamit'i ürkütüyordu. Halbuki, diğer büyük güçlerle karşılaştırıldığında, Almanya Balkanlardaki etnik yapı üzerinde kışkırtıcı faaliyetlerde bulunmuyordu. Üstelik, II. Wilhelm, kendisinde otoriter bir gelenekten geldiği için, Osmanlı mutlakiyetini hoşgörüle değerlendirmiyordu²². Bu durum, Alman kayzeri ile Osmanlı padişahını yakınlaştıyordu.

Berlin Kongresi'ni takip eden dönemde yeniden dirilme formülleri arayan Osmanlı Devleti, aradığı ideolojiyi "pan-islamcılık"ta buldu. Böylece İngiliz ve Fransız kolonilerindeki ya da Rus egemenliğindeki Müslümanlar Osmanlı halifesi liderliğinde büyük güçlere karşı birleşecekti. Bu, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin yeniden dirilmesi anlamı da taşıyacaktı. Bu politika, Osmanlı'yı, Müslüman ülkelerde sömürgeleri bulunmayan Almanya'ya

¹⁹ Bkz. incelememizde dpt. 7.

²⁰ Ulrich Trumpener; *Agm.*, s. 89. Trumpener, diğer bir çalışmasında; Osmanlı devlet adamlarının, Almanya'nın mali konulardaki hırslarını etkili bir şekilde kontrol altında tuttuklarını öne sürmektedir. Ona göre; Bab-ı Âli, Antant güçlerinin elinde bulunan geniş imtiyazların Alman yatırım grupları için tasviye edilmesini inatçı bir şekilde reddetmiştir. Alman bankaları ve şirketleri zaten Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleşmiş olmalarına rağmen iki ülkenin savaş ortaklığından ya hiçbir şey kazanmamışlar ya da çok az bir şey kazanmışlardı. Ulrich Trumpener; *Germany and the Ottoman Empire: 1914-1918*, New Jersey, 1968, s. 368.

²¹ Bkz. incelememizde dpt., 122.

²² İlber Ortaylı; *Ag.e.*, s. 77. Ortaylı'nın belirttiğine göre; II. Wilhelm'in bürokratları, Abdülhamit'in kişiliğini ve otoriter yönetimini eleştiren basın organları üzerinde baskı bile kurmuştu. Mesela, parti organı olan ve "Sozialst" gazetesi ile birlikte çıkarılan "Der Arme Konrad" adlı bir dergi; Abdülhamit'in hususî masraflarının 199.800.000 frank olduğunu "Bir Devlet Sömürücüsü Nasıl Yaşıyor?" başlığıyla verdiğinde, Dahiliye Nezareti dergiyi toplattırdı ve böyle yazıların önlenmesi gereğini başbakan Prens Hohenlohe'ye tavsiye etti. *Ag.e.*, s. 77. Trumpener, II. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Osmanlı-Alman ilişkilerinin sadece askeri çıkarlar üzerine kurulduğuna ve Berlin'in tek dikkat ettiğinin bu olduğuna değinerek, savaş kapasitesine mümkün olduğu kadar destek sağlamak düşüncesi ile; Osmanlıların, Ermeni ve diğer iç gelişmelerinde izlediği politikalara kayıtsız kaldığını belirtir. *Ag.e.*, s. 366-367.

yaklaşıyordu. Esasen Osmanlı aydınları arasında Orta Doğu memleketlerinin kalkınması için Almanya ile ittifakını savunan kişiler de vardı. Bunlardan biri olan Bunyar Vaylet şöyle diyordu;²³

"Almanya, diğer devletlerin müstemleke politikasını takib etmemek üzere ortaya atılıyordu. Dünya'nın bütün devletleri müstemleke usûlü ile bir saha-i iktisadî ihzar (hazırlama) itdikleri halde Almanya'nın siyasî müstemleke usûlüne rağbet itmeyerek Türkiye'nin siyaseti dahiliye ve hariciyesine yani Anadolu'nun istikbâline halel (bozma) getirmeden yalnız bir saha-i iktisadide sebat göstermesi işidilmemiş bir yenilik olduğu için İngilizleri hiçbir dürlü inandıramıyorlardı."

(...)

"Türkiye, inkişâfatının tarik-i tabiisini takiben yoluna devam ederek istediği vasıtaları istimal idecek ve bugünkü heyuladaki tezahüratı vechile (vasıta, sebep) her zaman Almanya ile bir "itihad-ı menfaat" halinde bulunacaktır. Bu hareket tabii bir vakadır; değil bütün Avrupa hükümetleri bile! Mümanaat (engelleme) itmek nezaketsizliğinde bulunamazlar."

Alman alim ve tacirleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam birliğini sağlayıp başı çekeceğinden ve Almanya ile birleşerek İngiltere ve Fransa'yı saf dışı edip, bu zenginlik dolu ülkelerden Alman iktisadının yararlanacağını yayıyorlardı. Böylece, bu fikrî ortamda, Almanya, bir dost müttefik olarak

²³ Bunyar Vaylet; *Şarkta İngiliz-Alman Rekabeti*, (Ter. Bedii Fikri), Dersaadet, 1332, s. 32-33, 201-202. Osmanlı ve Alman aydınlar arasında Alman taraftarlığına dair örnekler çoğaltulabilir. Celâl Nuri; *İttihad-ı İslam ve Almanya*, İstanbul, 1333. Adli eserinde, Osmanlı-Almanya ittifakının başarısının, insanlığın faydasına olacağını önermekte; hatta, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın dünya egemenliğinin yıkılması uğruna büyük bir savaşı bile göze almaktadır (*A.g.e.*, s. 11-13) ; "Tarihte gördüğümüz üzere (şimdiye kadar) büyük inkilâblar sulh perverane olmuyor. En ziyade müsâlemetle (barışla) icrası müesseselerinin arzusuna muvaffak olan Budizm ve Hıristiyanlık bile kılıç ile takrir itdi. İslâmiyet ise bir cihad dinidir. Almanya'nın kılıcından ve tâmm (olgun) askerlik evanında (zamanında) bulunmasından istifade ile tarihi cereyan muntukasına irca (eski haline döndürme) itmelidir. Almanya, tarihin kendisine tefviz itdiği bu rolü iyice müdrik olursa Alman, Nemse, Macar, Osmanlı, Müselman ordularının fütuhâtı ile, âlemin her dört köşesinde bir sabah fevz ve selâmet-i iftitah (başlama) idecektir. Bu vaka ile değil yalnız coğrafyada, hukukda, ticaretdede, idarede, edebiyat ve bediyyatda bir teceddüt (yenilenme) başlayacaktır. 1914 senesi her halde Rönesans asrından, 1789 sene-i inkilâbiyesinden daha mühimdir". *A.g.e.*, s. 15. Pavrus Efendi (Alexander Helphand Israel) de şuna inanmaktadır, katıyen emin olmalıdır ki; "eğer Almanya hasımları ile başa çıkmaya muvaffak olur ise muharebeden sonra şark siyasetine nâ-mesbuk (hiç görülmemiş) bir germi (sıcaklık) ve faaliyet virecektir." *A.g.e.*, s. 24. Alman taraftarlığına bir başka örnek, Mehmet Akif'in "Almanya'nın Doğu'yu koruyup uygarlaştıracağına" dair savıdır. Akif, yanlışlığını, I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Müslümanların acı tecrübelerle Almanya'nın İslam alemine karşı İngiltere'den ve öteki emperyalist hükümetlerden farklı olmadığını yaşayınca fark eder. Doğan Avcıoğlu; *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın*, Ankara, 1987, c. I, s. 149.

Osmanlı halifesinin etki alanına nüfuz edebilirdi. Konuyu bir Alman şarkiyatçı Iek Jaeck'in şöyle değerlendirmektedir;²⁴

"Helgoland ve Bağdad coğrafya itibarıyla birbirinden ne kadar uzak iseler, siyaset nokta-i nazarından (bakış açısından) yek-digerine (birbirine) o kadar yakındırlar. Helgoland, şimal-i garbi'den (kuzey-batı) gelerek Almanya'nın hayat ve faaliyet-i iktisadiyesini tehdid edecek muhacemat (hücumlar) ve tecavüzata karşı bir siper-i müdafaa teşkil idiyor. Bağdad ise Almanya'nın yegâne serbest ve açık yolu olan Avusturya tarikiyle açık kapu, yani serbest-i ticaret kaidesinin yegâne mahall-i tatbiki (tatbik yeri) olan Memâlik-i Osmani'ye doğru vuku bulan Alman tevsiî iktisadisinin (iktisadî genişliğinin) nokta-i intihasıdır (bitme noktasıdır)."

İfadelerde, Alman jeopolitik menfaatini ve iktisadî yayılmacılığını ön planda tutarak yapılan değerlendirme açıktır.

Osmanlı üzerinde Alman egemenliğinin gelişim süreci çeşitli ilişkilerle gerçekleşti. Her biri başlı başına birer monografik çalışma alanı olabilecek bu ilişkileri, çok genel hatları ile, Osmanlı-Alman; diplomatik, askeri eğitim ve örgütlenme, ekonomik (ticaret ve yatırım), kültürel ilişkileri başlıklarında inceleyebiliriz.

Osmanlı-Alman Diplomatik İlişkileri

1889 yılında Kayzer II. Wilhelm ve eşi İstanbul'a geldi. Kayzer'in bu ilk ziyareti, Almanya'nın geleneksel "Avrupa politikası"ndan vazgeçmesini ve genç monark ile yaşlı şansölye arasındaki görüş farkını simgelemektedir²⁵. Şöyle ki; Bismarckçı Alman dış politikası "Avrupa Uyumu" üzerine kurulmuş ve bu politikada Osmanlı öncelikli bir yer almamıştı. Halbuki, II. Wilhelm'in "dünya politika"sı anlayışında Osmanlı Devleti'nin önemli bir yeri vardı. Esasen konjonktürel durum da bu yakınlaşma için elverişliydi. Osmanlı dış politikasında, Fransa, I. Fañçois'dan Napolyon Bonapart'ın Mısır seferine

²⁴ Iek Jaeck; *Balkan Harbinden Sonra Şarkta Almanya*, Dersaadet, 1331, s. 6-7.

²⁵ Oral Sander; *A.g.e.*, s., 243. Celâl Nuri'ye göre; İngiltere'nin "world wide interests" politikasına Almanlar "weltwirtschaft und weltropolitik" nazariyesi ile mukabele itdiler. Almanların bu hususda düstur-ı hikmetleri şudur; "Evvel bâ-evvel kuvvet ve iktidar idinmeğe çalış, andan sonra servet tabiatıyla gelecektir". Binâen aleyh Almanya emperyalizmini imparator II. Wilhelm icad itmedi. Bu, Almanya havayic-i (ihtiyaçlar) iktisadiyesinin bir netice-i tabiisidir. Celâl Nuri; *İttihad-ı İslâm (İslâmın Mazisi, Hali, İstikbâli)*, İstanbul, 1331. s. 278. Nuri, eserinin bir bölümünü "Emperyalizm Politikası: Siyaset-i Alem Hakkında Mütalaat"a (s. 242-282) ayırsa da, iki yıl sonra yazdığı eserinde (İttihad-ı İslam ve Almanya) Osmanlı'nın bir emperyal devletin yanında olması gereğinden bahseder.

değin en etkin devlet olmuş, bu dönemden itibaren Fransa'dan boşalan yeri İngiltere doldürmüş, fakat bu devletin de 1878 yılında Kıbrıs'ı, 1882 yılında Mısır'ı işgali Osmanlı-İngiltere ilişkilerini gerginleştirmişti. II. Wilhelm, Osmanlı dış politikasındaki bu boşluğu doldurabilir ve böylece geniş deniz sömürgelerine dayalı rakiplerini de karadan kuşatmış olabilirdi. Hem, Osmanlı kamuoyunda artan Alman taraftarlığı da bu sızmayı kolaylaştırabilirdi.

II. Wilhelm 1898 yılında İstanbul'u ikinci kez ziyaret etti. Zamanlama iyi seçilmişti. Zira, bu dönemde Makedonya, Girit ve Ermeni meseleleri gerginleşmişti. Abdülhamit, bu ziyaret vasıtası ile İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı, bir başka büyük gücün Osmanlı Devleti'nin müttefiki olduğu kanaati uyardı. Alman kayzeri ise İstanbul'dan sonra Kudüs'e giderek, burada, hem bir protestan kilisesi açarak İngiltere'nin nüfuzunu kırmayı, hem de kurmayı tasarladığı İslam ittifakında 300 milyon Müslümanın halifesi Abdülhamit'in kendisinin dostu olduğunu vurgulayarak Müslüman dünyanın sempatisini kazanmayı amaçladı²⁶. Buna ek olarak, bir başka amacı daha vardı ki bu amacına da ulaştı; Haydarpaşa-Bağdat demiryolu yapımı için yabancılara tanınmış olan tüm ayrıcalıklar Alman demiryolu şirketine devredildi. Almanya'nın Yakın Doğu politikasının esasen bir "demiryolu politikası" olduğunu göz önüne aldığımızda, Almanya'ya devredilen demiryolu yapım imtiyazlarının bu devlet için taşıdığı önemi daha iyi kavrarız. Bağdat demiryolunun rayları, Alman emperyalizminin etki alanını Anadolu'dan Mezopotamya'ya doğru yayan bir koridordu. Bu yayılma, Almanya'nın dünya politikasına egemen olma kavgasındaki baş hasmı İngilizlere ait bulunan bir bölgeye, yani Hindistan'a doğru yönelmişti²⁷. "Haydarpaşa-Bağdat Demiryolu Projesi" Basra

²⁶ II. Wilhelm'in ilk ziyareti oldukça abartılı bir şekilde gazetelere de yansımıştı. Ortaylı'nın belirttiğine göre; İkdam gazetesi "Osmanlıların cesaret ve mertlik ve yüksek nitelikleri Almanlarda da vardır. Bu iki millet birbirinin adeta aynası olarak yaratılmıştır. Osmanlılar, Alman ismini saygı ve muhabbetle anarlar" derken ısmarlama değil, safça bir inançla bu ifadeyi kullanmaktaydılar. İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 95. Osmanlı azınlıkları üzerinde Rusya ortodoksların, Fransa katoliklerin, İngiltere protestanların koruyuculuğunu üstlenmişler ve tahripkâr bir siyaset izliyorlardı. Kayzer ise, bu tarihlere önderlik edebileceği bir azınlık grubun kalmamasının da etkisi ile, Osmanlı ülkesine ayrılıkçı değil birleştirici bir büyük güç görünümü ile geliyordu. Ancak, Almanya'nın özellikle Suriye ve Filistin'de Alman kolonileri kurdukları ve bu durumun günümüze değin uzanan sorunlar bıraktığını da eklemeliyiz. İmparatorluğun diğer bölgelerinde ise Alman misyoner faaliyetleri yaygın değildir. *A.g.e.*, s. 174-175. II. Wilhelm, ikinci ziyaretinde de oldukça debdebeli bir şekilde karşılanmıştı. Bu ziyaretin Alman basınında yaratığı lehte ve aleyhte tartışmalar için bkz. İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 98-101.

²⁷ Lothar Rathmann; *A.g.e.*, s. 102. Rathmann bu çalışmasında; Kayzer, ordu, bürokrat, diplomat vb. gibi Alman sanayi ve ticari oligarşisinin, devlet kurumlarını, kendi emperyalist yayılma amaçlarını sürdürmek amacıyla harekete geçişini incelenmekte ve bu süreçte sözde dost görünümündeki Almanya'nın dünya siyasetinde kurmayı amaçladığı egemenlik için Osmanlı'ya

Körfezi'ne değin bitirildiği takdirde deniz üstünlüğüne sahip İngiltere, Almanya karşısındaki sömürge avantajını kaybedecekti. Böylece, Almanya, İngiltere'nin Süveyş Kanalı'nı açmasını bu demiryolu ile dengeleyecek ve kara gücünü Yakın Doğu'ya oradan Asya'ya taşıyabilecekti. Osmanlı açısından baktığımızda, II. Abdülhamit için bu proje ile bir büyük güç ile müttefik olmanın yanı sıra, ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi, dağılmanın önlenmesi ve Yakın Doğu'daki toprakların savunmasının kolaylaşabilmesi gibi anlamlar taşıyordu²⁸.

Almanya emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki egemenliğini dışişleri bürosu ve yurt dışındaki büyükelçilik, ortaelçilik ve konsolosluklar²⁹ askeri ataşelikler gibi çeşitli siyasî ve askeri kurumlar yürütüyordu. İstanbul'daki Alman diplomatlar Alman sermaye gruplarının çıkarlarını temsil ediyor ve Osmanlı hükümetine onların lehine siparişler verdiriyorlardı. Von Bieberstein, dışişleri müsteşarı iken, 1898'de, büyükelçi olarak İstanbul'a atandı. Sultana, Deutsche Bank için demiryolu siparişi, Krupp-Konzern için silah siparişleri verdirdi. Askerî ataşe Hauptmann Morgan orduyu Krupp silahları ile donattı. Ayrıca Osmanlı devlet aygıtına daha çok Alman memur

---

yüklediği misyonu incelemektedir. Ona göre; "Osmanlı-Alman gericiliği karşı devrimci bir birlik" içindedir." s. 98

²⁸ Oral Sander; *A.g.e.*, s. 246. II. Wilhelm'in takip ettiği weltpoliitik ve bu süreçte Osmanlı üzerinde başlayan İngiliz-Alman rekabeti konusunda geniş bilgi için bkz., H. Bayram Soy; *Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)*, Ankara, 2004. Bunun çok genel özet mahiyetinde bir araştırması için krş., H. Bayram Soy; "II. Wilhelm, Weltpoliitik ve II. Abdülhamit", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ank. 202, c. 13, s. 25-33. Ayrıca, Almanya'nın baştan beri İngiltere ile aradaki irtibau kesmediğini ve onun için ilk başlarda alınan bağışların, İstanbul'daki, başkanı İngiliz elçisi olan uluslararası yardım komitesine gönderildiği hakkında bir yorum için bkz., Muzaffer Tepekaya; "Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)", *A.g.a.*, s. 46.

²⁹ Ulrich Trumpener; *A.g.m.*, s. 131-134. Trumpener'in belirttiğine göre; bürodan sorumlu bakan, imparatorluk hükümetinin diğer bakanları gibi, anayasaya göre ve pratikte, şansölyenin, çalışma arkadaşı olmaktan çok, asuydu. Fakat bu görevde bulunan bazı güçlü iradeli bireyler, zaman zaman bu politikaları kendileri biçimlendirebilirlerdi. Almanya, İstanbul'da hem bir büyükelçilik, hem de bir konsoloslukla temsil ediliyordu. Ayrıca, sayıları giderek artan Alman konsoloslar ve yardımcı konsoloslar, imparatorluğun çeşitli bölgelerinde konumlanmışlardı. 1912 yılında, imparatorluğun yalnızca Asya eyaletlerindeki "konsolosluk" makamlarının sayısı yirmiye yakındı. Bunların üçü (Musul, Bağdat, Basra) Mezopotamya Bölgesi'nde, yedisi (Halep, Şam, Trablus, Beyrut, Hayfa, Yafa ve Kudüs) Suriye ve Lübnan'da, ikisi (Adana ve Mersin) Kilikya'da, ikisi (Samsun ve Trabzon) Karadeniz kıyısındaydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir çok Alman Konsolosluğu'nda, rutin olarak profesyonel olmayan yerel sakinler, çoğunlukla da iş adamları görevlendirilir, bunlar, Alman tacir Rudolf Wönckhaus misali gönülsüz olabildikleri için, bazen resmi görevleriyle fazla ilgilenemeyebilirlerdi. Büyükelçiye işinde iki-üç müsteşar birkaç tercüman-rehber ve bir askeri ataşe yardımcı olurdu. 1914 yılından sonra personel sayısı artırıldı ve buna bir de deniz ataşesi eklendi. Alman imparatorluk donanmasında önyüzbaşı olan Hans Humann ile Enver Paşa'nın ilişkileri örneği gibi, Osmanlı Devleti'nin en üst kademesindeki kişilerle muhatap olan bu idarî makamlardaki birçok kişi daha sonraları Almanya yönetiminde öne çıktılar.

ve ordusuna daha fazla Alman subay alması konusunda padişahı ikna etti³⁰. Esasen, II. Wilhelm'in kendisi de Krupp hissedarı bir kapitalist idi ve ikinci Türkiye seyahatinden Alman kapitalistlerini memnun eden bir dizi imtiyazlarla geri dönmüştü³¹.

II. Abdülhamit, yaptığı bütün stratejik hamlelere rağmen Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecini önleyemedi. Kendisine karşı yürütülen Jön Türk hareketi başarılı oldu ve 1908'de Türk siyasal hayatında Meşrutiyet ikinci kez ilan edildi. Jön Türkler'in muhalefeti, 1876 Kanun-ı Esasisi'nin yeniden ilan edilmesi gibi kısıtlı bir amaçla başlamıştı. Fakat, uzun dönemli amaçları, Osmanlı İmparatorluğu'nu uluslararası ilişkilerde büyük devletler karşısında eşit statüye kavuşturmaktı. Bunun için, iç işlerde, imparatorluğu Avrupalı büyük devletlerin kontrol edip sömürdüğü bir yarı-sömürge statüsünden kurtarıp, kendi kaynaklarını kendi yararına sömüren, hükümran bir kapitalist devlet yaratmaları gerekiyordu³².

³⁰ Lothar Rathmann; *A.g.e.*, s. 65-71.

³¹ Lothar Rathmann; *A.g.e.*, s. 69. Bunlar; Haydarpaşa'ya liman kurulması, Konstanza-İstanbul arasında telgraf hatı yapımı için verilen imtiyaz, Osmanlı hükümeti ile büyük Alman şirketleri arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve Anadolu demiryollarının Bağdat'a kadar uzatılması için Deutsche Bank'a imtiyaz verilmesi idi.

³² Feroz Ahmad; *A.g.m.*, s. 14. Ahmad, hiçbir şey Jön Türklerin tutkularını "Yakın Doğu'nun Japonyası" olma iddialarından daha iyi tarif edemez diyerek, İttihatçıların kapitalist gelişme modelini benimsediklerini belirtir. Onlar için, "modernleşme" ya da "batılılaşma"nın anlamı salt kurumların ıslahı değil, kapitalizmi benimsemek anlamı taşımaktaydı. Kapitalist bir toplumun, kendisini sürdüren burjuvaziye de kapsayan bir "sınıf yapısı"na sahip olduğunu biliyorlardı ve nitekim öyle bir toplum yaratmak için adımlar atular. Böylece, Ahmad, İttihatçı reformizm ile on dokuzuncu yüzyıl reformizmi arasındaki anlayış farkını da dile getirmiş olur. Daha kapsamlı bir çözümleme için kış. Doğan Avcıoğlu; *A.g.e.*, c. I. Birkaç yüzyıl öncesinde dünyanın egemen devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sebeplerini araştırdığı bu ciltte, Avcıoğlu, Tanzimat döneminde Türkiye'yi yarı-sömürge durumuna getiren bütün şartların 1908 hareketinde de aynen durduğunu ve bu şartlar altında hareketin başarısızlığa mahkûm olduğunu hatırlatarak; mevcut şartlar altında, İttihat ve Terakki'nin "yabancılarla bağlı kapitalistler" yerine "imparatorluğa bağlı kapitalistler" yetiştirme özleminde bile güçlük çektiğini vurgular (s. 259.) ve Japon mucizesinin sırrını açıklar; "Japonya'da yabancı sermaye yok!". s. 95-96. Zaten, Alman, Rus ve Amerikan kalkınması da iç pazarın korunması ile gerçekleşmiştir. s. 96-99. İttihatçı kadronun, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısını "burjuva ulus devlet modeli"ne göre yeniden şekillendirmek istediklerine değinen Tezel'e göre, İttihatçılar, Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı-sömürgeleşmesinden kurtulmak için "iktisadi milliyetçilik" uygulamalarına yöneldiler. Fakat, İngiliz ve Fransız tahakkümünden kurtulmak isterken, bu kez Alman emperyalizminin boyunduruğuna girdiler. Yahya Sezaî Tezel; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, İstanbul, 1994, s. 94. Tezel, Tanzimat tipi bir saray ve çevresi portresi sunar; Avrupa'dan aldıkları borçları yatırıma değil "tatlı hayat" ve "Bau tipi debdebe"ye harcayan ve bu yönü ile sadece tüketim kalıpları ile "Batılılaşmış" olan "yeni" Saray ve Bab-ı Âli çevrelerinin, Batı Avrupalı kapitalistler ve onların Türkiye'deki uzantısı gayr-ı müslim tüccar ve bankerlerle binbir çıkar ilişkisine girdiğini; düşük verimlilikli bir tarım ekonomisinde sorumsuz bir israf kesimi oluşturduklarını, böylece İmparatorlukta iktisadi kaynakların Batılı çıkarlara peşkeş çekildiği bir ortam yaratıldıklarını vurgular. s. 71. Bu borçların ancak sekizde biri yatırım projelerine harcanır. s. 82. Süreç hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. s. 63-96. 1872-1873 mali yılında, hükümdar ailesi toplam harcamalarının %6.1'ini yapıyordu. Bu oran, %42.2'lik devlet borçları,

İttihatçı-Jön Türkler, iktidarlarının ilk yıllarında İngiltere'ye yöneldiler. Bunun başlıca sebepleri arasında şunları sayabiliriz; İçte, Almanya, Abdülhamit'in istibdat yönetiminin destekleyicisi olarak görülmekteydi,³³ İttihatçılar, bu destekteğinden dolayı ülke üzerinde önemli bir egemenlik kurmuş olan Almanya'nın bu gücünü kırmak ve kendi iktidarlarını yayabilmek istiyorlardı. Dışta, Üçlü İtilaf'ın direği olan İngiltere aracılığı ile Fransa ve Rusya'yı da kazanılabileceklerini düşünüyorlardı³⁴. Almanya'nın, müttefiki İtalya'nın Trablusgarp'ı işgaline kayıtsız kalmasına duyulan tepkiyi de³⁵ bu sebeplere ekleyebiliriz. İttihatçı-Jön Türkler kuruluşlarında ve iktidarlarının ilk yıllarında o derece İngiliz taraftarıdır ki; Arnavutluk, Manastır ve Kosova'daki gizli komitelere giriş yemini "Mithat Paşa Anayasası'nı getirmek ve Türkiye'yi Almanya'nın pençesinden kurtarmak"³⁶ şeklindedir. Meşrutiyetin ikinci kez ilanından sonra, sadaret makamına, Alman taraftarı (Mehmet) Ferit Paşa'nın yerine İngilizci Kâmil Paşa'nın getirilmesi de bu yönde bir kadrolaşmanın işaretidir. Paşa, iç-dış ilişkilerde İngiltere'ye öylesine teslimiyetçidir ki; 5 Mart 1913'te, Vikont Kitchener, Grey'e gönderdiği "gizli telgraf"ta Kâmil Paşa'nın, "Türkiye'deki iktidar üzerinde bir baskı yapıp yapılamayacağı konusunda düşünmesini istediğini, Türkiye'nin batmasının ancak bu yolla önlenebileceğini ve bu görevi memnuniyetle üzerine alacağını da söy-

---

%22.1'lik ordu ve donanma, %13.6'lık bürokrasiden sonra en yüksek dördüncü harcama kalemiydi. Bu durum, II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürdü. 1908'den sonra saray ailesine daha kısutü bütçe ayrıldı. 1911-1912 mali yılında saray çevresinin bütçeden aldığı pay %1.4'e düştü. Feroz Ahmad; *A.g.m.*, s. 35, dpt., 74. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçi iktisat uygulamaları hakkında ayrıntılı bir inceleme için bkz., Zafer Toprak; *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, İstanbul, 1982.

³³ Doğan Avcıoğlu; *A.g.e.*, s. 253. Earle'ye göre; Jön Türkler, Fransız ve İngiliz kurullarına hayranlık duyuyorlardı. Cumhuriyetçi Fransa'nın "hürriyet, eşitlik, kardeşlik" gibi sloganları Türkiye'de yeni dönemin sihirli sözleri oluyor, "hürriyet, parlamento, halk hükümeti ülkesi" olan İngiltere günlük gazetelerde övülüyordu. Almanya ise Sultan Abdülhamit'in zulüm rejiminin coşkulu bir destekleyicisiydi. Edward Mead Earle; *Bağdat Demir ve Petrol yolu Savaşı (1903-1923)*, (Çev. K. Yargıcı, N. Uğurlu), İstanbul, 2003, s. 198-199.

³⁴ Feroz Ahmad; *A.g.m.*, s. 15-17.

³⁵ Richard J. B. Bosworth; "İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul, 1999, s.73. Daha öncesinde, Ekim 1908'de, Almanya'nın müttefiki Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhak etmiş olması (Feroz Ahmad; *A.g.m.*, s. 15) ve bundan cesaretlenen müttefiki Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi (Doğan Avcıoğlu; *A.g.e.*, s. 254.) de bu bakımdan önemlidir. Osmanlı'nın, Avusturya-Macaristan ve İtalya'ya karşı yapabildiği tek tepki bu devletlerin mallarına boykot uygulamaktır.

³⁶ Doğan Avcıoğlu; *A.g.e.*, s. 253. Cemiyetin İngiltere'ye taraftar olmasına karşılık, ordu Almanya'ya taraftardır. O kadar ki, cemiyetin yayın organlarından birinde çıkan Almanya ile ilgili bir eleştiri aslında ordunun da eleştirilmesi demektir. Feroz Ahmad; *İttihat ve Terakki (1908-1918)*, (Çev. Nuran Yavuz), İstanbul, 1999, s. 79.

lediği”nden bahsetmektedir³⁷. Türkiye’de, devlet idaresinin yabancılar tarafından denetlenmesi görüşünde olan Kamil Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Şubat 1909’da, istifaya zorlandı. Yerine geçen Hüseyin Hilmi Paşa da İngiliz büyükelçisine gidip, “İngiltere’ye yönelik politikasının seleflerinininkiyle aynı olacağı ve majestelerinin hükümetinin desteği ve tavsiyelerine güvenmeye devam edeceğinin” güvencesini vermişti³⁸. İngiliz elçiliğinin, 13 Nisan 1909’daki (31 Mart Vakası) karşı devrim sırasındaki İttihatçı karşıtı tutumu bile cemiyetin İngiliz taraftarlığını zayıflatamadı. İttihatçı iktidar İngiltere’ye yanaşadursun, İngiltere’nin, Balkanlar’da Almanya’yı çemberleme politikası gereğince kurucusu olduğu Balkan İttifakı, Osmanlı ile Balkan devletleri arasında Balkan Savaşlarına sebep olmuştu. Osmanlı’nın yenildiği bu savaş sonrasında Balkan devletleri Edirne’ye kadar ilerledi. Büyük devletler bu duruma karşı kayıtsız kalınca, İngiliz desteğini alabileceği düşüncesiyle, İngiliz taraftarı Kamil Paşa yeniden sadrazamlığa atandı. Paşa, İngiltere’den yardım istedi. Fakat, İngiltere, Paşa’ya; “elindeki başka şeyleri de kaybetmeden Edirne’yi Bulgarlara terk etmesi”ni tavsiye etti³⁹. İngiltere tarafından bütün ittifak teklifleri geri çevirince, İttihatçılar uluslararası ilişkilerde içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak için iki hamle daha yaptı. 1914’te, önce Talat Bey Rusya’ya bir ittifak teklifinde bulundu. Talat Bey, dönemin Rus Dışişleri Bakanı Sazonov’a fiilen bir ittifak teklif etti. Sazonov’a göre, teklif o kadar gizli kapaklı yapıldı ki, Sazonov İstanbul’daki Rus orta elçisi Giers’ten açıklama gelinceye kadar teklifi açık bıraktı. Bunun ötesinde bir şey olmadı ve Alman büyükelçiliğinin bu ittifak düşüncesini ezmeyi başardığı varsayıldı⁴⁰.

³⁷ Feroz Ahmad; *Ag.e.*, s.159. İngiltere kralı, VII. Edward’da Kâmil Paşa’nın tayininden dolayı padişaha kutlama telgrafı göndermişti. Doğan Avcıoğlu; *Ag.e.*, s. 254.

³⁸ Feroz Ahmad; *Agm.*, s. 16.

³⁹ Feroz Ahmad; *Agm.*, s. 17. Ahmad, makalesinde; Osmanlı Devleti’nin, her şeye rağmen sürekli olarak İngiltere ile ittifak teklif ettiğine ve bu teklifin reddedildiğine değinir. s.15-18. Hatta, Kâmil Paşa, Balkan krizi sırasında, Sir Edward Grey’e; “Kırım Savaşı’ndan beri süren Osmanlı-İngiliz dostluğu”nu hatırlatı ise de, Grey, büyük devletlerin Osmanlılar lehine Edirne’yi kurtarmak için müdahalede bulunmayacaklarını ve “toprak bütünlüğü ilkesinin artık hükümsüz olduğu”nu Paşa’ya açıklıkla bildirdi. s. 17. Kent’in yorumuna göre; gerçekte, I. Dünya Savaşı öncesi yıllarda Mezopotamya ve Basra Körfezi dışında Osmanlı İmparatorluğu’ndaki İngiliz çıkarı, imparatorluğun bausındaki uluslararası siyaset oyunuyla ilgiliydi. Bu bölge, İstanbul’daki egemen rejimle ilişkileri ve Süveyş Kanalı ile Doğu’ya ulaşma dışında, İngiliz hükümetinin öncelikle ilgilendiği bir alan değildi. Marian Kent; “Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu (1900-1923)”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul 1999, s. 211-212.

⁴⁰ Alan Bodger; “Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul 1999, s. 110. Ku-

Bu yakınlaşma talebi de başarısızlıkla sonuçlandı. Aynı yıl Cemal Paşa'nın aracılığı ile Fransa'ya ittifak teklifinde bulunuldu. Paşa, Yunanlar ve Osmanlıların kavgaya tutuştuğu Ege'de Fransız desteği karşılığında hükümetinin "Üçlü İtilaf'a yöneleceği"ni belirtti. Fakat bu teklifi de reddedilince,⁴¹ yalnızlığa düşen İttihat ve Terakki hükümeti, tekrar II. Abdülhamit döneminin dost gücü Almanya'ya yönelmeye başladı⁴². Böyle bir diplomatik ortamda, Osmanlı-Alman ittifakı 2 Ağustos 1914 yılında imzalandı. Bu antlaşma ile, diplomaside uzun süredir küçümsenen Osmanlı Devleti, nihayet, bir Avrupalı devlet tarafından "eşit" koşullarda ortak kabul edilmiş oluyordu⁴³.

Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı içişlerindeki gelişme, Alman taraftarı Enver Paşa'nın Bab-ı Âli Baskını sonucu İngilizci Kamil Paşa'nın sadareten istifası ve takip eden dönemde Alman taraftarı Mahmut Şevket Paşa'nın⁴⁴ sadarete getirilmesi şeklinde olmuştu. I. Dünya Savaşı'nın arefesinde başlayan yeni dönemde ise, Osmanlı üzerinde Almanya yeniden egemen olmaya başladı. Bu egemenlik, Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşıp yenilmesi ve yıkılmasına değin sürdü.

---

rat'a göre; Sazonov ile Giers arasındaki telgraflaşmalar, Sazonov'un (dolayısı ile Rus hükümetinin) bu konuda olumsuz bir tavır aldıklarını göstermektedir. s. 236. Gelişmeler hakkında ayrıntı için bkz. Akdes Nimet Kurat; *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s. 225-242.

⁴¹ L. Bruce Fulton; "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul 1999, s. 186. Fulton'un yorumuna göre; Cemal Paşa'nın Fransa'ya ziyareti Fransız hükümetinin daveti üzerine olduğuna göre Paşa'nın daha sonra iddia ettiği gibi bir red cevabı almış olması mümkün değildir. s. 186.

⁴² Feroz Ahmad; *A.g.m.*, s. 18. İtilaf yanlısı Cemal Paşa bile, Osmanlı'nın yeni bir kriz anında yalnız kalmaması için Almanya ile antlaşma yapmaktan başka tercihin bulunmadığını kabul ediyordu. Ayrıca, Jön Türklerin siyasi programının liberal olduğu kadar, zamanla liberalizmi boğacak bir milliyetçiliğe dönüştüğü ve bu yönü ile İtilaf Devletleri'ni huzursuz ettiği; aksine, Almanya'yı rahatsız etmediği, bundan dolayı Sultan Abdülhamit devrinde olduğu gibi yine Almanya'nın Türklerin biricik dostu olarak ortaya çıktığı hakkında bir yorum için bkz. Edward Mead Earle; *A.g.e.*, s. 204-206.

⁴³ Feroz Ahmad; *A.g.e.*, s.191.

⁴⁴ Mahmut Şevket Paşa (1856-1913); dokuz yıl Almanya'da kaldı. Üçüncü ordu komutanı iken 1909 karşı devrimini bastırması ile imparatorluğun en güçlü kişisi oldu. Takip eden dönemde Enver Paşa dahil birçok üst rütbeli subayı Alman davasına kazandırdı. Alman taraftarı olan Paşa, Mareşal von der Goltz'a yakınlığı ile tanınmakta ve Almanya'nın Bab-ı Âli'deki ajanı kabul edilmektedir. Feroz Ahmad; *A.g.e.*, 1999, s. 79, 221. Feroz Ahmad; *A.g.m.*, s. 16. Doğan Avcıoğlu; *A.g.e.*, s. 254.

Osmanlı-Alman Askerî Eğitim ve Örgütlenme İlişkileri

Bilindiği üzere ordu, Osmanlı'da modernleşme politikasını yürüten en önemli kurumlardanı. III. Selim'in isteğiyle Prusyalı albay von Goetze Türk topçu birliklerini denetlemişti. Kapıkulu askerini ortadan kaldırıp modern bir ordu kumayı amaçlayan II. Mahmut da Prusya'ya müracaat etmişti. Her iki hükümdar da saltanatları döneminde Prusya ordusunu örnek alarak modern bir ordu kurmaya çalıştılar. III. Selim ile II. Mahmut'un hükümdarlık yılları, 1789 ile 1839 yıllarına denk gelmektedir. Bu dönem, Küçük Kaynarca ile başlayan askerî yenilgilerden, Napolyon'un Mısır Seferi'ne (1789-1802); Rusya'nın Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmasından (1827), Yunan (1821-1828) ve Mehmet Ali Paşa isyanlarına (1831-1841) değin uzanan bir askerî başarısızlıklar dönemini içermektedir⁴⁵. Bu süreçte, Osmanlı, değil Rusya gibi büyük bir gücü yenmeyi, kendi sınırlarındaki eyaletlerdeki isyanları bile basturmaktan aciz bir duruma düşmüştü. Bu konjonktürde Osmanlı Devleti Prusya'dan askerî bir heyet istedi. Prusya, 1836'da, Moltke'nin başkan olduğu ve üç yüzbaşının bulunduğu askerî bir heyet gönderdi. Fakat bu askerî yardım çok etkili olmadı.

Esasen, Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askerî ıslahat için Avrupa'dan askerî uzmanlar talep etmeye başlamış, Navarin Olayı'na kadar bu uzmanlar genellikle Fransa'dan getirilmmişti. Fakat Fransa'nın Yunan meselesindeki tutumu ve Cezayir'i işgal etmesi üzerine, Fransız uzmanların yerine Prusyalı subaylar görevlendirilmeye başlanmıştır. 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı-Fransız ilişkileri düzelince Osmanlı subaylarının eğitimi için yeniden Fransız askerî heyeti getirildi. Fransa'nın 1870'te Prusya'ya yenilmesine değin Osmanlı ordusu üzerinde Fransız etkisi sürdü⁴⁶. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile so-

⁴⁵ Bu dönemde gelişen uluslararası ilişkiler incelememizin sınırlarını aşmaktadır. Konu hakkında yazılmış birçok siyasî tarih kitabından birisi için bkz., Fahir Armaoğlu; *Siyasî Tarih:1789-1980*, Ankara, 1973, s. 35-125.

⁴⁶ Enver Ziya Karal; *A.g.e.*, s. 365. Mahmut Muhtar Paşa'nın belirttiğine göre; II. Abdülhamit, 1881'de, önce Fransa'nın İstanbul elçisi Mösyö Fournier, daha sonra yaveri Dreyse Paşa aracılığı ile, iki kez, Fransa'dan askerî yardım talebinde bulunmuş ve bu talepler reddedilmiştir. Hatta Dresse Paşa, sultana, Almanya'yı tavsiye etmişti. 1882'de, Abdülhamit tarafından yapılan askerî heyet talebi Alman İmparatoru I. Wilhelm tarafından kabul edilerek, hemen bir askerî heyet Osmanlı ülkesine gönderilmiştir. Muhtar Paşa'nın, gelişim karşısında yaşadığı çelişik ruh hali şu cümlesinde dile gelmektedir; "Ne garip rastlantıdır ki, Türk-Alman yakınlaşmasını sağlayan bir Fransız subayı oluyor!" Mahmut Muhtar (Paşa); *A.g.e.*, s. 20. Paşa'ya göre, Osmanlı'nın uzatığı bu dost elinin Fransa tarafından geri çevrilmesi ilk ve son kez olmadı.

nuçlanınca Osmanlı bürokrasisinde ordunun yeniden yapılandırılması ge-
reği tekrar hissedilmeye başlandı. Gerçi bu savaş sırasında Balkanlar ve Doğu
Anadolu'da önemli direnişler gösterilmiş ve Rus ordusunun Osmanlı baş-
kentine ya da Anadolu içlerine ilerlemesi engellenmişti. Fakat bunun teme-
linde de, Osmanlı ordusunun dönemin şartlarına göre iyi yetişmiş subayları
tarafından başarıyla yönetilmesinden ya da askerî lojistik desteğin tam olarak
sağlanmasından ziyade; Osmanlı askerlerinin bireysel fedakârlıklarla direnişi
veya ülkenin ulaşım ağının işgali frenlemesi önemli rol oynamıştı⁴⁷. Berlin
Kongresi'ni takiben, Osmanlı ülkesine Alman askerî uzmanları etkin ve sü-
rekli olarak gelmeye başladı⁴⁸. Böylece, Osmanlı üzerinde Alman emperya-
lizminin sızması da hızlandı. Bu dönem, Osmanlı Devleti'nin orduyu ıslah
etme politikasında da bir değişimi simgelemektedir. Zira, kongreden önceki
dönemde; Osmanlı ordusu, bağımsız ve çeşitli milletlerden kopmuş, hatta
1849 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınmış Polonyalı ve Macar mülteciler ör-
neğinde olduğu gibi, İslamiyeti seçmiş subaylarla ıslah edilmeye çalışılırken;
kongreden sonraki dönemde, Almanya genel kurmayının stratejisi, onun tay-
in ettiği subaylar ve askerî teknolojiyle bütünleşmeye başladı. Osmanlı'nın
bu yaklaşımı, hem etkisini I. Dünya Savaşı'nda gösterecek olan, Almanya'nın
fedakâr, itaatkâr ve dirençli bir askerî müttefik ihtiyacı ile, hem de kendisine
pazar arayan Alman silah sanayiinin pazar ihtiyacı ile birebir örtüşüyordu⁴⁹.

⁴⁷ İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 103.

⁴⁸ Jehuda Wallach; *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), Ankara, 1977. Osmanlı ile Almanya arasındaki asıl ilişkiler, Osmanlı'da askerî reformları yürütecek subayların yetiştirilmesi temelinde gelişti. Ticarî ilişkiler ise, Osmanlı ordusunun silah ve teçhizatının yenilenmesine ve Alman silah sanayiinin bunu destekleyecek donanımı sağlamasına yönelik bir alış-veriş yönünde gelişti. 1830'lu yıllarda, geleceğin Genelkurmay Başkanı/feldmareşali Helmuth von Moltke de aralarında olmak üzere, Prusyalı birçok subay Osmanlı ordusunda danışman ve öğretmen olarak görev yapmıştı. Helmuth von Moltke; *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, (1835-1839), (Çev. Hayrullah Örs), Ankara, 1960. Von der Goltz döneminde ise (1883-1895) Osmanlı ordusu Alman silah sanayi için önemli bir alıcı oldu. Goltz görünüşte Osmanlı ordusunu yeniden örgütleyecekti. Fakat, hazırladığı reform tasarısının içeriğinde Osmanlı ordusunun Alman silahları ile donatılması öngörülmekteydi. Alman subayları, bu şekilde, görünüşte Osmanlı ordusunu yeniden örgütleme üzere reform tasarısı sunsalar da, asıl amaçlarının Alman silah sanayiine önemli siparişler veren bir alıcı bulmak olduğu anlaşılıyor. 1890-1898 yılları arasında, Alman subaylarının başlattığı reform çalışmalarının giderek artan ve büyük meblağlara ulaşan silah siparişleri için bkz. Rifat Önsöy; *A.g.e.*, s. 98-99.

⁴⁹ İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 106. Nitekim 1891'de 19 milyon Osmanlı Lirası tutan bütçenin yarısından fazlası; 6.100.000 lirası orduya, 1.250.000 lirası zabtıyeye, 6.000.000 lirası tophaneyeye ve 600.000 lirası bahriyeye ayrılmıştı. Ortaylı'ya göre, bu bütçe bir panik sonucu oluşmuştur ve Osmanlı Devleti'nin yaşama şansını yapacağı askerî reformlara bağlamış olmasının göstergesidir.

Sultan Abdülhamit'in Mayıs 1880 yılında Alman büyükelçisi von Hatzfeld'dan sivil ve askerî uzmanlar istemesi üzerine, 1882 Nisanı'nda süvari albayı Kaehler'in başkanlığında, süvari binbaşısı Hobbe, topçu binbaşısı Ristow, piyade binbaşısı Kamphönever'den oluşan bir askerî uzman heyet Osmanlı Devleti'ne gönderildi⁵⁰. Almanya'nın, bu destekten beklentileri vardı;⁵¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasal ve askerî etkinlik kazanacak, imparatorluktaki diğer büyük güçlerin İstanbul'daki faaliyetleri, özellikle askerî ateşelerin çalışmaları denetim altına alınacak ve Osmanlı ordusu Alman silahları ile donatılacaktı. Bunlara ek olarak, Bismarck, Alman uzmanlar tarafından komuta edilen ve Alman silahları ile techiz edilmiş Osmanlı ordusunu, ileride çıkması muhtemel bir Alman-Rus savaşında kullanmayı da düşünmüştü. Denilebilir ki, takip eden dönemdeki Osmanlı-Alman ilişkileri; Osmanlı Devleti üzerinde artan Alman nüfuzu, Osmanlı Devleti'nin Almanya'dan talep ettiği silah siparişleri⁵² ve Birinci Dünya Savaşı örneklerinde kanıtladığı gibi, bu stratejiye göre şekillendi.

⁵⁰ Enver Ziya Karal; *A.g.e.*, s. 366., Krş., İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 108.

⁵¹ Lothar Rathmann; *A.g.e.*, s. 27.

⁵² Başlangıçta Osmanlı İmparatorluğu'na silah satan ülkeler arasında Bab-ı Âli'nin geleksel dostu Fransa önde gelmekteydi. 1861-1865 Amerika iç savaşı sonrasında Amerikan ordusunun ve silah şirketlerinin elinde büyük silah stokları kaldı. Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin yoğun silah talepleri bu şirketlerin stoklarındaki silahları ellerinden çıkarmak için uygun bir ortam yarattı. 1860'lı yılların sonunda, Avrupa silah şirketlerinin kendi ordularının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmesi de ABD silah şirketlerinin işini kolaylaştırdı. ABD şirketleri, 1869 yılının sonuna değin, Osmanlı İmparatorluğu'na 114.000 adet Entfield, 125.000 adet Springfield marka tüfek sattı. Bu yıl içinde, ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'na silah ve cep hane satışı, toplam ihracatının %79.5'ini ulaştırıyordu. Bu oran II. Abdülhamit'in iktidarının ilk yıllarında %90'ı aştu. 1880'in ilk yıllarında Alman silah sanayii ile başlayan rekabet sonucunda bu oran 1877-1883 yıllarında %97'den %3'e kadar geriledi. Krupp, Mauser ve Loewe gibi Alman silah tekellerinin elinde de, Almanya'nın, Danimarka, Avusturya-Macaristan ve Fransa ile yaptığı savaşlardan sonra silah stokları kalmıştı ve bunları eritmek istiyorlardı. Hatta bunlardan Krupp 1870'in ilk yıllarında iflasın eşiğine gelmişti. Böylece başlayan ABD-Alman rekabeti, Osmanlı'nın Almanya'ya yakınlaşmasına paralel olarak, Almanya'nın lehine değişti. Kırım Savaşı'nın bitiminden Balkan Savaşlarına değin geçen süreçte, Osmanlı'nın, silah siparişlerinin ulaştığı meblağ hakkında şu bilgileri verebiliriz; Osmanlı Devleti, 1873'te, 500 Krupp topu sipariş etti. Bu siparişlere, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda yenileri, 100 Krupp topu, eklendi. 1885'te 500 Krupp topuna ek olarak, diğer Alman silah şirketlerine de, makineli tüfek, tabanca ve piyade tüfeği siparişi verildi. Donanma için Elbing'deki Schichau Tersanesi'ne torpidobotlar ısmarlandı. 1887'de Mauser ve Loewe Fabrikalarına 500.000 tüfek ve 50.000 modern karabina; 1889'da, hepsi yaklaşık 350.000 Osmanlı Lirası tutarında Deutsche Bank'ın açtığı kredi ile, yeniden bir hayli top, Mauser ve Loewe Fabrikalarına da silah ve mühimmat siparişi edildi. 1889-1898 arasındaki on yıllık zaman içinde Almanya'dan yapılan silah ithalinin yaklaşık %60'ını Mauser ve Loewe Fabrikalarından satın alınan piyade ve süvari tüfekleri teşkil etti. Alman silah fabrikaları, 1908'deki kısa bir duraklamadan sonra, 1909'da 300.000 mermilik bir sipariş aldılar. 1911 Trablusgarp, 1912-1913 Balkan Savaşları bu siparişleri arttırdı. 1910'da Krupp'a 90 sahra topu, Schichau'ya 4 avcı torpidosu, Berlin'deki bir fabrikadan 50.000 Osmanlı lirası tutarında askerî kumaş, Dalmann Firması'ndan 32.500 Osmanlı liralık istihkâm malzemesi, Hilgers Firması'ndan yine aynı miktarda köprü inşaat malzemesi, Dittmann Firması'ndan 70.500 Os-

Osmanlı hizmetinde paşa unvanı ile padişah yaverliğine atanan Kaehler'in üç sene sonra öldüğünde müşir (mareşal) unvanına, yanındaki subayların ise albay rütbesine yükseltilmiş olmaları, Almanların Osmanlı'da askerî görev alma isteklerini arttırmış olmalı. Zira, Osmanlı ordusunda hızla yüksek rütbelere atanmak, Alman ordusunda da bunun eşdeğeri rütbelere turmanmayı sağlıyordu. 1885 yılında Kaehler'in ölümünü takip eden on yıl boyunca yarbay baron Colmar von der Goltz Alman askerî uzman grubunun başına getirildi. Goltz, özellikle genç subayların eğitiminde önemli bir rol oynadı ve onlar üzerinde bir Alman hayranlığı yarattı⁵³. Osmanlı ordusunun durumu hakkında Alman askerî makamlara rapor vermekten çekinmeyen paşa,⁵⁴ büyük güçler arasındaki çekişmede denge politikası izleyen, sultan II. Abdülhamit'i Alman tarafına çekmek istiyordu. Bu konudaki bir girişimi 16 Ekim 1899'da Waldersee'ye yazdığı, ele geçirilen, mektupta ortaya çıkmaktadır. Goltz Paşa'nın izleyeceği stratejiyi şöyle özetlenebilir;⁵⁵ Paşa, Rusya ve Fransa'

---

manlı Liralık telgraf malzemesi ve Hahn Firması'ndan 32.500 Liralık telemetre satın alındı. 1912'de, Mauser Fabrikası'ndan 11.000 adet tüfek, Ellendorf Fabrikası'ndan 50.000.000 adet te-banca mermisi, 11.000 kg. tahrir kapsülü ve Tübingen'deki bir kundura fabrikasına 400.000 çift askerî kundura sipariş edildi. 1913'te Krupp Fabrikası'na 38.000 Osmanlı Liralık top, Husnisky silah fabrikasına 14.000 Osmalı liralık 5.000 adet top mermisi, Westfalen Arnold Barut Fabrikası'na 12.000 Osmanlı Liralık 8.600 adet top mermisi sipariş edildi. Rifat Önsöy; *A.g.e.*, s. 94-103. Yine Önsöy'un; "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman Subayları ve Alman Silah Sanayii'nin Çıkarları (1871-1914)". *IX. TTK Kongresi*, Ank., 1968, c. II, s. 1207-1213. Krş., Lothar Rathmann; *A.g.e.*, s. 30-34.

⁵³ 1890'lı yıllarda, yılda ortalama onbeş-yirmi stajyer Alman askerî uzmanların verdiği eğitim programına katıldı. Bunlardan bazıları da Prusya Genelkurmayı'na gönderildi. Ondan sonra stajyerlerin sayısı yıldan yıla değişti; Bazı yıllarda elliye çıkan stajyer sayısı, bazı yıllarda pratikte sifira indi. İlk stajyerlerden bazıları, daha sonraki yılların Osmanlı Paşaları oldular. 1913-1914'te Harbiye Nazırı, 1917'de ordu grup kumandanı ve 1918'de sadrazam olan Ahmet İzzet Paşa bunlardan biriydi. Mahmut Şevket Paşa Güney Almanya'da yaklaşık on yıl bulunmuştu. Ulrich Trumpener; *A.g.m.*, s. 135. Fakat, Osmanlı subaylarının eğitim amacı ile Almanya'ya gönderilmesinden olumlu sonuç alınmadı. Zira "giden paşazadeler askerlik mesleğini öğrenenecklerine, eğlence ve sefahat ile vakit geçirmişler, sonra da gelip kendilerini beğenmiş bir tavrıla arkadaşlarını ve ihtiyar komutanları küçümsemişlerdi. Elbette ki, istenilen sonucun alınmamasında liyakatli subay seçiminde titiz davranılmaması ve eğitimden çok Alman ordusunun görkeminin gösterilmesinin de payı vardı. İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 118.

⁵⁴ Jehuda Wallach; *A.g.e.*, s. 75.

⁵⁵ İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 114-115. Mektup şöyledir; "Rusya ve Fransa, padişahu Almanya aleyhine kışkırtıyorlar. Padişah ise kararsızlık içindedir. Alteslerine temin edebilirim ki, İstanbul'da bulunan askerî kutalar arasında hoşnutsuzluğu tahrik edebilecek durumdayız. Sadece bununla kalmayıp, evvelce mauser tüfekleri içinde bize çok yardımcı olan R. Paşa, M. Paşa ve H. Paşa'dan müessir şekilde yardım görebiliriz. Altesleri bu adamları tanıyor ve kamulaştırılan mülklerinin meblağını, emirleri gereğince kendilerine iki kere ödemiş olduğumu da biliyorlar. Gönderilecek paranın yenilenmesi kâfi gelecektir ve bu usul sayesinde alteslerine adlarını biraz önce hatırlattığım bu zevatan kesin ve önemli yardımlarının sağlanacağından eminim. Topçu ve piyade kuvvet komutanları da kendi sahalarında hareketsiz kalmayacaklardır. Bir resmî geçit günü, askerî kutalar arasında herhangi bir isyan hareketini kışkırttığımız anda, yatıştırmak için derhal müdahale edeceğim ve dostlarımız tarafından tesir ve telkin altında bırakılacak olan

nın padişahı Almanya aleyhine kışkırttığı, padişahın bu durumda kararsız kaldığı, fakat kendilerinin de askerî kıtaları tahrik edebileceklerini, bununla da kalmayıp, Osmanlı ordusuna Alman silahları alınmasında aracı olan ve düzenli olarak kendilerine ödeme yapılan bazı Osmanlı paşalarının da yardımlarını alabileceklerini bildirir. Mektubunda, sahte bir isyan hareketi düzenleyebileceğini belirttikten sonra, Alman işbirlikçisi paşaların da telkini ile, Almanya'nın bu isyanı basturabilecek tek dost ülke olarak padişahın güvenini kazanabileceğini yazar. Goltz'un bu girişimleri başarısız da olsa, Almanya tarafından iltifat görmemiş de olsa, kesin olan bir şey vardır: Goltz Paşa, Osmanlı ordusunun Alman ordusu ile bütünleşmesi misyonunu üstlenmiştir. Türk savunma sistemine vermek istediği biçim; Balkanlar'daki savunma sisteminin Avusturya-Macaristan'a karşı değil, diğer Balkan devletlerine karşı düzenlenmesi üzerine planlanmış olan, Almanya'nın Balkan politikası ile uyum içindedir. Paşa'nın Osmanlı ülkesinde üstlendiği misyon sadece askerî alanla sınırlı kalmamıştır. Yazmış olduğu reform layihalarının, sürekli olarak Osmanlı'nın Almanya'dan önemli silah siparişleri ile bitmesi ve bu siparişlerin Krupp'a ismarlanması, Paşa'nın Alman silah sanayiinin pazar ihtiyaçlarıyla da uyum içinde çalıştığını göstermektedir. Esasen, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alman askerî uzmanlar ve Alman Dışişleri Bakanlığı da, Alman silah sanayiinin başlıca destekçilerindendi. Böylece, Osmanlı'nın askerî eğitim uzmanı talebi ile başlayan Osmanlı-Alman yakınlaşması, Almanya'nın silah sanayi için pazar olmak şekline dönüşmüş oldu. Askerî uzmanlar ise, bu ilişkide silah tekellerinin iş bağlantılarını yürüten iş bitiriciler olarak işlev gördüler. Yaptıkları iş bağlantılarının karşılığında ilgili şirketten ortaklık teklifleri, hisse senetleri, komisyon vb. aldılar. Alman hükümeti de subaylarının Osmanlı ordusundaki görevlerini sürdürmelerini silah ticaretinin devamı için lüzumlu gördü. Hatta Osmanlı ordusundaki bazı mevkilerin Alman subayların elinde bulunması için büyük çaba sarf etti. Alman topçu Ristow 1891'de öldüğünde, yerine yeni bir subayın gönderilmesini istedi. Bu konuda fikrine başvurulmuş von der Goltz, Fransızların Osmanlı ordusuna topçu göndermek için büyük gayret sarf ettiklerini belirterek hemen hemen bir topçu subayının tayin edilmesini tavsiye etti. Goltz, gönderilecek subayın Krupp başta olmak üzere Osmanlı ordusuna top sevki eden Alman firmalarıyla şahsen tanışmanın çok yararlı olacağını da ilave etmişti⁵⁶. Alman hükümeti bu tavsiyeleri dikkate aldı.

Osmanlı padişahına böyle ciddi bir isyan karşısında ancak Alman hükümetinin faydalı ve kendilerini korumaya muktedir tek devlet olduğunu göstereceğiz. (...) Birçok general bizim dostumuzdur ve kararlaştırılan parayı muntazaman almaktadırlar. Bize yardıma hazırdırlar."

⁵⁶ Bunun üzerine derhal harekete geçen Alman askerî kabinesinin, zengin bir aileye mensup olan binbaşı Steffen'in hiçbir şart ileri sürmeden bu görevi kabule hazır olduğunu bildirdiğine değinen Önsöz; gerek Osmanlı İmparatorluğu'na gelişlerinde, gerekse görev sürelerinin

Baron von der Goltz'un 1880 ve 1890'lardaki çabalarını yüzyılın sonlarına doğru askerî ataşe binbaşı Morgen sürdürdü. Birkaç yıl sonra geri çağrıldığında, Krupp Şirketi'ne verilen siparişler o kadar büyüktü ki, şirketin İstanbul'daki satış temsilcileri Huber kardeşler, sadece aldıkları komisyonlarla milyoner olmuşlardı⁵⁷. Osmanlı Devleti'ne Alman askerî uzmanların gelmesi Goltz Paşa'dan sonra da devam etti. Bunlardan biri olan Lois Kamphönever 1897'de müşirlik rütbesine yükseltildi. Padişahın verdiği ve Türk müşirlerine bile kolay verilmeyen "yaver-i ekrem"lik unvanını da aldı. Kamphönever'in, yıllarca Osmanlı piyade birliklerinin genel müfettişliğini yapmaktan⁵⁸ başka Osmanlı ordusuna ne gibi katkılarından dolayı bu unvanı aldığı bilinmiyordu. Fakat bilinen bir şey vardı; bir anda aynı unvanı taşıyan Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa ile aynı mevkiye yükseltilmiş oldu⁵⁹.

1913 yılında başarısızlıkla sonuçlanan Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı Devleti Almanya'dan yine askerî uzmanlar istedi. Süvari subayı general Otto Liman von Sanders'in başkanlığındaki bir Alman askerî uzman heyeti Osmanlı ülkesine geldi. Bu andan itibaren, Osmanlı Devleti üzerindeki Alman nüfuzu sadece ordu ile sınırlı kalmayıp, her alanda etkisini artırdı. Her ne kadar 1914 öncesinde İngilizler Osmanlı donanmasının,⁶⁰ Fransa ve İtalya Osmanlı jandarmasının ıslahı ile ilgilendilerse de, Osmanlı kara ordusu büyüktü. Donanma ve jandarma ile kıyaslandığında kara ordusunun çok yönlü

---

uzatılmasında Alman subaylarıyla yapılan müzakerelerde bunların maddi çıkarlarını daima ön planda tuttukları düşünülürse, Steffen olayının arkasında yatan gerçeğin Osmanlı ordusuna silah ihraç eden Krupp ve diğer Alman firmalarının menfaatleri olduğu anlaşılır diye dikkat çekmektedir. Rifat Önsoy; *A.g.e.*, s. 99-100.

⁵⁷ Ulrich Trumpener; *A.g.e.*, s. 137. Moltke döneminde de Krupp şirketine silah siparişleri verilmesi hakkında krş. Jehuda Wallach, *A.g.e.*, s. 23; Goltz dönemindeki silah siparişleri için bkz., Rifat Önsoy; *A.g.e.*, s. 96-102; Lothar Rathmann; *A.g.e.*, s. 31-33. Balkan Savaşlarındaki silah siparişleri için Bkz., Rifat Önsoy; *A.g.e.*, s. 102-103.

⁵⁸ Ulrich Trumpener; *A.g.m.*, s. 134.

⁵⁹ İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 112.

⁶⁰ Mesela, 1914 yılında Sanders'in başkanlığındaki heyette 40-70 üyesi bulunmasına karşın, Osmanlı donanması Amiral Limpus başkanlığındaki İngiliz bahriye heyeti tarafından düzenlenmekteydi. İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 125.

işlevleri vardı. Bu bakımdan, kara ordusundaki Alman etkisi, Osmanlı üzerinde Almanya'yı diğer büyük güçler karşısında avantajlı kılıyordu⁶¹.

Osmanlı-Alman Ekonomik İlişkileri

1871'de siyasî birliğinin kurulması ile, Almanya, yeni hammadde ve pazar kaynaklarına kavuştu. Almanya'nın ekonomik bir dev olarak yükselmesi- nin ayrıntılarına girmeden denilebilir ki; I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesindeki ulusal gücü, İtalya ve Japonya'ninkini üç-dört kat geçmiş; Fransa ve Rusya'yı geride bırakmış ve muhtemelen İngiltere'yi de geçmişti. Avrupa'nın en güçlü devleti olan Almanya hâlâ da büyümekteydi. Gelecekteki büyüme- siyle de Avrupa dengesini, diğer büyük güçler aleyhine sarsabilecek bir büyük güçtü⁶². Rakamlar, Almanya'nın büyük güç olmasının ipuçlarını vermektedir; Artan nüfusunun iş gücünü, ülkede bol miktarda bulunan kömür, demir ve çelik üretimi ile birleştiren maden kömürü üretiminde ABD ve İngiltere'den sonra dünya üretiminde üçüncü sıraya; demir üretiminde dünyada ikinci, Avrupa'da birinci sıraya; çelik üretiminde ABD'den sonra dünya ikinciliğine yükseldi. Almanya'nın sanayileşmesinde bir başka gelişim kimya ve elektronik alanında oldu. Elektronik sanayiinde ABD ve İngiltere'den sonra dünya üçüncüsü; makine sanayiinde ABD'den sonra dünya ikinciliğine yükseldi. Ulaşım sektöründe Alman ticaret filosu İngiltere ve ABD'den sonra dünya üçüncüsüydü. Bu sınaî-ticarî gelişmelere rağmen Almanya petrol, ka- uçuk ve ipek gibi sınaî, arpa, patates ve şeker pancarı dışındaki tarımsal maddeleri ithal etmek zorundaydı. Bu bakımdan Almanya gıda ve ham sa- nayi maddelerini ithal ederken mamul maddelerini ihraç etmekteydi. 1880- 1913 yılları arasında Alman ithalatında %143, ihracaatında %127 ve toplam ticarete %135'lik bir artış olmuştur. Alman dış ticaretinin toplam dünya ti- caretindeki payında ise İngiltere ve Fransa'nın düşmesinin aksine ABD ve Rusya ile birlikte bir artış gözlenmiştir.

⁶¹İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 126. Fakat Osmanlı ordusundaki Alman nüfuzu Türk asker ve za- bideri arasında, Alman asker ve zabıterinin daha iyi beslenmesi, Alman subayların Türk asker- leri dövmesi gibi bazı sorunlardan dolayı tamamı ile sorunsuz değildi.

⁶²Ortalama 1880/1890 ile 1938 yılları arasındaki dönemde büyük güçlerin; toplam nüfus- ları, kentsel kesim nüfusları ve bu nüfusların toplam nüfuslar içindeki yüzdesi, kişi başına sana- yileşme düzeyleri, demir-çelik üretimleri, enerji tüketimleri, nispi perspektifle toplam sanayi po- tansiyelleri, dünya imalat veriminde nispi payları, ordu ve donanma personeli, savaş gemisi to- najları vb. karşılaştırmak için bkz. Paul Kennedy; *A.g.e.*, s. 232-237. (Tablo: 12-20). Ulaştığı ge- lişmişlik düzeyi ile Almanya, ABD dışında mevcut dünya düzenine meydan okuyabilecek tek sonradan gelme büyük güçtü. s. 250.

Almanya'nın dış ticaretinde Avrupa ülkelerinin ağırlığı ise şöyledir; toplam ithalat üzerinden hesaplandığında, Avrupa ülkeleri ile yapılan ithalat 1881'de %81 iken; bu oran, 1913'te %58'e gerilemişti. Bu durum nasıl açıklanabilir? İthalat bakımından düşünüldüğünde sanayileşmekte olan bazı Avrupa Devletleri'nin ülkedeki bazı hammaddelerin ihracını yasaklamaları bu soruyu cevaplayabilir. Özellikle diğer Avrupa devletlerine yapılan ihracatta bir değişiklik olmaması bu konuyu daha iyi açıklamaktadır. Almanya'nın, Avrupa dışındaki ülkelerle yaptığı ithalatta ise 1890'dan 1910 yılına % 345 oranında bir artış olmuştur. Yine Avrupa dışı ülkelere yaptığı ihracatta da aynı yıllarda % 146'lık bir artış olmuştur. Toplam ticarete ise %250 oranında bir artış gözlenmiştir. Bu rakamlardan, Almanya'nın dış ticaretinin Avrupa dışı ülkelere kaydığı söylenebilir. Bu ülkeler Yakın ve Uzak Doğu ülkeleri, Güney Amerika gibi sanayileşmesini henüz tamamlayamamış ülkelerdir⁶³.

Osmanlı'ya gelince; 1838 yılında, İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un "şaheser" olarak algıladığı "Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması" imzalandı. Bu antlaşmanın benimsettiği "serbest ticaret sistemi"nin Osmanlı sömürgeleşmesinde önemli etkisi oldu⁶⁴. Şöyle ki, Osmanlı, kendi iç pazarını yüksek

⁶³ Rifat Önsoy; *A.g.e.*, s. 46-52.

⁶⁴ Palmerston'un, 1833'te İstanbul'daki sefere yazdığı mektupta "yedi vahid=tekel" usulünü kaldırmaya çalışın" diye direktif vermesi, 1838'de bu usulün kaldırılmasını "şaheser" diye yorumlaması ve 1849'da, "ticaret ilişkilerinde Osmanlı Devleti, bütün öteki devletlerden çok serbest müsaadelerde bulunmaktadır" diyerek Osmanlı'yı övmesi, (Doğan Avcıoğlu; *A.g.e.*, s. 104-106.) Osmanlı'nın sömürgeleşmesinde dış baskıların aşamalarını göstermektedir. Kalkınmanın tek yolu olarak sunulan "serbest ticaret", tıpkı İngiltere gibi Osmanlı'nın da sanayileşmesini sağlayacaktır. Palmerston, İstanbul'daki sefere verdiği direktifte şöyle der; "Sultan'ın tebasının servet ve refahları artacak, sanayi önemli bir gelişme gösterecek. Bunu gereken kişilere anlat". Türkiye uzmanları ise "Türkiye bu antlaşmaya uygulamakla, Batı uygarlığına girecek" diyorlardı. Nitekim, Mustafa Reşit Paşa, ölüm döşeğindeki Sultan'a "serbest ticaret yoluyla hızlı sanayileşmenin zor olmayacağını, açık kapı siyasetinin tehlikelerinin önlenebileceğini" anlatıyordu. s. 108. Acaba gelişmeler liberal reformistlerin beklediği gibi mi oldu? Bu konuda gelinen noktanın tam bir iflas olduğu hakkında ayrıntı için bkz. Ömer Celâl Sarç; *Tanzimat ve Sanayimiz-1*, İstanbul, 1940, s. 423-440. Sarç iflas bilançosunu şöyle tamamlar; "Avrupa sınaî kapitalizminin memleketimizde doğurmuş olduğu buhran, bu suretle, gittikçe genişleyerek ve birer birer bütün sanayi şubelerine sirayet ederek, asrın ikinci yarısında sanayimizin inkırazını tamamlamıştır". s. 429. İmzalanmasından yirmi yıl sonra, 1838 Ticaret Antlaşması'nın etkilerinden söz eden İngiliz Edward Michelsen'den alıntı yapan Niyazi Berkes konuyu şöyle bağlar; "Türkiye'de yetmiş ve yabancılara memleketlerde büyük ünü olan Türk endüstrisinin birçok kolları şimdi tamamı ile yok olmuştur. Bunlar arasında pamuklu endüstrisi gelir ki bugün tamamı ile İngiliz endüstrisi tarafından sağlanmaktadır. Şam'ın çelik bıçakları, Kıbrıs'ın şeker endüstrisi, İznik'in çini endüstrisi, Teselya'nın Türk kızılı iplik boya endüstrisi hep yok olmuştur. Bütün bu endüstri kollarının bugün Türk topraklarında izi bile kalmamıştır". Niyazi Berkes; *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul, 1970, c. II, s. 271-272. Tezel'e göre, serbest ticarete geçilmesi sadece dış baskının sonucu olmayıp, bu uygulamaya, kendi sınıfsal çıkarları bakımından yerel varlıklardan da destek gelebilmiştir. Buna dair bir kanıt olan, 1820'li yıllarda bir toprak beyinin şu sözleri anlamlıdır; "Dış ticareti, mümkün olan her yerde desteklemek ve kolaylaştırmak akıllı hükümetin görevidir. Çünkü

gümrük duvarlarıyla ileri kapitalist-emperyalist ülkelerden koruyamadı ve bu devletlerinin açık pazarı haline geldi. Avrupa mamüllerinin rekabeti karşısında geleneksel zanaatçılık geriledi. Batılılaşma fikrinin yaydığı liberal-modernleşme reformları ise; bu emperyalist dış egemenliğin üst-yapısal kurumlarını oluşturan liberalist iç düzenlemeler oldu.

Osmanlı İmparatorluğu, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde Avrupa emperyalizmi tarafından baskı altına alınmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nda, her ne kadar Avrupa malî yayılışına karşı direnmeye çalışılmış ve bu amaçla "Sanayi Islahat Komisyonu" tarafından, Avrupa karşısında el emeğine dayanan küçük sanayinin yaşamasına imkân olmadığına dikkat çekilerek, makineli üretime geçilmesi önerilmiş ve devlet, 1873 yılında, sanayii teşvik etmek amacıyla, fabrika kuracaklara gümrük ve vergi muafiyetleri tanımış, 1888 yılında bu muafiyetler fabrika inşasına lüzumlu hammaddeleri kapsamış ve bunu 1897'de kurulacak yeni tesislerin on sene süreyle vergi dışı bırakılması takip etmiş ise de; özel kesimde sermaye, tecrübe ve bilgi birikimi yetersizliği dolayısı ile büyük işletmelerin kurulması fikri istenilen sonuca ulaşmamıştı. Ticarî kaygı taşımayan devlet sektörü, daha çok, ordu ve sarayın ihtiyacını karşılayacak fabrikalar kurmaya yönelmiş, fakat, kısa süre sonra maliyet yüksekliğinden dolayı bundan da vazgeçilerek, işletmesi hazineye büyük yük getiren bazı fabrikalar kapatılmıştı. Özel sektörün kurduğu fabrikalar ise; genellikle 30-40 işçi çalıştıran ve yabancı rekabete dayanamayan küçük işletmelerdi. Mesela, 1913 yılı toplam işletme sayısı 806 olup, buralarda çalışan işçi sayısı 44.000 idi. Yani işletme başına 54 işçi düşmektedir⁶⁵. Osmanlı ülkesi, önce Berlin Antlaşması ile siyasal egemenlik altına alınmış; bunu takiben, ilan edilen 1881 tarihli "Muharrem Kararnamesi" ile imparatorluk iktisadî bağımsızlığını da kaybetmişti. Bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu, dünya siyasetinde, değil dikkate alınması gereken büyük bir güç

---

arazimize değer veren ve hasatlarımızı servete dönüştüren tek şey dış ticarettir". Yahya Sezai Tezel; *Ag.e.*, s. 65.

⁶⁵ Vedat Eldem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara, 1994, s. 68. Osmanlı sanayii hakkında geniş bilgi için bkz. s. 57-84. Krş. Ömer Celal Sarç; *Ag.e.*, Sarç'a göre; fabrikaların ekserisi, hiçbir varlık gösteremeyip, devletin mütemediyen parasını yiyen müesseseler mahiyetindedir. Fabrikalar, bir yandan açık vermesi ve iflas etmiş hazinenin bu açıkları kapatamamasından; diğer yandan bilgisizlik, idaresizlik, suistimaller, bireysel problemler yüzünden ve elbette ki devletin millî fabrikaları korunmasını engelleyen kapitülasyonlar gibi sebeplerden dolayı kapanmıştır. Bundan başka, tesis edilen fabrikaların hemen hepsinin ecnebilerin elinde bulunması, Türk unsurunun kendi memleketinde ecnebilerin iktisadî tâbiyetine girdiğini ifade eden bir haldir. s. 437-438. Yabancı sermayeye gelince; genellikle devlet garantisi olan yatırımları tercih ederek imalat sanayiine fazla ilgi göstermemiştir.

olmak, tam aksine, büyük devletlerin emperyalizm savaşında kendiliğinden paylaşımın konusu olan zayıf bir devlettir.

1881-1908 yılları arasında Osmanlı hükümeti, 45 milyonu (toplamin %87.4'ü) eline geçen, %4.1 ortalama faizle 51.5 milyon lira borç aldı. 1901-1914 yılları arasında Jön Türkler, 39 milyonu (toplamin %84.8'i) eline geçen, %4.6 ortalama faizle 46 milyon lira borç aldılar. Savaş başladıktan sonra Bab-ı Âli, savaş ihtiyaçlarını karşılamak için Alman müttefikine dönmek zorunda kaldı. Almanya'nın savaşı kazanması durumunda Türk hükümlerliği için yıkıcı sonuçlar doğurabilecek büyük bir borç altına girdi⁶⁶.

1881 Muharrem Kararnamesi ile "Düyun-ı Umumiye" (Genel Borçlar) uygulaması başlatıldı⁶⁷. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin yönetiminde, İngil-

⁶⁶ Feroz Ahmad; *A.g.m.*, s. 28. Amaçları imparatorluğun denetimini Avrupalılardan kurtarmak olan Jön Türkler, bunun için, idarî yapının yeniden örgütlenmesi ve bu sayede verimin artırılması gerektiğine inanıyorlardı. Dış borca ancak bu yolla ihtiyaç duyulmayabilirdi. Emekliye ayrılan ya da işe yaramayan memurlara ya tazminat ödenecek ya da emekli maaşı bağlanacaktı. Ayrıca, ordunun ihtiyaçlarını da karşılamak gerekiyordu. Bu yıldan yıla artan bir giderdi. Bu koşullar altında Jön Türkler iki yakalarını bir araya getirebilmek için dış borç almaya devam ettiler. Feroz Ahmad; *A.g.e.*, s. 101-102. Osmanlı savaşa girmezse Almanya'nın para vermeyeceğinden emin olan Cavid Bey, 1944 tarihinde, Tanin gazetesinde, seri olarak yayımlanan anılarında şunları söyler; "Hükümet 1915'ten itibaren her sene 31 Kanunewel'de tensiye edilmek üzere %6 faizle 5.000.000 lira avans edecek. 250.000 lirası mukavelenin imzasından on gün sonra, 750.000 lirası Rusya yahut İngiltere ile harbe girdiğimizden, bakiyesi de ilan-ı harpten 30 gün sonradan itibaren hey ay 400.000 lira verecek. Muharebe bitince bu tediyeat da bitecek" diye anlatmaktadır. Cavit Bey; "Birinci Cihan Harbine Türkiye'nin Girmesi", *Tanin*, 15 Birinciteşrin 1944, s. 2. Novıçev, konuyla ilgili olarak, Cavit Bey'in; "Yabancı sermayeye başlamış oluğumuz işleri bitirmek için ihtiyaç duymaktayız. Parayı, onu bize en kârlı koşullarla verenlerden alıyoruz ve bu konuda bizde herhangi bir kararsızlık olamaz. Sermayenin yurdu, gelmiş olduğu ülke değil, yöneldiği ülkedir" şeklindeki sözlerini aktardıktan sonra Jön Türk dönemi borç bilançosunu vermektedir; "Jön Türkler, 1908'den 1914'de kadar 49.4 milyon liralık kredi anlaşması imzalamışlardır. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin, Sevr, sonra da Lozan Anlaşması'nda saptanan verilerine göre, 1 Kasım 1914 yılında, Türkiye'nin dış borçları 143.241.757 lira, faizleri ve ödenmemiş borçları 9.024.158 lira idi. Böylelikle savaşın eşiğindeki Osmanlı Devleti'nin tüm dış borçları 152.265.915 lirayı buluyordu. Türk bütçesinin gelir bölümü genellikle 26-27 milyon lira idi. Buna göre; borçların ve faizlerin ödenmesi tüm gelirlerin % 35-40'ını yutuyordu. Kararsızlık göstermeden kredi anlaşmaları imzalayan Jön Türkler ülkeyi hızla mali iflâsa sürüklüyorlardı". A. D. Novıçev; *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, (Çev. Nabi Dinçer), Ankara, 1979, s. 95. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım Savaşı ile başlayıp I. Dünya Savaşı'na değin süren dış borç alma sürecinin genel bir tasviri için bkz. Ziya Karamürsel; *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tedkikler*, Ankara, 1989, s. 92-115. Karamürsel, borcun, hangi devletten, yüzde kaçlık faizle alındığı ve kaç tertip halinde ödeneceği hakkında bilgiler vermektedir.

⁶⁷ Düyun-ı Umumiye'nin Osmanlı ülkesindeki yabancı yatırımcılara güvence sağlayan bir kuruluş olarak işlediğine, hatta konsey içinde yer elen bazı delegelerin demiryolu şirketinin yönetim kurullarının da üyesi olduğuna dair bkz. Donald C. Blaisdell; *Osmanlı İmparatorluğu'nda*

tere, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Bankası yöneticileri bulunuyordu. Uygulamaya göre; devletin borçlarına karşılık gösterilen belirli gelirlerine alacaklı devletler tarafından el kondu. Kurumun el koyduğu vergiler zamanla çoğaldı ve bu vergileri toplamak için geniş bir örgüt kuruldu⁶⁸. Takip eden dönemde, ülkenin doğal zenginlikleri tekelci imtiyazlar halinde yabancılara verilmeye başlandı. 1902-1911 yılları arasında maden üretiminin yarısından fazlası yabancı şirketlerinin elindeydi. Özellikle maden kömüründe yabancı sermaye payı %65-68 civarında idi⁶⁹. 1880'li yıllara kadar Osmanlı dış ticaretinde ağırlıklı bir yer tutmayan Almanya'nın, Osmanlı ülkesindeki ekonomik yayılımında, 1909'a kadar Osmanlı İmpara-

Avrupa Mali Denetimi (Düyun-u Umumiyye), (Çev. A. İ. Dalgıç), İstanbul, 1979, s. 118-120. Abdülhamit'in demiryollarına ilgisi ise ülkedeki ticaret ve savunma araçlarının gelişmesine yapacağı katkıya bağlıydı. Girişimciler ve imtiyaz sahiplerine gelince, bunlar da ülkenin refahı arttığı ölçüde kendi kârlarının artacağını düşünüyordular. *Ag.e.*, s. 20. I. Dünya Savaşı arefesindeki son yılda, Osmanlı İmparatorluğu içinde yatırılan toplam yabancı sermayenin dağılımı şöyledir; Düyun-ı Umumiyye: Fransa: % 60.31, İngiltere: % 14.36, Almanya: %21.31. Özel Teşebbüsler: Fransa: %53.55, İngiltere: %13.66, Almanya: %32.77. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi bölüşümünün yolunu bu ekonomik bölüşüm belirler. Stefanos Yerasimos; *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, (Çev. Babür Kuzucu), İstanbul, 1987, c. II, s. 374. I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı ödemeler; 24.176.000 Osmanlı Lirası olmasına karşılık ülkede kalan ya da ülkeye dönen meblağ; 2.630.000 Osmanlı Lirasıdır. s. 373. Yani ödenen meblağ, kalan meblağın 9.19 katıdır. Yerasimos, Osmanlı Düyun-ı Umumiyye İdaresi'nin gayr-ı safi gelirlerinin, 1882-1883 mali yılında 2 milyon 540 bin Osmanlı lirasına, 1911-1912 mali yılında ise 8 milyon 160 bin Osmanlı lirasına ulaştığını ve bu miktarın İmparatorluğun toplam gelirinin üçte birine eşit olduğunu vurguladıktan sonra, genel üzerinden yaptığı hesaplamaya göre; ülke gelirlerinin % 43'ünün borçlara ayrıldığını belirtir. s. 366. Düyun-ı Umumiyye hakkında ek bilgi için bkz. Vedat Eldem; *Ag.e.*, s. 182-199. Eldem, Osmanlı Devleti'nin, ewelce İngiltere ve Fransa'dan karşıladığı borçlanmalara Almanya'nın da büyük ölçüde katıldığını belirttikten sonra, 1911-1912 mali yılında, devlet varidaunun Düyun-ı Umumiyye İdaresi'ndeki kısmını, genel toplamda, %31.5 hesaplar. s. 186-187. Dış borçların, Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı sermaye tarafından köleleştirilmesinin başlangıcı olduğuna dair bir yorum için bkz. A. D. Novıçev; *Ag.e.*, s. 82-94. Novıçev; Türk hükümetinin, Fransa'dan aldığı kredinin yaklaşık %40'ünün, Almanya'dan aldığı kredinin yaklaşık %14'ünün elinde kaldığı gerçeğinden hareketle, şu sonuca ulaşmaktadır; "Türk ulusu böyle bir sistem içinde sömürülüyordu". s. 94.

⁶⁸ 1912'de Maliye Nezareti'nin memur sayısının 5472 olmasına karşılık, Düyun-ı Umumiyye'ninki 8931 kişidir. Parvus Efendi'nin deyişiyle "örgüt o derece metindir ki, hin-i hacette maliye nezareti yerine kaim olabilir." Doğan Avcıoğlu; *Ag.e.*, s. 128. Sultan II. Abdülhamit'in en büyük emelinin devletin borçlarını ödemek olduğuna ve bir zamanlar Avrupa devletlerinin borçlar meselesi yüzünden Osmanlı maliyesine müdahaleye kalkıştıklarına, sultan Abdülhamit'in buna meydan vermemek, alacaklılara emniyetbahş bir çare olmak üzere Düyun-ı Umumiyye İdaresi'ni kurduğu hakkında bir görüş için bkz. Tahsin Paşa; *Abdülhamid: Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1931, s. 85.

⁶⁹ A. Gündüz Ökçün; "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık ve Yabancı Payı", *Yavuz Abadan'a Armağan*, AÜSBF yay., 1969, s. 801, 880.

torluğu'nda hiçbir şubesi bulunmayan, Deutsche Bank öncü oldu. Bu en büyük Alman bankası, özellikle imparatorluğun askeri ve idarî mekanizmasında en hayati önemi haiz çeşitli demiryolları yapımı girişiminde, Bağdat demiryolu da dahil, Bab-ı Âli'ye kefil oldu ve borç ayarlama işleriyle ilgilendi. 1906'dan Deutsche Bank, yeni kurulan ve Osmanlı ülkesinde on iki, (ayrıca Mısır'da yedi) şube açmış olan, Deutsche Orientbank'la işbirliğine bile başladı⁷⁰. Deutsche Bank, özellikle, 1880'li yıllardan itibaren, İngiltere veya başka herhangi bir devletin Osmanlı borçlarında satışa çıkardığı hisseleri derhal almak peşindeydi. Bunda başarılı da oldu. Osmanlı borçlarında 1860'lı yıllara kadar en büyük hisse sahibi devlet İngiltere idi Ancak Süveyş Kanalı'nın açılması ile bu devletin ilgi alanının Mısır-Hind ve Basra körfezine kayması ile onun bıraktığı boşluğu 1866'dan itibaren Fransa doldurmaya başlamıştı. 1881'den sonra ise Almanya'nın payı sürekli bir artış eğilimi göstermişti⁷¹.

1881 yılında Muharrem Kararnamesi yayımlandığında Osmanlı kamu borçları içinde Almanya'nın payı %4.7 iken, 1914 yılına gelindiğinde bu oran %20.1'e çıkmıştı⁷². Osmanlı-Alman ticareti de özellikle savaştan önceki on yılda hızla arttı⁷³. 1909-1912 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'n-

⁷⁰ Ulrich Trumpener; *A.g.e.*, s. 135. Bunlara ek olarak 1899'da kurulan Deutsche Palastina Bank ise, Deutsche Bank'ın aksine, Kudüs, Yafa, Hayfa, Beyrut, Şam ve Trablusgarp'ta şubeler Nasıra ve Gazze'de hasat mevsimi temsilcilikleri açmıştır.

⁷¹ Bkz. Tablo: 4. (Düyun-ı Umumiyye Tahvillerinin Devletlere ve Yıllara Göre Dağılımı). Krş. Rifat Önsoy; *A.g.e.*, s. 61. Ayrıca, Şevket Pamuk; *Foreign Trade, Foreign Capital and the Periphelization of the Ottoman Empire, 1830-1913*, Ph. D, Submitted to Berkeley Un., of California, 1978, s. 107 vd.'ından aktaran İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 69-70. Bu oranın yıllara ve devletlere göre dağılımı şöyledir; 1881: Fransa %34.3, İngiltere %33.2, Almanya %7.5; 1890: Fransa %37.6, İngiltere %23.1, Almanya %11.7; 1898: Fransa %52.2, İngiltere %17.9, Almanya %15.0; 1914: Fransa %53.0, İngiltere %14.0, Almanya %21.0.

⁷² Bkz. Tablo: 4. (Düyun-ı Umumiyye Tahvillerinin Devletlere ve Yıllara Göre Dağılımı).

⁷³ Matthew Smith Anderson; *Doğu Surunu (1774-1923): Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, (Çev. İdil Eser), İstanbul, 2000, s. 279. Anderson'na göre, bu konunun hükümetlerin politikası üzerindeki etkisini abartmamak gerekir. 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu Almanya'nın yabancı ülkelerdeki yatırımlarının ancak onda birini oluşturmaktadır. 1910 gibi geç bir tarihte bile Alman ihracatının sadece %1.4'ü Osmanlı İmparatorluğu'na gitmekte, ithalatının da sadece %0.7'si Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelmekteydi. Almanya'nın rakiplerinin korkusu Almanya'nın yaptıklarından çok yapabileceklerinden kaynaklanmaktadır. Fakat, konuya diğer büyük güçler ve Osmanlı tarafından bakarsak bir başka istatistikî bilgi ile karşılaşırız; 1898-1913 yılları arasında Osmanlı ticaretinde en hızlı artış gösteren ülke Almanya'dır. % 732. Bu oranı sırasıyla %136 artışla İtalya, %30 artışla Avusturya-Macaristan, %16 artışla Fransa izler. İngiltere ise bu ilişkiye %16 azalma ile girer. Rifat Önsoy; *A.g.e.*, s. 82. Osmanlı, toplam ticaretine katılma oranlarında oluşan değişiklikler ise şöyledir; 1899-1913 yılları arasında, Almanya ticareti %1.78'den 9.33'e, İtalya ticareti %4.81'den 7.20'ye yükselmiş iken, Avusturya-Macaristan ticareti %16.06'dan 13.21'e, Fransa ticareti %16.91'den 12.43'e, İngiltere ticareti % 37.24'ten

daki yabancı sermayenin yatırım alanları kısaca şöyle özetlenebilir; %62.96 demiryolları, %4.22 madenler, %9.68 bankalar, %7.67 sanayi ve %15.43 diğer alanlar. Bu yıllarda, yabancı yatırımın sektörlerdeki oranı ise şöyle dağılmaktadır; Fransa %43.47, Almanya %33.88, İngiltere %16.64, diğer %5.98⁷⁴. Demiryolu yatırımında 1890'lı yıllarda İngiltere üstün iken, 1914'te yerini Fransa almıştır. Almanya'nın payı 1890'larda %24.4 iken 1914'te %36.8'e (Fransa %49.6) çıkmıştı. Bankacılık ve sanayi alanındaki yatırımlarda Almanya daima İngiltere ve Fransa'dan düşük paya sahip olmuştur⁷⁵. Almanya ile kıyaslandığında Fransa'nın dış yatırımının %25'i Rusya'da idi. Bu oran Osmanlı'daki yatırımının dört katına eşitti⁷⁶. Bundan dolayı, Fransa'nın Rusya'yı tercih etmesi, Osmanlı yöneticilerini Almanya'ya yöneltecektir⁷⁷.

I. Dünya Savaşı'na değin, Almanya'nın Osmanlı ülkesine barışçı sızma (penetration pasifique) politikasının en dikkat çekici ve tartışma yaratan yanı, bitirildiğinde İstanbul'u ve genel olarak Avrupa'yı Bağdat ve İran körfezine bağlayacak olan Bağdat demiryolu hatının yapılmasıydı⁷⁸. Esasen, on dokuzuncu yüzyılın sonunda, birçok dev Alman şirketi, bankası ve bunların oluşturduğu konsorsiyuma dahil olan irili ufaklı daha birçok Alman şirketi, Osmanlı ülkesinin zenginliklerinden yararlanmak için faaliyete geçmişti. Fakat, madencilik ve ulaştırma alanında o dönemde mevcut olan alanlar İngiliz ve Fransız şirketleri tarafından paylaşıldığı için, Alman girişimcileri için bu

---

%20.16'ya düşmüştür. Rifat Önsoy; *A.g.e.*, s. 83. İlk dikkat çeken değişiklik, siyasal yakınlaşmayla paralel olarak Almanya ticaretinin yükselmesine karşılık, gerginleşmeyle orantılı bir şekilde İngiltere ve Fransa ticaretinin gerilemesidir. Osmanlı Devleti'nin bu devletlerle ithalat ve ihracat ilişkileri için bkz. Tablo: 1-2. (Osmanlı İmparatorluğu'nun İthalatının ve İhracatının Yıllara Ve Ülkelere Göre Dağılım Oranları). Konu hakkında, istatistikî verilerden hareketle yapılabilen, benzer bir değerlendirme için bkz. Edward Mead Earle; *A.g.e.*, s. 101-103.

⁷⁴ Bkz. Tablo: 3. (Yabancı Sermayenin Alacaklı Devletlere Göre Dağılışı (1909-1912) -Milyon Krş.)

⁷⁵ Şevket Pamuk *A.g.e.* s. 115-117.'den aktaran, İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 71-72. Demiryolu, bankacılık ve sanayi sektörlerindeki yatırım oranının yıllara ve üç devlete göre dağılımı şöyledir; 1880-1889: Fransa %38.2, İngiltere %48.1, Almanya %0.3; 1900-1913: Fransa %48.3, İngiltere %22.2, Almanya %20.6. Krş. Tablo: 3. (Yabancı Sermayenin Alacaklı Devletlere Göre Dağılışı (1909-1912) -Milyon Krş.)

⁷⁶ İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 73.

⁷⁷ Bkz. Tablo:5. (Almanya'dan Osmanlı Limanlarına Yapılan İthalatın Toplam Osmanlı Limanlarına Yapılan İthalat İçindeki Yeri). Osmanlı limanlarına yapılan taşımacılıkta İngiltere ve Fransa'nın yüzdesi düşerken Almanya'nınkinde bir yükselme dikkat çekmektedir.

⁷⁸ Edward Mead Earle, açık ve net bir şekilde, bu girişimin adını koymaktadır; "Bağdat demiryolu bir emperyalizm girişimi oluyor", *A.g.e.*, s. 111-133. Earle'ye göre; Bağdat demiryolu yalnızca bir demiryolu değildir. Bir ruh durumu ve savaş öncesi diplomasinin en büyük kozlarından biridir. Earle, Jastrow'a atıfla cümlesini tamamlar; "Bağdat demiryolu XX. yüzyılın hayatli olmuştur" s. 133.

iki devletten arta kalan bazı bölgelerin kullanıma açılması gerekiyordu. Bu bölgeler, 1856 yılından beri İngiliz imtiyazında olan Ege ve Çukurova ile Fransızların imtiyazlı oldukları Marmara dışında kalan; İzmit doğusundan başlayıp Basra'ya kadar uzanan geniş ve bakir bölgelerdi. Alman yatırımcıların ilgisini çeken Anadolu ve Mezopotamya'nın zenginliklerine ulaşmak, Avrupa'dan Bağdat ve Basra'ya kadar ulaşacak bir demiryolu projesi ile mümkün olabilirdi⁷⁹. Böylece, Almanya, Doğu Akdeniz'i de etkisi altına alabilecekti⁸⁰. "Bağdat-Basra Demiryolu Projesi" böyle bir anlayış ile ortaya çıktı. Hat

⁷⁹ İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 127-129. Hangi büyük gücün, Osmanlı memleketinin neresinde, ne kadar km. uzunluğunda demiryolu hattı yaptığı hakkında bkz. incelememinde dpt., 81. Burada, büyük güçlerin bu süreçte birbirleri ile olan rekabetlerine ve bu rekabetlerinde Osmanlı hükümdarları ile bürokratlarının tutumlarının teferruatına girecek değiliz. Bu konular hakkında geniş bilgi için, örneğin, bkz. İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 126-170. Edward Mead Earle; *A.g.e.* Osmanlı-Alman ilişkilerinin ticarî yönü hakkında oldukça kapsamlı bir çalışma için bkz. Rifat Önsöy; *A.g.e.* Osmanlı bürokratinin yabancı yatırımcılara imtiyaz vermesinin, alınacak tedbirlerle, sakıncası olmayacağını savunduğuna dair bir örneklem için bkz. Celâl Dinçer; "Osmanlı Vezirlerinden Hasan Fehmi Paşa'nın Anadolu'nun Bayındırlık İşlerine Dair Hazırladığı Layiha", *Belgeler*, c. V-VIII, 1968-1971, sy. 9-12, s. 152-163. Hasan Fehmi Paşa memleketin bayındırlık işlerindeki aksaklıklar hakkında genel tespider yapıktan sonra çözüm önerisi olarak üç tedbirden birinin alınmasını önerir. Paşa, ilk iki maddede, "hazine-i devletten" yapılacak ödemeler" ve istihdam edilecek "amele-i mükellefe" tedbirleri ile yürütülecek projelerin imkânsızlığına değinerek, üçüncü tedbiri önerir; "Memalik-i mamure-i sairede (çeşitli bayındır memleketler) olduğu gibi ecnebi sermayedarına müracaat itmek ki husul-ı maksada vüsul için efkâr-ı acizane-mce (aciz fikrim) çare-i münferide (tek çare) budur. Vaki bu bahiste bazı mülahazat (düşünceler) ve mütaalat (tedkikler) irad (söz) ve beyan olunması mümkün ise de menafi-i mülkiyye ve siyasiyye (mülki ve siyasi menfaatler) nokta-i nazarından bakılınca ol babda her ne dürlü mülahazat ve mütaalat dermiyan (ortada) olunur ise olunsun şu tedbirin nefsi'l-emre (aslına bakılırsa) mutabakatı ile halin tağyiri (değiştirme) gayr-ı mümkündür." s.160-161. Ayrıca krs. Gündüz Ökçün; "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Bağdat Demiryolu Üzerine Yapılan Tartışmalar", *AÜSBF Dergisi*, c. XXV, no 2, s. 56.

Paul İmber'in, Bağdat demiryolunun Orta Doğu'ya yayılmakta bir "nüfuz aracı" olması dolayısı ile büyük güçlerin mücadele etmeleri hakkındaki görüşü şöyledir; "Evel emirde Boğazın içinden Acem Körfezi'ne kadar mümtedd (uzayan) bir şebeke-i hadidiyye (demiryolu ağı) inşasından bahs olunuyor ve hulül (gelip çatma) ve nüfuzun en şayan-ı hayret bir vasıtası olan bu hattın canlı ve bol menafi, muazzam rakipleri dehşetli mücadelata sevk idiyordu". Paul İmber; *Avrupa Siyasetinin En Gizli Safahatı: Osmanlı İmparatorluğu'nun Teceddütü*, (Müt. Hassan Ferhad- Muallim Anjel), Sırat-ı Müstakim Mat., 1329., s.18. Paul Rohrbach'ın ise, Osmanlı ticarî imtiyazları üzerinde Almanların diğer rakiplerine karşı imtiyazlı bir konumda olmalarının doğal olduğuna dair yorumu şöyledir; "Madem ki, Memalik-i Osmaniyye Alman sermayesiyle imar idilecek o halde Osmanlı milletinin havayic-i zaruriyyesinden (zaruri ihtiyaçlar) olan mamûlatın emr-i sevk ve idhaline Alman erbab-ı ticaret ve sanayiinin rakiplerine karşı bir mevki-i rûchanda (üstün mevkiide) bulunmaları tabii add olunmalıdır". Paul Rohrbach; *Hatt-ı Saltanat-Bağdat Demiryolu*, İstanbul, 1331.s. 77. Şark Meselesine anti-emperyalist bir görüşle bakan bir Osmanlı aydını için Anadolu-Bağdat Demiryolu hattı "Alman emperyalizmi"nin yayılma aracıdır. Buna dair bir örnek için bkz. Süleyman Kani İrtem; *Şark Meselesi: Osmanlı Sömürgeleşme Tarihi*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 1999, s. 79-83. Zaten kitabın başlığı da bu konuda ipuçları vermektedir: "Osmanlı Sömürgeleşme Tarihi."

⁸⁰ Büyük güçlerin "barışçı sızma" olarak tanımladıkları proje Almanların planladıkları gibi çok sorunsuz bir şekilde ilerleyemedi. 1890'lı yıllarda Alman denetiminde bir ticarî birlik İstanbul Boğazı'ndan Ankara'ya ve Konya'ya uzanan demiryolu hattını inşa etmiş ve bir iki hat o

her ne kadar bir Osmanlı demiryolu hattı gibi yorumlansa da,⁸¹ "Bu teşebbüse vaz olunan sermayenin yüzde 40'ı Almanların, % 30'u İsviçrelilerin ve diğer % 30'u Fransızlarındır. Hatı idare eden kumpanyanın müdürler heyeti 4 Osmanlı, 10 Alman, 1 Avusturyalı, 2 İsviçreli ve 8 Fransızdan ibarettir."⁸²

zamandan beri Almanların yönetimindeki Societe du Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie (kısaca Anatolie) tarafından işletilmektedir. 1899-1903 yılları arasında elde edilen imtiyazla Alman denetimindeki bu birlik, Konya'dan güneybatı'ya doğru, Adana-Musul-Bağdat üzerinden Basra'ya uzanma hakkını elde etti. Fakat fiili inşaa süreci, İngiliz, Fransız ve Rus hükümetlerinin siyasi itirazlarının neden olduğu mali sorunlar ve özellikle Toroslar ve Amanos'taki zor arazi koşulları uzun süre ertelenmesine sebep oldu. 1911'de Alman sponsorlar, imtiyazlarında, en önemlisinin Bağdat'ın en azından geçici olarak hatın bitiş noktası olarak kabul edildiği bazı değişiklikleri kabul ettiler. 1914'te savaşın arifesinde, hat, yılda 600.000 yolcu ve 116.000 ton yük taşısa da, üzerinde 200 buharlı lokomotif ve 350.000 yük ve yolcu vagonu bulursa da halen tamamlanmamış durumdaydı. Ulrich Trampener; *A.g.e.*, s. 136.

⁸¹ Iek Jaeck; *A.g.e.*, s. 50. Durum hiçte öyle görünmüyor. Osmanlı demiryolu hatlarının; Balkan ve Anadolu'daki dağılımı, uzunluğu, yapıldığı yıl, tesis sermayesi (milyon kr.), sermayenin menşei gibi konulara açıklayıcı bir tablo için bkz. Vedat Eldem; *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şatları Üzerine Bir Tetkik*, Ankara, 1994, s. 104. Tabloda Alman demiryolu yapımının Rumeli'de sadece Selanik-Manastır (219 km-inşaa tarihi 1891-4) ile sınırlı olmasına karşılık, asıl yatırım bölgesinin; Anadolu ve Ortadoğu olduğu görülmektedir. Osmanlı demiryollarının devletlere ve bölgelere göre dağılımı şöyledir: **Alman-Anadolu Hattı**; Haydarpaşa-İzmit (93 km), İzmit-Ankara (486 km), Arifiye-Adapazarı (9 km), Eskişehir-Konya (445 km)=Toplam:1033 km'dir. **Alman-Bağdat Hattı**; Konya-Uluşla (291 km), Durak-Memure (115 km), Toprakkale-İskenderun (59 km), İslahiye-Resulayn (453 km), Bağdat-Samarra (119 km)=Toplam: 1037 km'dir. Hatların hepsinin imtiyaz hakkı Deutsche Bank'a aittir. Fransız hatları Trakya, Marmara ile Ege Bölgesi arasında ve Suriye civarındadır. **Fransız-Trakya Hattı**; İstanbul-Edirne (318 km), Şarkı Rumeli (386 km), Selanik-Mitroviçe (383 km), Edirne-Dedeağaç (149 km), Bosna kısmı (102 km), Babaeski-Kırkkilise (46 km)=Toplam 1364 km'dir. (Fransa, Belçika, İsviçre ve Avusturya ortak). Ayrıca Osmanlı Bankası'nın Üsküp-Sırp (131 km), Dedeağaç-Selanik (508 km)=Toplam; 639 km'dir. **Fransız-Marmara/Ege Hattı**; İzmir-Kasaba (Turgutlu) (93 km), Kasaba-Alaşehir (76 km), Manisa-Soma (92 km), Alaşehir-Afyon (252 km), Soma Bandırma (184 km), İzmir-Bornova (5 km)=Toplam: 702 km'dir. (Fransız sermayesi ile İngilizlerden satın alındı). **Fransız-Suriye Hattı**; Beyrut-Şam-Müzeyrib (258 km-Belçika ortak), Rıyak-Halep (332 km), Trablusşam-Humus (102 km), Yafa-Kudüs (87 km)=Toplam 779 km'dir. İngiliz hatları Trakya, Ege (Fransız güneyi) ve Çukurova Bölgeleri'nde (Daha sonra Almanya'ya satıldı. 67 km.) yoğunlaşmıştır. **İngiliz-Trakya Hattı**; Köstence-Boğazköy (66 km), Rusçuk-Varna (224 km)=Toplam: 290 km'dir. **İngiliz-Ege Hattı**; İzmir-Aydın (130 km), Aydın-Dinar-Eğridir (342 km), Tire-Ödemiş-Çivril vb. (137 km)=Toplam; 609 km'dir. **Osmanlı-Hicaz Hattı**; 1564 km. **Rus-Sankamış/Erzurum Hattı**; 296 km'dir.

⁸² Iek Jaeck; *A.g.e.*, s. 50. Yazar, "görülüyor ki, bunlar arasında tek bir İngiliz bile yoktur" diyerek, Almanya'nın Orta Doğu'daki asıl rakibine dikkat çektiikten sonra yazısına şöyle devam etmektedir; "Bağdad teşebbüsüne ilk girenler Almanlar olduğu gibi, bunun hıdematını (hizmetlerini) teşkil ve tensik (şekillendirme ve düzenleme) idenler onlardır. Keza işin ciheti maliye ve fenniyesini tanzim idenler Almanlardır. Bağdat Hattı'ndan iktisad, siyaset ve askerlik nokta-i nazarıyından müstefid (faydalanan) ve müteneffi (menfaatlenen) onlar olmalıdır. Bu hatt olmasa idi Türkiye son muharebede Çatalca muvaffakiyetini bile ihzar idemeyeclekdirdi. s. 51.

II. Abdülhamit, Mezopotamya demiryollarına İngiltere'nin egemen olmasının Mısır-Suriye-Irak hattının doğusunun Osmanlı'dan koparılması anlamına geleceğinden endişe duyuyor, Fransa'nın Lübnan'daki amaç ve faaliyetlerini şüpheyle izliyordu⁸³. Proje, bu iki büyük güce karşı Osmanlı endişeleri ile Almanya çıkarlarını birleştirdi. 1903'te yapılan antlaşma ile Proje 99 yıllığına, Deutsche Bank tarafından denetlenen, Osmanlı Anadolu Demiryolları Kumpanya'sına (Societe du Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie) verildi. Devlet desteği ile sürdürülen projede, Düyun-ı Umumiyye, vilayetlerin bir kısım gelirlerini teminat olarak gösterdi. Ayrıca, demiryolu hattının geçeceği mirî arazi, projeyi üstlenen şirkete bedelsiz devredildi. Şirket hat boyunca mirî ormanların kerestesini kullanacak, madenleri, taş ocaklarını işletecek, hatta arkeolojik kazılar bile yapma imtiyazına sahip olacaktı. Bağdat ve Basra'da limanlar yapmak imtiyazı da şirkete tanındı⁸⁴. Böylece, Osmanlı ülkesini boydan-boya kateden bu proje, Osmanlı ülkesine Alman emperyal sızmasının bir aracına dönüşmüş oluyordu⁸⁵.

Genel olarak bakıldığında, padişah için demiryollarının artmasının, hem imparatorluğun askerî yönden güçlenmesi, isyan ve eşkıyalığın anında asker sevkıyatı ile önlenmesi gibi siyasî-idarî; hemde tarım ürünlerinin pazara sevk edilip zenginliğin artması gibi sosyal-ekonomik bir anlamı vardı⁸⁶. Fakat, ilkel bir tarım ekonomisine dayalı bir ülke, besleyemeyeceği bir demiryolu sistemine, Düyun-ı Umumiyye aracılığı ile teminat akçesi ödeyerek⁸⁷

⁸³ O zaman ki Alman siyaseti bu hattın iki tarafına Alman muhacirleri iskân ve buralarını bir Alman müstemlekesi haline ifrağ etmek, açık tabir ile Hindistan yolu üzerinde Alman siyaset ve kuvvetinin müdahalesine zemin hazırlamak maksadını takip ediyordu. Alman muhacirlerinin hat boyunca yerleşmelerine müsaade etmek çok tehlikeli bir şeydi. Sultan Hamid buna hükümetçe asla müsaade edilemeyeceğinin katî ve açık ibare ile hiçbir şek ve tereddüde mahal bırakmayacak bir sarahatle mukavelenameye dercini emretmişti. Tahsin Paşa; *A.g.e.*, s. 86.

⁸⁴ İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 147.

⁸⁵ Bu projeyi destekleyen Alman şarkiyatçılarından Rohrbach'ın görüşü için bkz., incelememin de dpt., 79 ve Jaeck'in görüşü için bkz., incelememizde dpt., 82. Earle farklı görüştedir, bkz. incelememizde dpt., 78. Krş. A.D. Novičev, *A.g.e.*, s. 47.

⁸⁶ Enver Ziya Karal; *A.g.e.*, s. 175. Jaeck'in verdiği bilgiye göre, kumpanyanın pamuk ektiği yerlerden son seneler zarfında alınan miktar-ı mahsul şöyledir: 1905'te 45.500, 1907'de 56.000, 1909'da 76.400, 1911'de 85.000 Balya. 1ek Jaeck; *A.g.e.*, s. 21-22. Jaeck, bu bilgileri, "dimek ki Bağdat hattını inşa iden şimendüfer mühendisleriyle birlikte su mühendisleri git gide Asya-yı Osmanî'nin içerilerine doğru ilerliyor" diye yorumlar. Miktarları krş. Paul Robrach; *A.g.e.*, s. 90-91. Her balya 200 kg'dır.

⁸⁷ Rohrbach'a göre; Hükümet-i Osmaniyye'nin Ahval-i maliyyesi son derece harab olduğu için andan maddî bir teminat almak lüzümü hasıl olmuştur. Buna binaendir ki; canib-i devletden (devlet tarafından) bazı varidat, teminat akçesine karşılık gösterilmiştir. *A.g.e.*, s. 42. Novičev'e göre, bu yöntemin esası; Türk hükümetinin, yapılan her kilometre yol için belirli bir

ne derece kalkınabilir ve sömürgeleşmekten kurtulabilirdi? Kaldı ki, Anadolu'daki ve ülkenin diğer bölgelerindeki demiryolu yatırımları da birbirinden kopuktu, işlerliğindeki süreklilik her an sona erebilecek bir durumdaydı. Bu haliyle, yabancı demiryolu yatırımlarının, imparatorluğun topraklarına uygarlık götürmek bir yana, bölgesel zenginliği yağmalamaktan öte bir işlevi olmadı⁸⁸.

Osmanlı-Almanya Fikrî Etkileşimi ve Kültürel İlişkileri

Alman pan-cermenistleri, Osmanlı üzerindeki Alman nüfuzunun kalıcı olabilmesi için kültürel kurumların artırılması gereğini savundular. Fakat, Osmanlı fikriyatında Alman etkisi, hiçbir zaman örneğin bir Fransız etkisi kadar olamamıştı. Dönemin Osmanlı entellektüellerinin yazıları incelendiğinde bu durum kolayca gözlenebilir. XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Fransızca bilenlerin sayısı, Fransızca metni aslından okuyacak derecede artmıştı. Roman yazımındaki Fransız etkisi, S. Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*, H. Rahmi Gürpınar'ın *Mürebbiye*, H. Ziya Uşaklıgil'in *Aşk-ı Memnu*, E. Hazım Tepeyran'ın *Küçük Paşa*, R. Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* gibi eserlerinde, kendini, Osmanlı'yı medenileştirici Fransız mürebbiye ya da mürebbi şeklinde gösterir⁸⁹. Aynı durumun Almanya için söylenmesi mümkün değil-

---

gayr-ı safi gelir sağlaması ve eğer gerçek gelir, güvence altına alınan tutara ulaşmazsa, farkı şirkete ödemesinden ibaretti. Güvencenin miktarı kilometre başına 10.000 ile 19.000 frank arasında değişiyordu. Sağlanan güvencenin ödenmesi için hükümet borç almak zorunda kalıyordu. Böylelikle, demiryolu yapımı, dışa mali bağımlılığın artmasına sebep oluyordu. Kilometre güvencesi, Osmanlı bütçesinden çok büyük paralar kopardı. Mesela, 1889-1909 yılları arasında ödenen kilometre güvencesi tutarı 11.346.725 altın liraydı. Ödenen güvence tutarı yıldan yıla artıyordu. 1889'da 7.981 lira ödenirken, 1909'da 748.910 liraya ulaştı. Kilometre güvencesi birçok sancakların aşar vergisiyle sağlanıyordu. Anadolu'nun 74 sancağından 24'ünün aşarı bu güvencenin ödenmesinin sağlanması için rehine alınıyordu. Bu sancaklarda 20 yılda 16.493.265 liralık aşar toplandı, bu paranın 11.346.000 lirası (%68.4) emperyalistlere verildi. A..D. Novıçev; *Age*, s. 47-48.

⁸⁸ Nitekim, demiryolları (mesela üç devletin hatları birbiriyle birleşmemesinden de anlaşılacağı gibi) Osmanlı'nın ihtiyacından ziyade büyük güçlerin nüfuz bölgelerine ya da (projeyi yürüten Alfred Kaula'nın demiryolu hattını masrafları karşılayamayacağından dolayı Bağdat'a kadar uzatmak istememesi örneğinde olduğu gibi) yatırımcıların kâr elde edebilecekleri yerlere göre kuruluyordu. İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s.144, 149. Demiryolunun geçtiği bölgelerde asıl amacın dışında petrol aramak, yeni tarımsal faaliyetler yaratmak ve tarımsal sulama kanallarının oluşturulması gibi asıl amacının dışında işlerle de uğraşılıyordu. Ayrıca, Bağdat Projesi'nin ancak 1912-1914 yılları arasında 119 km'lik Bağdat Samarra hattının yapılması ile tamamlanabildiğine dair bkz. Vedat Eldem; *A.g.e.*, s. 164-165.

⁸⁹ Taner Timur; *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik*, İstanbul, 1991, s. 28-31. Osmanlı romanında mürebbiyeler ve mürebбилer eleştirel, hatta karikatürel bir şekilde sunulmakta ve romanlar Osmanlı kültürel değişim sürecinin yaşandığı bir dönemde kaleme alındıkları için onlara sağlıklı ve kompleksli bir rol biçilmektedir. s. 30.

dir. Mesela, dönemin romanlarında uygarlaştırıcı bir Alman mürebbiye veya mürebbi tiplemesine rastlamak çok zordur. Benzer şekilde, Fransız filozoflardan mesela Rousseau ve Montesquieu'nun, "sosyal mukavele"⁹⁰ ve "toplumun ruhu"⁹¹ teorilerinin, yeni Osmanlılardan Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın fikirleri üzerinde önemli etkisi vardır. Halbuki, Osmanlı aydını üzerinde, Fransız filozoflarla kıyaslanabilecek⁹² derecede, mesela etkin bir Hegel, Marx ya da Faurbach tesiri bulamayız⁹³.

⁹⁰ Şerif Mardin; *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev., Mümtaz'er Türköne, İrfan Erdoğan, Fahri Unan), (Haz., Ömer Laçiner), İstanbul, 1996, s. 369. Kavramın Jön Türkler arasındaki algılanış şekli için krş. Şerif Mardin; *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri: 1895-1908*, İstanbul, 1989, s. 92-96.

⁹¹ Şerif Mardin; *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev., Mümtaz'er Türköne, İrfan Erdoğan, Fahri Unan), (Haz., Ömer Laçiner), İstanbul, 1996, s. 390.

⁹² Abdülhamit yönetiminin son dönemlerinde ve I. Dünya Savaşı sırasında görülen Türk Alman yakınlaşması, savaş döneminde bazı Alman profesörlerin İstanbul Üniversitesi'nde ders vermelerine karşılık, daha çok askerî ve siyasal işbirliği ile sınırlı kalmıştır. Bu dönemde Türk aydınlarının duyarlı olduğu kültürel etki esas bakımdan Fransız'dır. Türkçeye çevrilen Alman eserleri ise sınırlıdır. Uriel Heyd; *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, (Çev. Kadir Günay), Ankara, 2002, s. 170. O halde yapılması gereken, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman edebiyatının yaygınlaşmasıydı. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Cencer; *Jön Türk Modernizmi ve Alman Ruhü: 1908-1918 Dönemi Türk-Alman İlişkileri ve Eğitim*, İstanbul, 2003. Cencer'e göre; II. Meşrutiyet döneminde Alman etkisinin artması ile beraber, bu amaçla, iki dernek bünyesinde, Alman-Türk Derneği (ATD-Deutsche-Türkische Vereinigung) (s. 223-252) ve Türk-Alman Derneği (TAD-Türkische-Deutsche Vereinigung) (s. 252-268), özel bir edebiyat kurulu oluşturularak, Alman edebiyatının Türkçeye çevrilmesi ve Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu'nda Şarkla ilgili özel bölümleri olan kütüphanelerin geliştirilmesi ve desteklenmesine çalışıldı. Böylece, Türkiye hakkında yazılan, pedagojiden, ikusada vb. çok geniş konuları içeren propagandist ve provakatif özellikler taşıyan, eserlerin çeviri faaliyetine girildi. (çeviriler için bkz. s. 245-249.) İncelememizde kullandığımız, Jaack, Rohrbach, Parvus'un eserleri de bunlardandır. Bundan başka, Alman Eğitim Bakanlığı tarafından yönlendirilen "Türk Edebiyatı Dostları Derneği" gibi, özel ve kamusal kaynakları harekete geçirerek Türkiye ile ilgili genel bir kütüphane açılmasına katkıda bulunmak amaçlı ya da Alman yaşam tarzını, kültürünü, tarihini ve zihniyetini hakkında bilgiler sunan propaganda kitapları yayımlayan "Osmanlı-Alman Dostluk Kütüphanesi" gibi kuruluşlar da, Osmanlı üzerinde Alman nüfuzunu kültürel açıdan yaymaya çalışıyorlardı. s. 245. ATD ve TAD'nin ağırlıklı çalışma noktalarından biri Türk gençlerini eğitmektir. Türk hükümeti de Türk çıraklarının Alman işletmelerinde eğitim görmesine ilgi duymaktaydı. Önde gelen Alman sanayi ve bankaları tarafından yönetilen dernekler bir dizi Alman şehirdeki öğrenim kurumunda Türk öğrenciler için yer açılmasını sağladı. Okullar arasında çeşitli, meslek lisesi ve lise düzeyinde çeşitli okullar da bulunmaktadır. Türk öğrenciler için 200 yer ayrılır. Başvurular Ağustos 1916'ya kadar Türk Maarif Nezareti'ndeki Alman hasmüşavir Schmidt'e yapılacaktır. Alınacak öğrenciler 14-20 yaşlarında olmalıydı. (s. 306). Derneğin tüzüğüne göre; gerek ATD, gerekse TAD, çok sayıda Türk gencinin doğrudan Alman kültürüyle temas etmesi sayesinde iki toplum arasında karşılıklı bir yakınlaşma umuyordu. s. 307. Halbuki, konunun bir de Almanya'nın bu öğrenciler aracılığı ile Osmanlı zihniyetine nüfuz etme yönü vardır. ATD yönetim kurulunun 1916 ilkbaharında birçok Alman belediyesinden, şehir okullarına ve yüksek okullara Türk öğrencilerin bedelsiz olarak kabul edilmesi ve muhtaç öğrencilere para yardımı yapılmasını rica etmesi, bu ricaya 150'den fazla belediyenin olumlu cevap vermesi, 41 şehrin toplam 82.100 mark tutarında para yardımı sağlaması, buna ek olarak özel kişilerin 14.200 mark bağışlamaları ve sonrasında başlayan bürokratik işlemler, öğrenciler ve çırakların Alman işletmelerinde istihdamı ve denetimi hakkında bkz., *A.g.e.*, s. 307-326. Acaba, Almanya'da kurulan, devlet ya da özel sermaye destekli çeşitli derneklerin Osmanlıya eğitimsel-kültürel yakınlaşması, derneğin tüzüğüne belirttiği gibi; sadece "iki toplum arasında karşılıklı yakınlaşma" amaçlı mıdır? Yoksa, Trumpener'in dikkat çektiği gibi; sadece "iki toplum arasında karşılıklı yakınlaşma" amaçlı mıdır? Yoksa, Trumpener'in dikkat çektiği gibi; Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman eğitimsel ve kültürel nüfuzunu geliştirmeyi yöneliktir? Trumpener'in belirttiğine göre; mesela, ATD., kendini,

Buna karşılık, 1884 yılında İtalyan Gaetano Mosca'nın geliştirdiği ve bir devletin kaderini, onun işlerini yöneten siyasilerin kalitesine bağlayan "siyasî elit" kavramı Jön Türk liderlerini de etkilemiştir. Mizan dergisini çıkartan Mizancı Murat'ta "siyasal elit"⁹⁴ ya da Meşveret dergisini çıkartan Ahmet Rı-

özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman eğitsel ve kültürel nüfuzunu geliştirmeye adanmıştı. Birlik, Deutsche Bank'tan Arthur von Gwinner ve Hitler'in gelecekteki ekonomi bakanı Hjarner Schacht da aralarında olmak üzere, çok sayıda bankeri yönetimine aldı. Birliğin, Kuruluşu sırasında, Alman kamuoyuna, Almanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nda Reich'tan daha fazla öğrenciye ve okula sahip olan Fransız, İngiliz, Amerikan ve İtalyanlara yetişmek için kat edecek uzun bir yolunun olduğunu açıklaması da bu bakımdan önemlidir. Ulrich Trumpener; *A.g.m.*, s. 140.

⁹³ Bu arada, Batı fikir tarihine fiziki ve biyolojik bilimlerin yöntemini uygulamaya çalışan ve fikrî gelişimi biyolojik gelişim yönünden ele alan, Darwin sonrası biyolojik materyalizmin, J. W. Drapper aracılığı ile Jön Türklerin siyasî fikirlerini etkilediğini anımsatalım. Jön Türkler arasında maneviyata en çok vurgu yapan Mizancı Murat'ın bile gençliğinde en çok etkilendiği kişiler arasında Rousseau, Guizot, Montesquieu ve Drapper vardır. Şerif Mardin; *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri: 1895-1908*, İstanbul, 1989, s. 96. Yazımızın sınırlarını aşacağından Comte ve pozitivism etkisine değinmeyeceğiz. Bunun için Şerif Mardin'in adı geçen eserlerine ek olarak, Jön Türk fikriyatı hakkında özet bir bilgi için, bkz. Hilmi Ziya Ülken; *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1992, s. 159-179. Ayrıca, İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinin, kurdukları cemiyetin adını bile onun ünlü sloganı "düzen ve ilerleme"den alacak derecede Comtecu-pozitivist olduklarına dair bir vurgu için bkz., Taha Parla; *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, (Haz. Füsün Üstel-Sabir Yücesoy), İstanbul 1993, s. 50. Parla, açıklamasına dipnotta şu uyarıyı eklemektedir: Ulusal bir toplum içinde düzeni sağlamaktan çok, çok uluslu bir imparatorluğu kurtarmak peşinde olan "İttihat ve Terakki"nin Comte'un "düzen ve ilerleme"sindeki "düzen"i, "birlik" yapmış olması anlamlıdır. (tabii ki, ikincisi, birinciye de içermek kaydıyla). s. 50, dpt.9. İttihatçı lider Ahmet Rıza'nın, Paris'te Auguste Comte'un şakirdi olan ve ona düşüncesine hakim olacak pozitivist felsefeyi öğreten Pierre Lafitte'in etkisinde kalarak; 1895'te diğer sürgünlerle işbirliği halinde, onbeş günlük çıkan "Meşveret"(Danışma) dergisinin altındaki "İnzam ve Terakki" (Düzen ve İlerleme) sloganının, pozitivistlerin sloganı olduğuna dair krş. Bernard Lewis; *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev. Metin Kuratlı), Ankara, 1991, s. 196. Esasen, Namık Kemal'den kalan bu "ittihat=birleşme" ve "terakki=ilerleme" kavramlarının 1904'ün iki yanındaki yıllar içinde kurulan örgütlerin çoğunun adlarında birbirleri ile yer değiştirerek yer almaktadır. Niyazi Berkes; *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 1978, 399. Berkes, Auguste Comte'un Tanzimat bildirisinden sonra Reşit Paşa'ya "Tanzimat'ın Doğu ve Batı uygarlıklarının birleşimi olması tavsiyesinde bulunan" bir mektup yazdığını, Paşa'nın muhtemelen bu mektuptan etkilendiğini (ve Şinasi'yi korumasına alarak 1849'da Paris'e gönderdiğini, Şinasi'nin de orada Fransız basını ile tanışıp, dönüşünde Osmanlı yayım hayatına Fransız etkisini sızdırmasına değinerek) (s. 256-257) ve II. Mahmut zamanında, Mahmut ile ilişki kurmak için İstanbul'a Saint-Simoncuların geldiğini de haurlatır. (s. 589-590). Gencer ise şu sonuca ulaşır; Almanya'nın sağladığı askerî ve eğitim yardımları tamamen kendi politik ve ekonomik çıkarlarına hizmet ediyordu. Fakat Almanya yönetiminin hesapları kısmen tuttu. Türkiye Almanlarla kendi menfaatine uygun düştüğü sürece işbirliği yapı. Gerek eğitim politikası alanında gerek askerî alanda menfaatlerin karşı karşıya geldiği her durumda Jön Türkler istediklerini yapıyor ve Alman niyetlerini akamete uğratıyordu. s. 334. Türkiye'deki Alman eğitim faaliyetinin genel olarak pozitif bir bilançosu çıkarılabilir. Bu politika Türkiye'nin toplumsal modernleşmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Gerçi Jön Türk hükümetinin ve onun Alman mütefiklerinin gayretleri savaş koşulları altında başlangıç aşamasında kaldı, ama Türk maarifinin Alman modeline göre yeniden yapılandırılmasında kısmi de olsa başarı sağlandı. Alman profesörlerinin reform çalışmaları Cumhuriyet dönemindeki sıkı işbirliğine temel oluşturdu. s. 335.

⁹⁴ Şerif Mardin; *A.g.e.*, s.103. Mustafa Fazıl Paşa'nın mektuplarındaki "ikinci derecedeki zalimler" ifadesi de, esasen, yönetici elit kavramına karşılık gelmektedir. Şerif Mardin; *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, (Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan), (Haz. Ömer Laçiner), İstanbul, 1996, s. 312.

za'da "askerî elit"⁹⁵ kavramlarına dönemin Jön Türk yazılarında çokça rastlanılabilir. Avamdan gelecek olan bir hareketten son derece çekinen ve onun cehaletinden korkan Mizacı Murat, kendini, Guizot'nun 1830'dan sonra yapmaya çalıştığı gibi, burjuva sınıfı için bir daha ihtilal yoluyla alabora olunmasını engellemek üzere geniş bir entellektüel ve ahlakî temel yaratmaya adanmıştı. Murat'a göre, devlet, orta seviyede bulunan, bilgili ve ahlaklı bir zümreye bırakılmıyordu. Nasıl ki, Namık Kemal'in temel inancı "halk egemenliği" ilkesine dayanıyordu, Mizancı Murat'ın ilkesi de "siyasî liderlik yapabilecek bir sınıf yetiştirmeye" yönelikti⁹⁶. Diğer Jön Türk lideri Ahmet Rıza'nın hareket noktası ise; Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî bir devlet olması sebebiyle, "askerî elit" teorisi idi. Askerlik, Osmanlı İmparatorluğu'nun ana unsurlarından biri olduğuna göre bu gücün zayıflaması imparatorluğun da gerilemesi demekti. Avrupa'nın baştan aşağı silahlandığı bir dönemde sivil makamlar askerî makamları ikinci planda algılıyorlardı. Halbuki, böyle bir ortamda askerî makam diğerlerinden daha önde olmalıydı. Askerî elit sivil hayata da önderlik yapmalı ve iktidarın yeteneksizlerin eline geçmesini engellemeliydi⁹⁷. Ahmet Rıza, askerî erkânın milleti uyandıran bir elit

⁹⁵ Şerif Mardin; *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri: 1895-1908*, İstanbul, 1989, s. 159. Ahmet Rıza'nın, 1906 yılında yazdığı, Vazife ve Mes'uliyet: Asker isimli risalesinde Türk ordusunun ihtilaldeki yerini anlatığına dair bkz. s. 133. Mardin, Ahmet Rıza'nın, daha kısa vadeli propaganda çabasına ve Makedonya'daki askerleri faaliyete geçirecek faaliyetlere yöneldiğine değinmektedir.

⁹⁶ Şerif Mardin; *A.g.e.*, s. 95-97. Murat, Mizan dergisinde çıkan yazılarında işlediği konularda; Avrupa'nın bir köşesinde bir eşkıya çetesinin zuhuru üzerine, Avrupa asayişini muhafaza feryadıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmaya davet eden Avrupa basınına eleştirir, kapitülasyonlar aleyhine yabancılara verilen ayrıcalıklara itiraz eder, mülkiye memurlarının yabancılara müdahalelerine maruz kalmalarından şikâyet eder, Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıları sömüren yabancı tüccar aleyhine yazı yazar ise de (s. 87); Avrupa'ya kaçınca, herhalde Bau'ya sığındığı için olsa gerek, bu temalar zayıflar. O kadar ki, siyasal fikirlerinin temeli İslamcılık olan ve İslam şeriatını uygulayacak bir pan-islam devleti kurulmasını amaçlayan Mizancı Murat (Niyazi Berkes; *A.g.e.*, s. 389.), Osmanlı Devleti yapısında tasarladığı reform için büyük güçlerden yardım ister. Murat'ın tasarladığı reform protokolü büyük güçlerin baskısı ile padişaha imzalatılacak ve padişah Bau devletlerinin İstanbul'daki sefirlerine sadrazamın tayini bakımından bir veto hakkı tanıyacaktı. Bunu eleştirenlere verdiği cevap, "Türkiye'nin taksim edilmesi karşısında bu durumun ehveni-şer olduğu" yönündeydi. Şerif Mardin; *A.g.e.*, s. 76.

⁹⁷ Şerif Mardin; *A.g.e.*, s. 158-159. Temel teorik yaklaşım çerçevesi pozitivism olan Ahmet Rıza Bey'in, Meşveret(=Danışma) dergisinde çıkan yazılarında anti-emperyalizm temalarına da rastlanır. Buna dair bir yazısında; büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitülasyon ve azınlık problemlerini çözümlenememesinde olmadıklarını belirttikten birkaç yıl sonra şunları yazar; "Ecnebi şirketlerin giriştikleri işlerden, ki bunların hemen hemen hepsinin memleketin sosyal ve iktisadî çıkarlarına zararlı oldukları ve onlardan yalnız bazı finans sendikalarının faydalandıkları söylenebilir, padişaha ne gibi bir şeref payı düşebileceğini anlamıyorum." Demiryolu konusunda da aynı dili kullanır; "Padişah demiryolu hatları döşemiş ve rejimler tesis etmişse bu şekilde hareket etmekten bir çıkar gördüğündendir. Bu çıkar Türkiye'nin çıkarı değil, halkı ve

görevi üstlenmesi ve halkın sürekli bir seferberlik halinde bulundurulması fikrini Von der Goltz Paşa'nın "Millet-i Musallaha" adlı kitabından almıştı. Goltz Paşa, savaşın kazanılması için sivil sektörün askerî sektörden ayrılması gerektiği fikrini aydınlara taşımıştı. Bu fikre göre, toplum, total olarak devlet faaliyetlerine katılımının sağlandığı ölçüde bir kudret hazinesiydi, birey savaşta ve barışta devletin amaçlarına hizmet etmeliydi. Bu yönü ile Goltz Paşa'nın yaklaşımı totaliter öncesi bir düşünce özelliği taşııyordu. İlginç olan nokta, Osmanlı fikriyatı üzerinde Alman etkisinin bu totaliter-öncesi⁹⁸ fikir akımıyla kendisini göstermesidir.

Almanya söz konusu olduğunda, Osmanlı fikriyatının daha ziyade Herder vasıtası ile romantik ve liberal-milliyetçilik konusunda etkilendiğini söylemek mümkündür. Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa'nın 1867'de Sultan Abdülaziz'e yazdığı ve Yeni Osmanlılar tarafından broşür haline getirilip, imparatorluğun her bir yanına dağıtılan; bunun sonucunda ülkenin her yerinde önemli bir dalgalanma yaratan mektubunda bunun ipuçlarını bulmaktayız⁹⁹. Fazıl Paşa'nın, ahlakî çöküntü, yani ilk Türkler için tabii bir hâl olan hür karakterden uzaklaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nda halkın uğradığı adaletsizliklerin sonucu idi. Bu adaletsizlikler, bir taraftan insanları zayıflatıp köleleştirirken; diğer taraftan, köle milletlerin bu faaliyetlere ihtiyaç duymamaları sebebiyle, ilimlerin ve sanatların çöküşüne sebep olmuştur. Paşa'nın bu ifadesi ile, Herder'in şu ifadeleri arasındaki benzer vurgular ilgi çekicidir; despotizmin boyunduruğu altında, en soylu halk bile kısa bir zaman içerisinde soyluluklarını kaybederler, onun en yüksek kabiliyeti, yalan ve sahtekârlık için, dalkavukluk için, zillet için ve lüks bir hayat içinde yaşamak uğruna hor görülür. Yirminci yüzyılın başında da Türk milliyetçiliği üzerinde, mesela Ziya Gökalp'in¹⁰⁰ Almanya'yı örnek göstererek Türk dil ve kültür birliğine yaptığı referanslarda da olduğu gibi, Herder etkisi devam etmekteydi.

---

memleketi sırayla istismar etmek amacıyla kendini tahtta muhafaza eden 'kozmpolit klik in çıkarıdır" s. 153. Krş. incelememizde dpt. 85.

⁹⁸ Şerif Mardin; *A.g.e.*, s. 160.

⁹⁹ Şerif Mardin; *Yeni Osmanlı Fikrinin Doğuşu*, (Çev. Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan), (Haz. Ömer Laçiner), İstanbul 1966, s. 310. Herder'in romantik etkisi Namık Kemal'in Osmanlı Tarihi'nin önsözündeki ifadelerde de kendini gösterir. Bkz. *A.g.e.*, s. 372.

¹⁰⁰ Ziya Gökalp'in milliyetçiliği üzerine çok vurgu yapılmasına karşılık bu düşüncenin Gökalp'in düşünce sisteminin sadece bir parçası olduğuna dair bkz. Taha Parla; *A.g.e.*, s. 12-13. Parla'ya göre; Gökalp kesinlikle "ırk" ve "dünya hakimiyeti"ne dayanmayan, "dil ve kültür eşitliği"ne dayanan "ulusların eşitliği"ne inanan bir kültürel milliyetçi idi. Ziya Gökalp hakkında 1947'de yapılmış bir araştırma için bkz. Uriel Heyd; *A.g.e.*, Heyd'e göre; Alman ulusçuluğu daha çok, duygulara büyük önem veren ve çeşitli ulusların doğal özelliklerinin üzerinde duran

Gökalp, iktisadî düşünce bakımından da Alman modelini benimsemektedir. Almanlar kültürel birlik, iktisadî birlik ve siyasî birlik diye adlandırdığı üç aşamadan geçmişlerdi;¹⁰¹ kültürel birlikle "millî ittihât"a ulaşılmış, Leibniz'in önderliğinde "Almanlık cereyanı" doğmuştu. Kültürel birliği iktisadî birlik izlemişti. Friedrich List'in çabaları iktisadî birliğin (zollverein=gümrük birliği) temel taşı oluşturmıştı. Son aşamada, Bismarck'ın gücüyle siyasal birlik kurulmuş ve böylece "Alman ittihâtçılığı" tamamlanmıştı. Ona göre; Türk ittihâtçıları da aynı yolu izlemeliydi. İktisadın, Osmanlı toplumunda uzun yıllar kozmopolit bir nitelik taşımasını ve liberal okulun "bırakınız yap-sınlar, bırakınız geçsinler" ilkesinin Osmanlı'da genel kabul görmesini eleştiren Gökalp, devletlerin kendi millî iktisatlarını oluşturmalarının önemini vurgular;¹⁰²

" Şimdiye kadar iktisadiyyat en ziyade kozmopolit sanılan bir şeydi. Hususiyile hâlâ mekteblerimizde resmen okutulmakta olan "Manchester iktisadiyyatı" iktisadî vicdanın tamamıyla kozmopolit olduğuna kani! "Bırakınız yap-sınlar, bırakınız geçsinler!" Mutarefesine (aksiyon) istinad (delil) iden böyle resmî bir ilm varken, nasıl olurda iktisadî vicdanın vatanperverliğinden bahs idilebilir? (...) Binâen aleyh, serbest-i mübâdeleatdan yalnız menfaat bulub hiçbir zarara düşmemesi ihtimali bulunan İngiltere'nin "millî iktisad"ından ibaret oldığı, artık anlaşılırmıştır. İbtida, bu hakikati, Amerikalı John Rae ile Almanyalı Friedrich List anlayarak kendi memleketleri için bir "millî iktisad felsefesi" vücuda getirdiler. Bu harekete diğer milletlerin iktisadçıları işti-

---

romantizmin bir ürünüdür. Ulusa esas itibarı ile kültürel ve kalımsal bir varlık gözü ile bakan Alman ulusçuluğu, ulusçuluğun dilde ya da diğer kültürel olgularda yansıyan halk ruhu gibi objektif belirtilerini bulmaya çalışmıştır. Alman ulusçuluğu, genellikle, mantıksız, toplumcu ve tekelci olma eğilimindedir. Gökalp'in ulusçuluğu, teorilerinden birçoğunu Fransız toplumbilimi ve felsefesinden almasına rağmen, daha çok Orta Avrupa, özellikle Alman tipidir. Gökalp Almanca bilmiyordu, dolayısıyla Herder, Fichte, Hegel, Nietzsche, Tönnies ve Treitschke gibi yazarların Gökalp'in yazılarında yansıyan düşünceleri kendisine Fransız edebiyatı aracılığı ile ulaşmıştır. Gökalp'in Türkçülüğü ile Alman ulusçuluğu arasındaki benzerliğin en önemli nedeni; her iki ülkedeki siyasal ve toplumsal koşulların Batı Avrupa'dan farklı olmasıdır. Prusya gibi otokratik bir yöntemle yönetilen Osmanlı İmparatorluğu'nda da ordu ve bürokrasiye büyük önem verilmekteydi. Subay ve yöneticiler her iki ülkede de en saygın yurttaşlar arasındaydı. s. 169-171. Ziya Gökalp'in görüşleri hakkında derli-toplu bilgi için bizzat kendi eserine bkz. Ziya Gökalp; *Türkçülüğün Esasları*, (Haz. Mehmet Kaplan), Ankara, 1990.

¹⁰¹ Zafer Toprak; *A.g.e.*, s. 28. II. Meşrutiyet dönemindeki liberal-ittihâtçı/milliyetçi kutuplaşma yayım dünyasında da kendini gösterir. Liberal yayın organları "Ulum-ı İktisadiyye" ile "İctimaiyye" mecmualarıdır. İttihâtçıların dergisi ise "millî iktisat" ilkesini savunan "İktisadiyyat" mecmuasıdır. İttihâtçıların iktisadî konulardaki ideoloğu Tekin Alp'in başyazar olduğu derginin yazar kadrosu için bkz. Zafer Toprak; *A.g.e.*, s. 26., dpt. 9.

¹⁰² Ziya Gökalp; "İktisadî Vatanperverlik", *Yeni Mecmua*, c. 2., sy., 43, 9 Mayıs 1918, s. 322-323.

rak itdiler. Yalnız zavallı bizler, İngiliz iktisadiyyatının bir firiftesi (aldatılmış) olarak kaldık.”

Alman ilerleme modeli dönemin diğer İttihatçıları tarafından da savunuldu. Tekin Alp (Moiz Cohen), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin malî desteği ile çıkan ve İttihatçı “millî iktisat” teorisini savunan İktisadiyat mecmuasının ilk sayısında “Mecmuamızın Mesleği: Millî İktisada Doğru” başlıklı yazısında, “Türklerin Alman ulusunu örnek almaları gerektiğini kaydediyor, Almanya'nın yarım yüzyıldan kısa bir sürede ulusal ekonomisini kurduğunu vurguluyordu. Ona göre; Almanlar 1870 savaşıdan sonra tüm güçlerini millî iktisadî yükseltmeye sarf etmişler ve bu sayede tarımda, ticaretle ve özellikle de sanayide ilk sıralara yerleşmişlerdi. Türklerin de iktisat alanında Almanların kırk elli yıldır geçirdikleri deneylerden ders almaları gerekiyordu¹⁰³.

Bir başka husus kültürel etkileşimdi. Almanya, Osmanlı ülkesi üzerinde kültürel nüfuzunu, tabib, öğretmen, din adamı, akademisyen vb. görünüşü-

¹⁰³ Zafer Toprak; *A.g.e.*, s. 27. Tekin Alp'te, Osmanlı düşünce hayatında “millî iktisat” fikriyatının sadece savaş zamanına ait bir uygulama gibi algılanmasını bundan önceki dönemde millî iktisat ilkesinin önemini kavranmamasını eleştirir; “Millî iktisad bize adeta harb-i umumi mahsulüdür. Muharebeden evvel tâli ve âli (orta ve yüksek) mekteblerimizde ilm-i iktisad ve yahud ilm-i servet az çok okunurdu. Fakat iktisad hevâceleri (hocaları) takrirlerinde (yazılarında) Adam Smith, Leroy Beaulieu, Charles Gide gibi iktisadçıların eserlerinde görülen bir takım klasik nazariyeleri lisanımıza nakl itmekden başka bir şey yapmamışlardı. List, Wagner, Schmoller, Philippovich gibi iktisadçıların namları ve fikirleri büsbütün mechul idi. Ancak harb-i umumi'nin bidayetünde “millî iktisada doğru” düsturuyla bir “iktisadiyyat mecmuası” meydana intişara çıkmış (neşredilmeye başlamış), memleketimizde millî iktisad lehinde kuvvetli bir cereyan hazırlamağa başlamıştı. s. 133. Üç yıl sonra gelinen nokta Tekin Alp'e umut verir; “Bu gün o zamandan beri yalnız üç sene geçmiştir. Millî iktisadın bu kadar kısa bir müddet zarfında ne dereceye kadar intişar ittüğünü uzun uzadıya izaha lüzum görmüyorum. Bu gün millî iktisad yalnız mahfellerde değil bi'l-hassa siyasi mahiyetlerde bile ahz-i mevki itmiş (yer almış) ve dahilî, haricî bütün umumî hayatımıza hakim olabilecek bir dereceye gelmiştir.” Tekin Alp; “Harb ve İktisad-1- Millî İktisad”, *Yeni Mecmuası*, c. 3., sayı 59, 29-Ağustos, 1918, s. 133. Tekin Alp'te, Gökalp'le aynı kaygıyı dile getirir; “Her milletin kendine mahsus kendi ihtiyacatına kendi ahval-i hususiyesine göre bir usul-i iktisadisi vardır. İngilizleri zengin eden usul-i iktisadiyye başka, Almanları İngilizlere meydan okuyacak dereceye irsal iden iktisadî usulleri yine başkadır. Bütün milletlere şamil umumî iktisad kaideleri iktisadî prensibler ve kaideler de vardır. Ve her milletde bu kaide ve prensiblerin ilmi esaslarını tayin itmekle uğraşan millî iktisadiyyun yetişiyor. Millî iktisadiyyun milletin en büyük kahramanları sırasına geçiyor. Bugün, Almanların kalblerinde Bismarck ile beraber en büyük mevki-i ihtiramı (saygın mevki) işgal iden millî kahraman millî iktisadçı “Firedrich List”dir. Bu zat Almanlara mahsus “millî iktisad” ilkelerini keşf ve tayin ittigi için bugün “iktisadî Bismarck” diye yad olunuyor. Bismarck Almanya'nın siyasi şevket ve itimadını temin itmiş, List, Almanlara iktisadî şevket ve itimad yollarını göstermiştir. Türkiye ile Almanya arasında hiçbir mukarenet eseri olmadığı bir zamanda “Fiedrich List” Almanya'nın istikbalî Hamburg ile Bağdad yolundadır demiş ve Bismarck'ın icad-ı gerdesi olan Almanya, millî iktisadının gösterdiği yolu kemal-i sebat ve metanete takib ederek bugün bulunduğu dereceye vasil olmuştur. Bugün denilebilir ki; Türklerin, Bismarckları, kahramanları eksik değildir. Fakat maalesef, millî iktisadçıları “Friedrich List”leri hiç yoktur. İşte muharebeyi kazanacak olan Türklerin en büyük gayesi millî bir iktisad vücuda getirmekten, millî iktisadçıları yetiştirmekten ibaret olmalıdır.” Tekin Alp; “Millî İktisad”, *Islam Mecmuası*, c.2, s. 561-562. Tekin Alp'in amacının; “Osmanlı Türklerinin politik ülküsünü emperyalizmden irredantalizme, Avrupa'daki Hıristiyan azınlıklara tahakkümden Rusya ve Orta Asya'daki kurtarmaya çevirme” olduğuna yönelik olduğuna dair bir yorum için bkz. Jacob M. Landau; “Tekin Alp: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Devrinde Bir Aydın”, *IX. TTK Kongresi*, Ankara, 1988, s. 1139.

münde sayısız misyoner göndererek kuruyordu. Bu nüfuz İstanbul'dan başka, Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin, Antep, Diyarbakir, Mardin, Musul, Basra, Şam, Trablusşam ve Yafta'da kurulan okullar aracılığı ile de sağlanıyordu¹⁰⁴. Okulların kurulduğu bölgelerin, Almanların Osmanlı üzerindeki temel nüfuz bölgesi olan Bağdat demiryolu hattı boyunca uzanması bir tesadüf olmasa gerek. Belli ki, bu okullarda yetiştirilecek gençler gelecekte büyük güçler arasında Alman taraftarı olacaktı. Bu durum Yakın Doğu'ya Alman emperyalizminin sızmasında bu devlete avantaj sağlayacaktı. Eğitsel ve dinsel ilişki beraber yürütülüyordu. Mesela, imparatorlukta okullar, yetimhaneler, dispanserler ve hastahaneler, Protestan Birlik, özellikle Ermeniler arasında etkin olan Alman Doğu Misyonu, Filistin Birliği ve diğer birçok dini örgüt tarafından destekleniyordu¹⁰⁵. Fakat

¹⁰⁴ İlber Ortaylı; *A.g.e.*, s. 92. Mesela, İzmir'de, 65 öğrencili bir lise, Beyrut merkezinde 45 öğrencili bir lise, Hayfa'da toplam 230 öğrencili bir lise ve ortaokul, Selanik'te 188 öğrencili bir ortaokul açılmıştı. Alman okulları zamanla Bağdat demiryolu çevresinde, özellikle de Alman kolonizasyon metodlarının uygulandığı Filistin'de oldukça arttı. Fakat, Yahudi kolonizatörler okul dili olarak İbraniceyi seçip, bunun üzerine yerel Arap nüfuzu ABD, İngiliz ve Fransız okullarını tercih etmeye başlayınca Alman okullarının etkinliği azaldı. *A.g.e.*, s. 92. Aslında Osmanlı ülkesinde yaklaşık bin yabancı okuldan sadece yirmi üçü Almanca eğitim görüyordu. Doksan bin öğrenciden sadece üç bin civarında öğrenci Alman kurumlarında eğitim görmekteydi. Ulrich Trumppener; *A.g.m.*, s. 140. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun; 1913 sonrasında eğitim politikasındaki değişim ve takiben Alman profesörlerin Osmanlı Devleti Maarif Nezareti ve Darülfünun kurumlarında aldıkları modernleştirme görevleri, misyonları ve temel ilkeleri vb. gibi eğitim sisteminin modernleştirilmesi konularında Almanya ile yaptığı işbirliği hakkında geniş bilgi için bkz. Mustafa Gencer; *A.g.e.*, s. 110-143. Gencer'in ulaştığı sonuç; reformların, savaşlar ve ekonomik durgunluğun sebep olduğu çalkantılar dolayısı ile, başarısız olduğudur. Her gün yeni kanunlar çıkarılmakta ya da değiştirilmekte, bir maarif nazırı görevde bir yıldan fazla kalamıyordu. 1908-1918 arasındaki kayıplar son bulan savaşlar eğitim kadrolarını ve genç üniversite öğrencilerini de olumsuz etkilemişti. Yine de, Osmanlı İmparatorluğu'nun Cumhuriyet'e bir millî eğitim felsefesi bıraktığını gözardı etmemek gerekir. s. 142-143.

¹⁰⁵ Ulrich Trumppener; *A.g.m.*, s. 138. 1902'de, Kutsal Topraklar'da, Kudüs Birliği denetimindeki sekiz okulda 400'den fazla öğrenci bulunmaktaydı. (s. 138). Osmanlı ülkesinde Alman nüfuzunun kurulmasında bir diğer etken Yahudi kökenli Alman vatandaşların Filistin'de gösterdikleri faaliyetlerdir. Özellikle 1890'dan sonra Siyonist hareketin başlatılmasını takiben Osmanlı Orta Doğu'su Alman Yahudileri için çok önem kazandı. 1901'de kurulan "Alman Yahudileri Birliği" kutsal topraklarda Doğu Avrupa ve Ortadoğu'daki Alman kültür politikasının gönüllü bir aracıydı. Bu birlik, Yahudiler arasında eğitim programlarını destekledi. Öğretimin en az biri Almanca yapılacaktı. Prusyalı genç bir avukat Artur Ruppın'ın, 1908'de, "Dünya Siyonist Örgütü" tarafından, Filistin şubesinin Hayfa Bürosu'na gönderilmesi bu bakımdan çok önemli sonuçlar verdi. Ruppın, Yahudilerin Filistin'e yerleştirilmesi konusunda tarihi bir rol oynadı. Osmanlı-Almanya kültürel ilişkileri konusunda bahsedilmesi gereken bir başka kurum, "Deutsche-Türkische Vereinigung-ATD." dur. Kuruluşu Mart 1914'te tamamlanan ve yaklaşık 500 üye ile işe başlayan birliğin üye sayısı sonraki dört yıl on kat arttı. Birlik özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman eğitsel ve kültürel nüfuzunu geliştirmeyi amaçlıyordu. s. 139-140. Krş. Mustafa Gencer; *A.g.e.*, s. 223-252.

ABD, İngiltere, Fransa ve İtalya ile karşılaştırıldığında Almanya'nın eğitsel açığını kapatması oldukça zor görünüyordu.

Almanya'nın Ortadoğu'ya yayılmasında Alman şarkiyatçıları coğrafi yayılma alanları saptıyordu. Bu konuda, Alman arkeologların Osmanlı İmparatorluğu üzerinde yürüttüğü arkeolojik kazılar önemli bir işlev görüyordu. Ortadoğu ve İslam kültürü hakkında geniş bilgi sahibi olan Alman şarkiyatçılar bilimsel araştırmaların yanında, Baron Max von Oppenheim¹⁰⁶ örneğinde olduğu gibi İslam ülkelerini İtilaf Devletleri'ne karşı cihada kışkırtmak gibi siyasi ya da Bergama Sunağı örneğinde olduğu gibi yağmacı faaliyetlerde de bulundular.

SONUÇ

Dünya emperyal mücadelesine İngiltere ve Fransa'dan geç bir dönemde katılan Alman emperyalizmi, geleneksel-emperyal yöntemlerden farklı bir yol izledi. Uyguladığı "yeni emperyalizm" stratejisi ile, Almanya, görünüşte hiçbir toprak talebinde bulunmuyor; aksine, Batılı emperyalist büyük devletlerin karşısında, mazlum Doğulu ulusların yanında yer alıyordu. Dost olduğu devletlerin bağımsızlığına saygı gösteriyor, onlara askerî danışmanlar gönderiyor ve bu devletlerin ülkelerinde yatırımlar yaparak onların kalkınmasında yardımcı oluyordu. Kaynağını "Doğu'ya yönelme=Drang nach Osten" felsefesinden alan bu politika aracılığı ile "Doğu'ya barışçı bir yöntemle sızma"nın yolunu da bulmuş oluyordu. Almanya, bu yönü ile çağımızdaki "yeni emperyalizm" in de ilk habercisi oldu¹⁰⁷. Böylece, Alman tekelci kapitalizmi, Doğu uluslarının ekonomik zenginliklerine yönelmeden önce ruhlarının derinliklerine sızdı. Bu amaçla yoğun bir propoganda faaliyetini başla-

¹⁰⁶ Alman Dışişleri Bakanlığı'nın da teşviki ile şarkiyatçı Oppenheim ve Mittowich "Şark İstihbarat Birimi"ni kurdular. İstihbarat almaya dayalı olarak birimin 15 günde bir "Yeni Şark" adıyla yayınladığı dergide; Türkiye'den gelen bilgi ve belgeler uzmanlarca değerlendirilerek yayımlanacaktı. Bu, resmî propoganda kuruluşu Türk basınıyla doğrudan temas kurabiliyordu. Mustafa Gencer; *Ag.e.*, s. 222. Buna göre, her ne kadar, Türk sanayici, tüccar ve üst düzey bürokratlar ile Alman ekonomisinin liderleri arasında kişisel ilişkileri geliştirmek amacı ile kurulmuş görünse de; Bosch gibi Alman sanayicileri tarafından finanse edilen, Jaeck gibi şarkiyatçıların genel sekreterlik yaptığı, ATD (ya da Türk-Alman Birliği, Alman-Türk Dostluk Yurdu vb) gibi kuruluşlar da, bizce; bir taraftan Türk aydınlar vasıtası "Alman Ruhü" kavramını işleyerek toplumdaki Alman taraftarlığını yayarak, diğer taraftan Türk bürokratlar aracılığı ihaleleri Almanya lehine sonuçlandırmaya çalışarak, Alman emperyalizminin Osmanlı'ya sızmasında katkıda bulundular. Dernekteki, çeşitli sınıflardan Alman ve Türk üyeler için bkz., Mustafa Gencer; *Ag.e.*, s. 225-226. TAD için bkz. s. 253. Krş. incelememizde dpt. 109.

¹⁰⁷ Lothar Rathmann; *Ag.e.*, s. 17-22.

tan Almanya amacına ulaştı. O derece ki, Müslümanlardan, Almanların Rusya'ya karşı İslamı kurtarmak için savaştığına, hatta kayzerin Müslüman olduğuna inananlar vardı. Alman ve Türk propagandacılar kayzerden "İslam'ın dostu ve koruyucusu Hacı Wilhelm"¹⁰⁸ diye söz ediyorlardı. Diğer yandan, Almanya, rakiplerine karşı "pan-islamizm"i kışkırtarak bu devletlerin egemenliğindeki Müslümanları ayaklanmalara teşvik ediyordu. Almanya'nın bu tutumu II. Abdülhamit döneminde de, I. Dünya Savaşı sırasında da devam etti. İlginç olan husus, Almanya'nın pan-islamist politikasının istibdat döneminde II. Abdülhamit'in, daha sonra, II. Meşrutiyet döneminde Enver Paşa'nın yaklaşımlarına uygun olmasıdır. Şöyle ki, Abdülhamit, Hıristiyan büyük güçlere karşı kaybettiği prestijini İslam dünyasında arttıracak saygınlıkla telafi edebilirdi¹⁰⁹. Enver Paşa ise, emrindeki "Teşkilat-ı Mahsusa" örgütü ile zaten Üçlü İtilaf Devletleri'nin Müslüman sömürgelerinde bir İslam ihtilalleri hedefliyordu¹¹⁰.

Almanya, her iki dönemde de büyük devletlere karşı duyulan tepkileri kendi lehine kanalize etmeyi başardı. Bundan sonraki aşamalar, her iki dönemde de, sermaye ihracı yolu ile ekonomik yatırımlar yaparak, Osmanlı zenginliklerini Almanya'ya aktarmaktı. Bunun en belirgin şekli demiryolu yapımıydı¹¹¹. Bir yandan, Deutsche Bank yönetimindeki Alman finans kapitali, Bağdat demiryolu girişimi ile Osmanlı İmparatorluğu'na demiryolu yapımının finanse edilmesi için, sermaye ihraç ederek borç verdi; diğer yandan, bu durum, yapım için gerekli metanın ihracını başka Alman sermaye gruplarına siparişi teşvik etti. 1912 yılına girerken Osmanlı İmparatorluğu'

¹⁰⁸ Philip H. Stoddard; *Teşkilat-ı Mahsusa*, (Çev. Tansel Demirel), İstanbul, 1933, s. 59.

¹⁰⁹ Murat Özyüksel; *Hicaz Demiryolu*, İstanbul, 2000, s. 55. Alman şarkiyatçı Baron Max von Oppenheim'in, İngiltere'ye karşı İslam aleminin gücünü arkasına alabilecek ve İngiltere'yi ürküterek Almanya karşısında dize getirebilecek, Osmanlı halife-padişahının, pan-islamist bir politikaya kışkırtılması yönündeki raporu için bkz. *A.g.e.*, s. 178-179. Osmanlı, pan-islamizm aracılığı ile, padişahını Müslümanların gözünde meşru İslam halifesi olarak kabul ettirilip, bu emperyalist devletlere karşı bir pazarlık kozu olarak kullanılacaktır. Selim Deringil; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneğin İcadı: Muhayyel Cemaat (Tasarlanmış Topluluk) ve Panislamizm", *Toplum ve Bilim*, Sayı 54/55, Yaz/Güz 1991, s. 52, 62.

¹¹⁰ Murat Özyüksel; *A.g.e.*, s. 54. Ayrıca, İttihat ve Terakki liderlerinin Asya ve Afrika'da İslam ihtilalleri çıkarmak amacı ile giriştikleri, kendi deyimi ile "çılğınca macera" (s. 59) hakkında geniş bilgi için bkz. Doğan Avcıoğlu; *Milli Kurtuluş Tarihi (1838-1995)*, İstanbul, 1974, 59-99.

¹¹¹ Osmanlı Devleti'nde, demiryolu yapımı ile borçlanmanın artması arasında, kilometre güvencesinin özel dış borçlarla sağlanması bakımından, doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Güvencelerin ödenmesi için 56.102 milyon lira dış borç antlaşması imzalandı. Savaşın eşliğinde, demiryolu yapımı için yapılan bu borçlanmanın payı genel borç tutarının %22'sine eşitti. 1889-1890 ile 1913-1914 yılları arasında kilometre güvencesi olarak, Suriye ve Rumeli hariç, 12.861.392 lira (=321 milyon frank) kadar borç ödeyen Osmanlı kendi kaynaklarıyla yapılan bir km. demiryoluna sahip olamadı. Halbuki bu para ile, Türkler, 1.400 km. civarında yol yapabiliyorlardı. A. D. Novıçev; *A.g.e.*, s. 146-147.

ndaki toplam Alman sermayesi 50 milyon Osmanlı lirasını aşmıştı. Önemli kârlar sağlayan Alman sanayii, Osmanlı'daki yatırımları vasıtası ile inşaat malzemesi, ray, vagon vb. muhtelif alet ve makine siparişleri ile bolca meta ihraç etti. Siparişler yeni taşımacılık şirketlerinin kurulmasını teşvik edecek derecede kârlıydı¹¹². 1912 yılı sonunda Osmanlı Devleti Deutsche Bank'a 29 milyon Osmanlı lirası borçlanmıştı. Bu meblağ, Osmanlı Devleti'nin borçlarınının %20'siydi¹¹³.

Alman silah sanayii de boş durmadı. Krupp ve diğer Alman silah fabrikatörlerinin yürüttüğü silah ve askerî donatım ticareti de Anadolu'ya yönelen Alman meta ve sermaye ihracının gelişmesinde önemli rol oynadı. 1911 Trablusgarp, 1912-13 Balkan Savaşlarında Osmanlı'yı, ve tabii ki rakiplerini, Alman silah tekelleri donattı¹¹⁴. Böylece, Osmanlı ülkesinin zenginlikleri, "Türk yurdu parçalanırsa kendi hisselerini almak isteyen"¹¹⁵ dost ve müttefik (ve silah arkadaşı)¹¹⁶ Alman emperyalizmi tarafından gizliden gizliye sömürülüp durdu. İngiliz, Fransız ve diğer bütün emperyalizmler¹¹⁷ gibi Alman emperyalizmi de yalnızca sömürgelerde ulusal sanayilerin kurulmasına karşı çıkmakla kalmadı, çok kez kendi meta ve sermaye ihraçları nedeniyle, gelişmiş yerli imalatı yıktı, üretici güçlerin gelişmesini yavaşlattı ve Türkiye'nin bağımsız ekonomik gelişmesi için var olması gereken koşulları da ortadan kaldırdı¹¹⁸.

¹¹² Rifat Önsöy; *A.g.e.* s. 61. Bkz. Tablo: 5. (Almanya'dan Osmanlı limanlarına yapılan ithalatın toplam Osmanlı limanlarına yapılan ithalat içindeki yeri).

¹¹³ Lothar Rathmann; *A.g.e.*, s. 105-106.

¹¹⁴ Silah siparişleri için bkz. Lothar Rathmann; *A.g.e.*, s. 103. Rathmann Krupp fabrikalarının defterlerindeki "Türk hesabı"nın kabarıklılığına da değiniyor. s. 104. Zaten Almanya'nın Osmanlı üzerindeki emperyal girişimleri Deutsche Bank'ın finanse ettiği "demiryolları projesi" ve Krupp'un finanse ettiği "silah ticareti" üzerine kurulmuştu. Bunun dışında, diğer alanlarda İngiltere ve Fransa emperyalizmi egemenliklerini sürdürdüler. s. 49. Trumpener; Babı Âli'nin kararlı karşı hareketlerinden ve Almanların kendi aralarındaki sonu gelmez fikir ayrılıklarından dolayı Alman yayılma çabalarının çok da etkin sonuçlar doğurmadığına, sadece Alman-Osmanlı askerî anlaşması ve birkaç madeni imtiyazın alınması dışında birçok ekonomik konuda Almanların hiçbir zaman başarılı olmadıkları sonucuna varmaktadır. Ulrich Trumpener; *A.g.e.*, s. 367. Fakat, Trumpener'in aksine, Rathmann'ın da dile getirdiği gibi; Almanların Osmanlı politikasının da zaten "demiryolu yapımı" ve "silah ticareti" üzerine kurulu olduğu tarihsel gerçeğini göz önüne aldığımız zaman, Alman emperyalizminin Osmanlı üzerindeki temel amacına ulaştığını düşünebiliriz.

¹¹⁵ Bkz. incelememizden dpt. 16.

¹¹⁶ Bizim yaklaşımdan farklı olarak, iyimser bir yorumla, Mustafa Gencer; "Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde Şark Meselesi", *Türkler Ansiklopedisi*, c. 13, s. 34-39 adlı makalesini şöyle bitirir. "Özete Abdülhamit dönemi Osmanlı-Alman münasebetleri "dostluk" temeline dayanan ve her iki tarafa da eşit derecede olmasa da fayda sağlamış olan bir "menfaat birliği" olarak adlandırılabilir." Gencer, günümüz ikili ilişkilerini de I. Dünya Savaşı'nın "silah arkadaşlığı" temeline dayandırmaktadır.

¹¹⁷ Konunun, verilerle desteklenen, kavramsal çözümlemesi için bkz., V. İ. Lenin; *A.g.e.*

¹¹⁸ Lothar Rathmann; *A.g.e.*, s. 111.

Alman emperyalizminin planı, elbette ki sadece sermaye ve meta ihracı değildi. Hızla artan Alman nüfusuna yeni yerler bulmak gerekiyordu. Alman emperyalistler, çok seyrek nüfuslu Anadolu ve Mezopotamya'yı Alman nüfus fazlasını yerleştirebilecekleri ideal bir bölge olarak algılıyorlardı. Esasen, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Alman kolonileri, toprak satın alıp, Ortadoğuya yerleşmeye başlamışlardı bile¹¹⁹. Almanya için hammadde ve tarımsal ürün deposu olan Türkiye üzerinde Alman malî çevrelerinin sermaye yatırımları Deutsche Bank tarafından desteklenen, "Konya Ovası Sulama Projesi" ve "Adana Ovası Sulama Projesi" ile Türkiye'yi Alman dokuma sanayiinin ham madde kaynağı yaptı. Bankanın Alman emperyalizmi lehine bir başka başarısı, Mezopotamya'daki petrol yataklarının %25'ini denetimine almak oldu¹²⁰.

Bu süreçte Osmanlı hükümetlerinin tarihî rolü ne idi? Bu hükümetler Berlin Kongresi'nden başlayıp I. Dünya Savaşı öncesine kadar devam eden bu süreçte, Avrupa ile bütünleşmek adına, fakat gerçekte emperyal büyük güçlerin ülkeleri üzerindeki egemenliğine sebep olan ve bunu pekiştiren,¹²¹ hukukî ve idarî "reform paketleri"ni uygulayan aracı kurumlar¹²² olmaktan öteye geçemediler.

¹¹⁹ Doğan Avcıoğlu; *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*, Ankara, 1987, c. I., s. 147.

¹²⁰ Lothar Rathmann; *A.g.e.*, s. 109. Bu girişimlerinde başarılı olmasına karşın, yeni alanlara yönelen Alman emperyalizmi madencilik, liman yatırımı, elektrik tesislerinin kurulmasında ise İngiltere ve Fransa rekabeti karşısında başarısız oldu. s. 107-111.

¹²¹ İngiliz, Fransız ve Alman emperyalizmi, bir yandan Ortadoğu'da çatışırken, diğer yandan da Türkiye üzerinde pazarlıklar yapıyorlardı. Almanya ve Fransa, Aralık 1913'te, Almanya ve İngiltere Haziran 1914'te Türkiye'yi paylaşmak için pazarlık yapmışlardı. Almanya'nın Londra büyükelçisi Lichnowsky, "Bu antlaşmanın gerçek amacı, Küçük Asya'yı bölmektir " diyordu. Türkiye'nin Doğu illeri Rusya'ya, Suriye ve civarı Fransa'ya, Mezopotamya ve İzmir-Aydın demiryolunun geçtiği arazi İngiltere'ye sunulacaktı. Anadolu, Almanya'ya bırakılacaktı. Doğan Avcıoğlu; *A.g.e.*, s. 150. Avcıoğlu'nun İngiliz Dışişleri Bakanlığı dokümanlarından aktardığına göre, Alman Dışişleri Bakanı Jagow, İngilizlere, "Türkiye'nin Asya'daki mülkünün parçalanmasını" öngören teklifler yapmıştır. s. 150.

¹²² Osmanlı liberal-modernleşme süreci bu bakımdan ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Osmanlı reformcuları Tanzimat Fermanı'nı çıkarırken dost güçlerin büyükelçilerine danışmaları (Albert Hourani; *A.g.e.*, s. 323.) acaba uluslararası siyasî ilişkilerde eşit statüdeki devletlerin karşılıklı bir gerçek diyalog ilişkisi mi; yoksa emperyal büyük güçlerin, sömürgeleştiricileri devleti kendi çıkarlarına göre yeniden kurmasına yönelik olarak, hükmedeceği devletin "iktidar bloku"na kabul ettirdikleri bir sahte diyalog ilişkisi mi söz konusudur? Tanzimat Fermanı'nı izleyen yıllarda büyük güçler, reformları denetleme adına, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine sürekli müdahale ettiler. Bu müdahaleler, siyasal alanda, reform paketleri görünümünde, reformcu Osmanlı paşaları aracılığı ile yürütüldü. Avrupa'ya kaçan Osmanlı aydınları, sığındıkları devletin taraftarı olarak yazdıkları yazılarla denklemin sivil kanadını tamamladılar. Tarihsel süreçte, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki reform hareketlerinin evrimi, her aşamasında, bu ülkedeki ekonomik sömürgeleşmenin evrimini yakından izledi. Yerasimos konuyu anahatları ile şöyle

TABLOLAR

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu'nun İthalatının Yıllara Ve Ükelere Göre Dağılım Oranı

	1884-85	1897-98	1907-08	1911-12	1913-14
İNGİLTERE	45,50	42,10	33,40	22,10	19,40
AVS.-MACARİSTAN	20,80	19,60	19,90	15,20	14,70
FRANSA	12,90	10,30	9,10	8,20	8,60
ALMANYA	0,30	1,40	4,90	11,50	11,20
İTALYA	3,00	4,20	8,00	5,50	8,70
RUSYA	6,60	7,10	6,10	6,70	8,40
A.B.D.	1,50	0,20	0,30	2,70	2,60
DİĞER	9,40	15,10	18,30	27,60	26,40

Kaynak: Vedat Eldem; *A.g.e.*, s. 118.

Tablo 2: Osmanlı İmparatorluğu'nun İhracatının Yıllara ve Ükelere Göre Dağılım Oranı

	1884-85	1897-98	1907-08	1911-12	1913-14
İNGİLTERE	34,60	40,20	29,70	24,00	21,60
FRANSA	36,10	29,40	19,10	18,90	19,90
AVS.-MACARİSTAN	9,80	9,30	12,00	13,90	10,40
ALMANYA	0,00	3,10	7,10	6,10	5,70
İTALYA	3,10	3,30	4,00	2,20	4,30
RUSYA	3,20	2,90	3,10	3,80	3,90
A.B.D.	0,60	2,20	3,80	6,10	6,40
DİĞER	12,60	9,60	21,20	25,00	27,80

Kaynak: Vedat Eldem; *A.g.e.*, s. 120.

özeder; 1839 Tanzimat Fermanı'nın 1838 Ticaret Antlaşması'nın ardından, 1856 İslahat Fermanı'nın 1854 yılındaki ilk borçlanmanın ardından ve 1878 Berlin Antlaşması'nda kayda geçen reform vaatlerinin de 1875 yılındaki iflastan sonra gelmesi bir tarihsel gerçekliği kanıtlar; ekonomik bağımlılığa atılan her adım, büyük güçlerin reform paravanası altında kendini açığa vuran vesayetün ağırlığını gitgide daha fazla duyuracaktır. Stefanos Yerasimos; *A.g.e.*, c. II, s. 50. Ayrıntı için bkz., s. 39-54. Bu konuyu bir başka makalemizde teferruatlı bir şekilde inceledik. Cenk Reyhan; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sömürgeleşme Sürecinde Kesişen Yollar: Aydın-Bürokratlar, Azınlıklar ve Büyük Güçler", (Yayımlanmamış makale).

**Tablo 3: Yabancı Sermayenin Alacaklı Ülkelere Göre Dağılışı (1909-1912)
(Milyon Krş.)**

YATIRIM	ALMANYA	FRANSA	İNGİLTERE	DİĞER	TOPLAM
Demiryolu	2.369	2.273	579	110	5331
Maden	285	21	45	7	358
Banka	320	125	285	90	820
Sanayi	200	100	250	100	650
Diğer	507	350	250	200	1.307
Toplam	3.681	2.869	1.409	507	8.466
Düyun-ı Umumiye	5.210	1.010	1.090	2.370	9.680

Kaynak: Vedat Eldem; *Ag.e.*, s. 128.

Tablo 4: Düyun-ı Umumiye Tahvillerinin Ülkelere ve Yıllara Göre Dağılımı

	1881(%)	1898 (%)	1913 (%)
Fransa	40.0	44.9	49.5
İngiltere	29.0	10.9	6.9
Almanya	4.7	12.2	20.1
Belçika	7.2	17.9	11.0
Hollanda	7.6	4.5	3.0
İtalya	2.6	1.3	1.0
Avs.-Mac.	1.0	1.9	1.3
Osmanlı	7.9	6.4	7.2
TOPLAM	100	100	100

Kaynak: Vedat Eldem; *Ag.e.*, s. 188.

Tablo 5: Almanya'dan Osmanlı Limanlarına Yapılan İthalatın Toplam Osmanlı Limanlarına Yapılan İthalat İçindeki Yeri

	1879	1887	1899	1901	1903	1905	1907	1910	1912
Almanya	0,50	1,70	1,80	2,60	3,60	4,10	4,60	3,90	5,00
İngiltere	35,60	33,40	28,20	25,30	30,00	29,10	31,50	29,80	26,90
Fransa	14,70	7,40	8,20	7,50	5,70	5,60	6,10	6,40	7,50
İtalya	2,10	4,60	5,60	7,30	7,80	8,20	8,60	8,00	1,90
Av.-Macaristan	19,10	13,40	16,20	16,00	15,00	15,20	15,80	15,50	17,20

Kaynak: Rifat Önsoy; *A.g.e.*, s. 65.

